

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск **84**

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2019

*Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 7 від 27 червня 2019 р.)*

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща).**

Статті збірника прирівнюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редакції); **Кресіна І. О.** – доктор політичних наук (головний редактор); **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Матвієнко А. С.** – доктор політичних наук; **Мироненко П. В.** – доктор політичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Перегуда Є. В.** – доктор політичних наук; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Соснін О. В.** – доктор політичних наук; **Снівак В. М.** – доктор політичних наук; **Стойко О. М.** – доктор політичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук; **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук; **Явір В. А.** – доктор політичних наук.

Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 84 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. 131 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України, 2019
© Видавництво «Юридична думка», 2019

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.1

І. Б. КІЯНКА

ІДЕЇ ПОПУЛІЗМУ В КОНТЕСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ

Досліджується феномен політичної свободи крізь призму ідей популізму. Адже провідну роль у житті політичного буття відіграє принцип політичної свободи, який виступає своєрідним атрибутом та маркером демократизації.

Важливу місію відіграє свобода у політичній системі координат у пост-майданний період в Україні, оскільки суспільство пережило політичну, соціально-економічну та культурну кризи, що вимагають нової інтерпретації традиційних ліберальних цінностей.

Ключові слова: популізм, вибори, політичний лідер, політичний режим, демократія.

Kiyanka Iryna. Ideas of populism in the context of political freedom

The study of populism is actualized by the presence of a social order from interested political actors who apply populism to implement their programs and in the struggle for power, focusing their attention on the principles of political freedom in society.

The urgency of the research is obvious and in view of the lack of comprehensive study of the problems of populism in Ukraine, the proper political assessment of previous studies, the rethinking of some of the theses of individual researchers, and

© **КІЯНКА Ірина Богданівна** – доктор політичних наук, доцент кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

especially with the actualization of it as one of the most popular principles in action, behavior in modern political practice in to our state.

The leading role in the life of political life is played by the principle of political freedom, which acts as a peculiar attribute and a marker of democratization.

Key words: *populism, elections, political leader, political regime, democracy.*

У популізмі важливу місію відіграє символ, який може бути як приватним, так і загальним, очевидним і підсвідомим, нейтральним і емоціно наповненим.

Своєрідним символом розвитку демократичних цінностей є політична свобода, яка має особливу місію в процесі демократизації суспільства. Однак, важливим є той факт, що часто політичну свободу використовують як своєрідне популістське гасло у виборчих перегонах. І тоді, політична свобода втрачає свою справжню суть і набуває рис негативної політичної свободи.

Вивченню та аналізу цих питань присвятили свої наукові дослідження провідні вчені України та зарубіжні науковці: І. Берлін, І. Вдовичин, М. Варій, М. Вегеш, М. Демчук, В. Денисенко, Дж. Роулз, М. Фрідман, Ф. Гайєк та ін.

Вивчення популізму актуалізується наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів політичної дії, які застосовують популізм для реалізації своїх програм та у боротьбі за владу, акцентуючи свою увагу на принципи політичної свободи у суспільстві.

Як зазначає І. Берлін, варто виділяти дві основні концепції свободи – негативну та позитивну.

На нашу думку, доречно говорити про три концепції, оскільки поняття «позитивної свободи» вживається у двох радикально відмінних, несумісних значеннях. Він пропонує нам два варіанти свободи, що принципово відрізняються один від одного і при накладанні можуть один одного виключати.

Базовим, традиційним є розуміння свободи як відсутності примусу. Англійський філософ ХХ ст. І. Берлін так визначає зміст ідеї свободи: «Фундаментальне розуміння свободи – це свобода від ланцюгів, від ув'язнення, від поневолення іншими. Все решта – розширення цього сенсу, якщо не метафора. Той,

хто хоче бути вільним, прагне усунути перешкоди; боротися за особисту свободу означає прагнути покласти край втручанням, експлуатації, поневоленню з боку людей, чії цілі відрізняються від твоїх. Свобода, принаймні в її політичному розумінні, пов'язується з відсутність залякування чи домінування»¹.

Противники свободи майже ніколи не зважувались відверто проголосити цю свою ворожість, а тому вдавалися до підміни змісту поняття «свобода». Вони оголосили свободу в традиційному розумінні негативною свободою. Вона й справді негативна, – не в тому смислі, що вона погана, а в тому смислі, що вона є «волею від». Ідея позитивної свободи ґрунтується на необхідності «волі до». Справді, «воля до» необхідна людині для осмислення її життя. Іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет зауважував: «Людське життя, самою своєю природою, мусить бути присвячене чомусь – славній чи скромній справі, блискучому чи щоденному призначенню... Бо жити – це прагнути чогось, простувати до якоїсь мети.» Проте ця «воля до» не є свободою і не може бути їй заміником. Людина повинна мати свободу («волю від»), щоб самій обирати мету свого життя, щоб здійснювати свою власну, а не нав'язану кимось «волю до». Натомість концепція «позитивної свободи» найчастіше слугувала для того, щоб виправдати та надати привабливості ситуацію, коли відсутня «негативна» свобода, тоді вартує брати до уваги позитивну свободу².

Поняття позитивної свободи вживається і в іншому значенні, яке не заперечує негативної свободи, а доповнює її, разом з тим застерігаючи проти крайнощів її абсолютизації.

Цю концепцію розробляли, зокрема, з другої половини ХІХ ст. теоретики «нового лібералізму» (не плутати з популярним сьогодні терміном «неолібералізм», яке вживається зовсім у іншому значенні – «ринкового фундаменталізму») Т.Х. Грін та Б. Бозанкет. Цієї ж концепції дотримується Джордж Сорос: «Я розглядаю свободу як наявність альтернатив. Якщо альтернативи наявної ситуації набагато гірші, або якщо рух вимагає значних зусиль та жертв, люди лишаються залежними від фактичного стану речей і не захищені від різноманітних обмежень,

образ та експлуатації. Якщо в їхньому розпорядженні є альтернативи, котрі лише маргінально неадекватні, то вони не відчують цього тиску. Якби до них застосували тиск, то вони просто перемістилися б далі. Отже, свобода – це функція людської здатності змінити своє становище».

І. Берлін зауважує: «Примус припускає навмисне вторгнення інших людей в галузь, де в іншому випадку я міг би діяти безперешкодно. Ви тільки тоді позбавлені політичної волі, коли інші люди заважають вам досягти якоїсь мети. Проста нездатність досягти мети ще не означає відсутності політичної свободи». Як уже неодноразово помічалось раніше, для полегшення питання можливості причетності жінки до публічної сфери мислителі обмежувалися зауваженням, що розглядати таку ймовірність немає сенсу, тому що жінка в силу своєї природи просто не здатна самотійно не тільки досягати мети, але навіть ставити її³.

У західній політичній думці 60 – 90-х років ХХ ст. проблема політичної справедливості стала однією з центральних. Численні зміни в історії післявоєнної Америки та Європи стимулювали появу нових суспільно-політичних теорій і концепцій соціального прогресу. До 60-х років ХХ ст. значна частина теоретиків політики визнала, що ідея рівності можливостей є універсальним принципом регулювання соціального й політичного життя суспільства. На практиці побудови демократичних інститутів і норм їхнього функціонування таким регулятором є ідея політичної справедливості. Традиційні для ліберально орієнтованої політичної й соціальної думки проблеми права і свободи було звернено до онтологічно пов'язаних з ними проблем рівності й справедливості, без вирішення яких усі інші цінності не можуть бути всезагальними. Навколо цих проблем точаться постійні дискусії, розв'язання яких потребує теоретичного обґрунтування. Безумовно, політичну справедливість цілковито можна реалізувати тільки в демократичному суспільстві.

У процесі розвитку Української держави, як зауважив І. Вдовичин, «особливо гостро відчувається потреба в системі

політико-ідеологічних цінностей та морально-етичних орієнтирів, здатних мобілізувати зусилля суспільства на розв'язання поточних і перспективних проблем її розбудови»⁴. Одним із шляхів пошуку та обґрунтування інтеграційної ідеї, реалізація якої могла б стати основою формування необхідної нам системи ціннісних пріоритетів та орієнтирів, є створення такої концепції державної ідеології, котра б враховувала головні особливості духовності й ментальності народів, що населяють Україну, здатна була б забезпечити їхні інтереси та сприяти подальшому повноцінному розвитку української нації та держави.

Суть утвердження політичної справедливості – в обмеженні урядової влади, невтручанні держави в економічне життя, самоуправлінні та скороченні до мінімуму державного планування, яке, на думку Ф. Гайєка, призводить до втручання держави в суспільне життя, обмежує свободу (ще Дж. Мілль вважав, що держава має бути охоронцем інтересів кожного громадянина, однак влада може втручатися тільки там і тоді, коли буде порушено чийсь права).

Такими «базовими свободами» є: свобода думки і свобода совісті; політичні свободи і свобода об'єднань; свободи, які зумовлюють свободу і недоторканність особи; права та свободи, які регулює законодавство⁵.

Аналізуючи погляди представників лібералізму, можна констатувати, що ця суспільно-політична течія не є «негативною». Окрім того, у полеміці індивідуалізму із колективізмом вона дотримується позиції третейського судді. Адже лібералом не можна вважати індивідуаліста, що бажає самоізоляції. Вільна особистість є відкритою, так само, як і вільне суспільство. Людині в ньому завжди притаманні індивідуальна відповідальність, моральна дисципліна. У такому суспільстві особистість вмє сама себе «внутрішньо зв'язати»⁶. Спроба представників ліберальних сил деполітизувати війну з корупцією шляхом перетворення її на інструмент інституційних реформ була від початку приречена на невдачу. Політичний дискурс, який зосереджується на корупції, моралізує політичний вибір так, що політика зводиться до альтернативи між корумпованим

урядом та поки що некорумпованою опозицією. Тим часом головні гасла антикорупційної кампанії закликають «позбавитись їх усіх!»⁷

Коли структурний конфлікт між елітою і населенням перетворюється на перепону, а навпаки, стає головним надбанням, можна говорити про те, що ліберальна демократія перебуває в серйозній небезпеці. Сучасне покоління європейських лібералів було виховане у політичних традиціях, лейтмотивом яких було завжди в історичному та теоретичному сенсі хибне уявлення про те, що антиліберальні партії є також антидемократичними. Наразі практика доводить помилковість подібного твердження⁸. Справжня загроза, що постала нині перед ліберальною демократією, — це зростання демократичного нелібералізму. І ті, хто поставлять собі за мету врятувати демократію, повинні будуть боротися на два фронти: проти популістів і проти тих лібералів, які зневажають демократію як таку⁹.

У контексті вітчизняної політичної думки розглянемо вагомий роль у розбудові держави, яку надавав еліті В. Липинський. Він прагнув до створення аристократії, але «здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої».

Провідник українського державотворення вбачав нагальну потребу в організації «сильної і авторитетної групи», навколо котрої могла б об'єднатись (подібно до варязько-князівської чи шляхетсько-козацької доби) та політично організуватись українська нація. «Без теоретичного і практичного розв'язання цієї проблеми ніякі, навіть найкращі орієнтації, — зауважував він, — не допоможуть нам стати ні нацією, ані державою». Важливим джерелом формування нової української еліти В. Липинський називав хліборобський клас, але не обмежував нову еліту окремо визначеною верствою: «Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. — ось нова українська аристократія»¹⁰.

Серед проблем, котрі заважають створенню повноцінної еліти, В. Липинський називав певні особливості національно-

го характеру, історичні традиції та нестачу аристократичних чеснот. Він виокремлював «дві рівності авторитету»: рівність демократичну, «яка руйнує авторитет», і рівність аристократичну, «яка будує авторитет». Пояснюючи їхню принципову відмінність, мислитель зауважував, що отаманам, котрих обирали, запорожці обмазували багною голову і в руку замість булави вкладали очеретину. В такий спосіб вони символізували принцип демократичної рівності авторитету: мовляв, «хоч Ти і на чолі, але Ти така сама нікчемність і сміття, як і ми, і ми кожної хвилини можемо тебе скинути». Цей принцип увійшов у плоть і кров нашої нації, ставши предметом похвальних гімнів «для наших істориків, політиків і цілої нашої демократії». Лицарство, яке побудувало всі великі держави, продовжує думку вчений, мало звичай «при пасуванні на лицаря ставати на коліна перед старшим, а так саме ставати завжди на коліна перед першим лицарем в державі, перед Монархом.

Підсумовуючи, В. Липинський наголошував: коли хочемо створити Українську державу, «ми мусимо творити все зростаючі, а не так, як наша демократія, все падаючі авторитети». Крім того, «ми повинні пам'ятати, що ми хочемо сотворити Україну, а не захопити в свої руки... владу». Цинізм українських інтелігентів В. Липинський убачає в тому, що вони ототожнюють «народ» і «демократію» для власного «інтелігентського правління». Народ ніколи не править сам собою. Правління «інтелігентів-хамів» спирається на «анонімний фінансовий капітал». Використовуючи його, інтелігенти підкупають виборців, а, лякаючи народом, виманюють нові гроші. Здеморалізований демократами, народ пов'язує свої надії з охлократами, тобто войовничими грабіжниками в демократичному середовищі.

Отже, теорію еліти В. Липинський нерозривно пов'язує зі своїм ученням про націю та державу, продовжуючи макіавеллівську традиційну європейську соціологічну думку, де в особі таких теоретиків, як Г. Моска, В. Парето, Ж. Сорель, відстоювалась ідея, що невід'ємним атрибутом кожної соціальної системи є існування вищої, привілейованої верстви суспільства¹¹.

Як альтернативу неоліберальної теорії Ф. Гайєка американський філософ Дж. Роулз пропонує власну теорію справедливості. 1971 р. опубліковано працю Дж. Роулза «Теорія справедливості», яка започаткувала новий етап у дискусіях щодо проблем політичної справедливості.

На думку Дж. Роулза, співпраця та співжиття індивідів у будь-яких суспільних структурах вимагають встановлення принципів справедливості, що відповідали б їхнім прагненням до свободи та рівності. Базовим положенням процедури встановлення цих принципів має бути рівність і свобода учасників конвенцій. Дж. Роулз стверджує, що у вихідному положенні рівності індивіди виберуть два принципи справедливості: «Перший передбачає рівність з погляду доступу до основних прав та обов'язків; другий підтримує соціальну та економічну нерівність, яка повинна задовольняти такі дві умови: а) має бути пов'язана з місцями та посадами, відкритими для всіх; б) повинна бути розумною щодо не надто поганого становища найдискримінованиших».

Очевидним є те, що самі свободи Дж. Роулз розглядає в контексті класичного набору ліберальних свобод, при цьому акцентує на їхній рівності для всіх громадян суспільства. Такими «базовими свободами» є: свобода думки і свобода совісті; політичні свободи і свобода об'єднань; свободи, які зумовлюють свободу і недоторканність особи; права та свободи, які регулює законодавство. Очевидним є те, що самі свободи Дж. Роулз розглядає в контексті класичного набору ліберальних свобод, при цьому акцентує на їхній рівності для всіх громадян суспільства¹².

Демократія в небезпеці, за словами Ф. Гайєка, тому, що інститути, за допомогою яких намагаються її реалізувати, дають сумнівні результати, кидаючи тінь на сам її принцип. Потрібно розглянути ці інститути й демократичні цінності по-новому. Що необмеженіша демократія, то вірогіднішим є те, що вона використовуватиме владу в інтересах окремих груп, від голосів яких вона залежна. Тому, вважає Ф. Гайєк, вихід не в демократизації держави, а в демократизації суспільства.

Завдання політичної організації — створювати, розширювати можливості для діяльності індивідів. А справа держави — лише в тому, щоб не перешкоджати та створювати умови, «сприятливі для того, щоб невідомий індивід у невідомих обставинах міг зробити крок уперед, і саме цього не може забезпечити жодна вища влада»¹³.

Таким чином, наразі динаміка політичної системи України характеризується невизначеністю стратегічної мети розвитку. Хоча основні інститути державності створені, але не сформовані стратегічні та тактичні цілі суспільно-політичного розвитку, не виявлені його напрямки. Незаперечними є демократичні перетворення в житті українського суспільства, створення нових політичних інститутів, розвиток громадянського суспільства, водночас соціально-політична криза набуває перманентного характеру, політичні інститути функціонують вкрай нестабільно.

Перед українським суспільством знову постає проблема пошуку ефективних способів політичного розвитку. Можливо, для подолання низки стереотипів та популізму в сучасному українському суспільстві варто більше уваги приділяти формуванню гуманітраної аури нації, що включає в себе потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, — в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті.

Навколо цих проблем точаться постійні дискусії, розв'язання яких потребує як теоретичного, так і практичного обґрунтування. Безумовно, політичну свободу цілковито можна реалізувати тільки в демократичному суспільстві.

Однак у постмайдановий період в Україні суспільство переживало політичну, соціально-економічну та культурну кризи, що вимагало нової інтерпретації традиційних ліберальних цінностей. І на сьогодні проблема політичної свободи тісно переплітається з ідеями популізму в українській політиці, яскравою ілюстрацією є вибори Президента України 2019 року.

1. Берлін І. Чотири есе про свободу / пер. з англ. Коваленко О. Київ: Основи. 1994. 272 с. 2. Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборні та виборчі технології: навч.-метод. посіб. Київ: Ельга, Ніко-Центр, 2003. 400 с. 3. Вегеш М. М. Історія і політика. У 4 т. Т. 4. Ужгород: УЖ НУ, 2005. 478 с. 4. Вдовичин І. Я. Свобода особи у правій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.): монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 512 с. 5. Грабовський С. Люди натовпу. Як створювався homo sovieticus. *Тиждень*. 2011. № 48. С. 40–41. 6. Демчук П. Державна ідеологія та ідеологічна робота держав. *Розбудова держави*. 1994. № 5. С.12-14; Дем'яненко М. Популізм як соціально-політичний феномен. *Політологічний вісник*. 2012. Вип. 67. 7. Денисенко В. М. Проблема свободи людини: конотації у філософських теоріях Нового часу. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С.115–129. 8. Денисенко В. М. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії. Львів: ПАІС, 1997. 274 с. 9. Денисенко В. Реформування інституційної системи політичних відносин та влади в державах транзитного характеру (на прикладі України). *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2008. Вип. 11. С.150–159. 10. Докаш О. Абсолютний міф як основа для політичної міфотворчості. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. Вип. 14. С.12-14. 11. Єрмоленко В. Плинні ідеології . Ідеї та політика в Європі ХІХ–ХХ століть. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 480 с. 12. Роулз Дж. Теорія справедливості. Новосибірськ: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 536 с. 13. Хайек Ф. А. Общество свободных. Лондон, 1990. 309 с.

Kiyanka Iryna. Ideas of populism in the context of political freedom

The study of populism is actualized by the presence of a social order from interested political actors who apply populism to implement their programs and in the struggle for power, focusing their attention on the principles of political freedom in society.

The urgency of the research is obvious and in view of the lack of comprehensive study of the problems of populism in Ukraine, the proper political assessment of previous studies, the rethinking of some of the theses of individual researchers, and especially with the actualization of it as one of the most popular principles in action, behavior in modern political practice in to our state.

The leading role in the life of political life is played by the principle of political freedom, which acts as a peculiar attribute and a marker of democratization.

One of the ways to find and justify an integration idea, the implementation of which could become the basis for the formation of a system of value priorities and benchmarks, is to create such a concept of state ideology that would take

into account the main features of the spirituality and mentality of the peoples inhabiting Ukraine, could provide them interests and promote further full-fledged development of the Ukrainian nation and state.

In populism, an important mission is played by a symbol that can be both private and general, obvious and subconscious, neutral and emotionally filled.

The Ukrainian society is once again faced with the problem of finding effective ways of political development. Perhaps, in order to overcome a number of stereotypes and populism in contemporary Ukrainian society, more attention should be paid to the formation of the humanitarian aura of a nation, which includes a powerful empowering complex of sciences covering all spheres of public life, including education, literature and art – in their integral involvement in world culture and, of course, in its unique national version.

An important moment in the formation of a strong civil society is the Soviet people's populism syndrome. Since being part of the empire, which focused its attention on the image that was going to export, adjusted the system of ideological mirrors, created the illusion of its own, and, therefore, our presence in the world.

Thus, at present, the dynamics of the political system of Ukraine is characterized by the uncertainty of the strategic goal of development. Although the main institutes of statehood have been created, but the strategic and tactical goals of socio-political development have not been formed, its directions have not been identified. The indisputable are democratic transformations in the life of Ukrainian society, the creation of new political institutions, the development of civil society, while the socio-political crisis becomes permanent. character, political institutions operate extremely unstable.

Key words: populism, elections, political leader, political regime, democracy.

ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ І ПРАВОВОЇ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА

Показано, що взаємозумовленість політичної і правової систем є одним з об'єктів вивчення нового наукового напрямку – правової політології. З'ясовано, що в енциклопедичній літературі сутність обох систем розкривається через перерахування їх елементів. Встановлено, що дослідження двох систем потребує застосування порівняльного методу, оскільки першим етапом перед визначенням і аналізуванням зв'язків між політичною і правовою системами, є виокремлення їх однакових, схожих чи спільних елементів. Розглянуто метод моделювання, з допомогою якого можна створити умовну схему взаємодії політичної і правової систем, що поглибить знання і розуміння взаємозумовленості цих систем.

Ключові слова: політична система, правова система, порівняльний аналіз, метод моделювання, типи моделей.

Kukuruz Oksana. Interdependence of political and legal systems: theoretical and methodological basis

The article focuses on the fact that the interdependence of political and legal systems is one of the objects of studying a new scientific direction – legal and political studies. It has been found out that in the encyclopedic literature the essence of both systems is revealed through the listing of their elements. It has been established that the research of the two systems requires the use of the comparative method, since the first step in defining and analyzing the relations between political and legal systems is the determination of their identical, similar or common elements. The method of modeling, by means of which it is possible to create a conditional scheme of interaction of political and legal systems, which will deepen knowledge and understanding of the interdependence of these systems, is considered.

Key words: political system, legal system, comparative analysis, modeling method, types of models.

Політичну і правову системи тривалий час вивчали окремо в межах двох наук – політології і юриспруденції відповідно. Ці

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

системи, умовно розділені в теорії, на практиці є взаємозалежними, відтак їх комплексне вивчення швидше наблизить дослідників до встановлення причин і наслідків їх дії, сприятиме виробленню адекватних рекомендацій і прогнозів. Взаємозумовленість політичної і правової систем належить до предметного поля нового наукового напрямку – правової політології. Проблемами інституціоналізації правової політології в Україні займаються І. Кресіна¹, А. Сотник², О. Стойко. Попри певні напрацювання щодо сутності цього наукового напрямку, який спрямований на вивчення політичних і правових явищ та процесів у їх єдності, окремого висвітлення потребує теоретико-методологічна основа дослідження політичної і правової систем. З цією метою в статті буде розглянуто: розуміння категорій «взаємозумовленість» і «система»; підходи, які структурують визначення понять «політична система» і «правова система»; методи, які надають можливість розкрити взаємовплив цих двох систем; евристичні засади дослідження взаємозумовленості політичної і правової систем.

«Взаємозумовленість» у словнику української мови тлумачиться як взаємозумовлений, «обумовлений, визначений спільним існуванням, що впливає одне на одного»³. Система в найзагальнішому філософському значенні розуміється як «сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія»⁴. Політика і право, політична і правова сфери, політична і правова системи перебувають під взаємним впливом, що не викликає сумнівів ні у теоретиків, ні у практиків. Науковий розгляд цієї проблеми потребує з'ясування розуміння явищ, зв'язки між якими необхідно визначати і досліджувати.

Відповідно до відомої теорії соціальної системи Т. Парсонса, суспільство, а також будь-яке суспільно-політичне явище, в тому числі політику, можна уявити як систему. Остання є сукупністю елементів, між якими існують певні зв'язки. Елементами кожного суспільства Т. Парсонс вважав суспільні цілі, норми, цінності й ролі. Кожен інститут в суспільстві, на його думку, є підсистемою, що виконує функції адаптації,

досягнення цілей, інтеграції, підтримання системи, які спрямовані на збереження системи⁵.

Значний вплив на розуміння політичних систем мають моделі Д. Істона, Г. Алмонда, К. Дойча. Системна модель Д. Істона показує функціонування політичної системи через її взаємодію з зовнішнім середовищем. Її фазами є: «вхід» (вимоги і підтримка), «конверсія» (перетворення вимог у підготовку альтернативних рішень), «вихід» (прийняття рішень і їх реалізація), зворотний зв'язок (вплив результатів діяльності влади на зовнішнє середовище). Функціональна модель Г. Алмонда розкриває сутність політичної системи через її функції: входу (політична соціалізація, артикуляція інтересів, агрегування інтересів, політична комунікація) і виходу (розробка норм, застосування норм, контроль за їх дотриманням.) Інформаційно-кібернетична модель К. Дойча розглядає політичну систему через фази проходження інформаційно-комунікативних потоків, а саме: отримання та відбір інформації, обробка й оцінка інформації, прийняття рішень, здійснення рішень із зворотним зв'язком⁶.

В сучасній українській енциклопедичній літературі політична система визначається як: «інтегрована сукупність політичної влади, суб'єктів, відносин, політичної організації і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію»⁷; «сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому»⁸; «цілісна, упорядкована система відносин, норм, цінностей, ідей, дій, цілей, методів, інститутів, пов'язаних із політикою, її виробленням, впровадженням чи впливом на неї; є однією з частин (підсистем) сукупної суспільної системи, взаємодіє з іншими її підсистемами: соціальною, економічною, правовою, культурною та ін.»⁹. У політологічній літературі відзначається, що категорія «політична система» не відображає політичну реальність, а є «штучно

створеним теоретичним, міркувальним конструктом, інструментом, що дає змогу виявляти й описувати системні властивості різноманітних політичних явищ», «служує засобом системного аналізу політики»¹⁰.

Огляд енциклопедичної літератури, з одного боку, показує відсутність єдиного узагальненого визначення політична система, з іншого, свідчить про схожість її розуміння через включення до неї великої кількості різноманітних, різнопланових складових, таких як влада, відносини, інститути, ідеї та ін. За таких умов варто виокремити підходи, які можуть використовуватися дослідниками при вивченні політичної системи, дослідженні її елементів. Наприклад, в польській політологічній енциклопедії наведено чотири концепції розуміння поняття «політична система». 1. Інституціональна (структурна) концепція. Політична система – це установи, органи, організації, за участю яких приймаються політичні рішення. Сюди ж включають відносини між ними та правові основи, на підставі яких вони діють. 2. Біхевіористично-функціональна концепція. Політична система – це динамічний суспільний процес, який відбувається всередині таких спільнот як держава, політична партія, професійний зв'язок чи об'єднання приватних підприємств, метою якого є перетворення суспільних імпульсів в політичні рішення і політичну діяльність. Також сюди ж зараховують принципи, що стосуються організації і форм діяльності політичної влади. 3. Системна концепція. Політична система – це відносини між системою і її оточенням, які відбуваються в три етапи: «входу», «перетворення», «виходу». 4. Реляційна концепція. Політична система – це залежності, які виникають в процесі боротьби за владу чи її утримання. Сюди належать відносини підпорядкування, співпраці, конкуренції чи боротьби¹¹.

Колектив українських і білоруських правників політичну систему розглядають крізь призму трьох традиційних підсистем – інституційної, нормативно-регулятивної та інформаційно-комунікативної. Елементами першої підсистеми вони називають державу, політичні партії, групи інтересів, засоби

масової інформації, громадські рухи; другої – норми (формалізовані/формально-юридичні та неформалізовані), що врегульовують суспільні відносини, перебувають у певному відношенні одні до одних і формують загальну ієрархію нормативних актів; третьої – канали передачі інформації від держави до суспільства і навпаки¹².

Таким чином, категорія «політична система» відображає багатоаспектне явище, тому не існує єдиного узагальненого визначення, яке б охопило всі його прояви. Вибір одного із існуючих підходів до визначення поняття «політична система» за домінуючий (інституціональний, функціональний, системний, реляційний, нормативний, інформаційно-комунікативний) буде залежати від мети і завдань конкретного дослідження.

Розглянемо особливості розуміння категорії «правова система». Остання в енциклопедичній літературі визначається як «сукупність взаємопов'язаних між собою системи права та засобів її реалізації»¹³. Її основними елементами названо: систему права і систему законодавства; правові відносини; юридичну практику, тобто діяльність правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів; правову політику та ідеологію; правосвідомість і правову культуру; юридичну науку й освіту. У навчальній літературі відзначається, що правова система – «це конкретно-історично обумовлений комплекс всіх взаємопов'язаних правових явищ (юридичних норм, установ, правосвідомості й правової культури, юридичної практики тощо), які функціонують у певній країні». До її елементів віднесено: «особливості праворозуміння, джерела права, їх тлумачення і застосування, юридичну техніку і юридичну термінологію, правову ідеологію та правову психологію, своєрідність правового мислення»¹⁴.

У складі правової системи виділяють п'ять підсистем: інституційну (суб'єкти права), нормативну (норми, принципи, джерела права), ідеологічну (праворозуміння, правова свідомість і культура, правова наука, правова традиція), функціональну (правотворчість, правореалізація, правозастосування), резуль-

тативну (ступінь відповідності результату дії права інтересам суспільства)¹⁵.

Правову систему називають одним із різновидів соціальних систем, частиною суспільної системи, яка взаємодіє з економічною, політичною, моральною та іншими системами. Суть такої взаємодії Н. Оніщенко пояснює наступним чином: «всі суспільні відносини, створені в сферах політики, економіки, науки, культури, освіти та ін., є об'єктом регулювання і охорони правової системи. ... сама правова система формується, розвивається і функціонує під впливом цих відносин»¹⁶.

Аналіз визначень понять «політична система» і «правова система» показує, що різні підходи застосовуються не лише до різних видів систем, а й до одного й того ж самого. Відтак спочатку за допомогою порівняльного аналізу необхідно визначити однакові, схожі чи спільні елементи обох систем. При цьому необхідно знати і застосовувати певні методологічні принципи, важливі для компаративних досліджень. До таких належать наступні: «перед тим, як здійснювати порівняльний аналіз, потрібно визначити поняття та критерії релевантності ситуації; встановити критерії для адекватної репрезентації окремих компонентів, які аналізуються; необхідно сформулювати гіпотези; доцільно формулювати серію гіпотез; збір даних слід розпочинати до формулювання гіпотез»¹⁷. За аналогією з однією з найважливіших стадій порівняльно-правового дослідження правових систем – пояснення і розуміння механізмів подібностей і відмінностей¹⁸ – можна описати евристичні засади дослідження взаємозумовленості політичної і правової систем. Зокрема, за допомогою методики порівняльних досліджень можна: виявити подібності та відмінності політичної і правової систем; встановити і пояснити причинно-наслідкові зв'язки їх взаємодії; з'ясувати загальні тенденції функціонування і розвитку цих систем; розробити класифікації, моделі, проекти політичних рішень і правових актів.

Встановивши релевантні елементи обох систем можна визначити тип зв'язків між ними. Фахівці з методології наукових досліджень наводять такі види зв'язків: взаємодії (коорди-

нації), породження, перетворення, побудови, функціонування, розвитку, управління; міжсистемні, внутрішньосистемні; важливі, неважливі; жорсткі, гнучкі; суттєві, несуттєві; взаємні, односторонні; суперечливі, несуперечливі; корисні, шкідливі; слабкі, тісні; паралельні, послідовні; рекурсивні, синергічні, циклічні¹⁹.

Взаємозумовленість політичної і правової систем, як випливає з вищенаведеного вивчення наукової проблеми, можна дослідити за допомогою методу моделювання. Модель розуміють як: «слово або образ, що виникають у свідомості як відображення реального об'єкта (В. Комаровський); уявну або матеріальну систему, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, спроможна замінити його так, що її вивчення надає нову інформацію про такий об'єкт (В. Штофф); умовний образ політичного об'єкта, який може бути виражено математичною формулою, графіком, схемою або картою (О. Валецький); зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про нього («Великий тлумачний словник сучасної української мови», 2004); спрощений опис системи або структури, який застосовують для того, щоб допомогти людям зрозуміти подібні системи або структури (Longman Dictionary of Contemporary English, 1995)»²⁰. Не всі види моделей можна використати для відтворення взаємозумовленості політичної і правової систем, оскільки не всі їх елементи мають кількісні показники. Важливими для дослідження політико-правових явищ є моделі «в правилах». Їх ще називають алгоритмічними моделями, бо вони будуються як «деревоподібні структури, в яких розгалуження відбувається при виконанні або невиконанні умови (якщо... то... інакше)»²¹. Така модель здатна допомогти у пошуку сильних і слабких аспектів взаємодії політичної і правової систем у напрямі виконання їх основної спільної функції – забезпечення стійкого суспільного порядку.

За формою моделі соціально-політичних систем, на думку В. Горбатенка, «можуть виступати як словесне описування в термінах гуманітарних наук або ж як графіки, діаграми, мате-

матичні чи кібернетичні системи»²². Вчений вказує моделі, важливі для політологічних досліджень. Серед таких: модель соціальної мобільності (С. Прайс, Д. Бартолом'ю), модель м'яких систем (Ван Гіг, П. Чекленд), модель гонки озброєнь (Дж. Річардсон), модель «довгих хвиль» (М. Кондратьєв, С. Маслов), модель «вісім коліс» (В. Тихомиров), моделі глобального розвитку (Б. Гаврилишин та інші теоретики Римського клубу), моделі функціонування політичних систем (Д. Істон, Г. Спіро, Г. Алмонд.). В. Горбатенко виокремлює три основні типи моделей соціально-політичних систем: статистичні (відображають стан соціально-політичних систем у певний момент часу), прості динамічні моделі (відображають не лише структуру, а й процес функціонування певних систем), складні динамічні моделі (відображають не лише структуру і процес функціонування, а й процес розвитку соціально-політичних систем)²³.

Отже, категорії «політична система» і «правова система» мають два виміри: уявний (вони є «теоретичними конструктами», що уявляють політичну і правову сфери як сукупність певних (визначених дослідником) елементів; реальний (аналіз цих елементів у їх взаємозв'язку відображає справжній стан справ у політичній і правовій сферах). Категорії «політична система» і «правова система» надають дослідникам можливість вивчати політичну і правову реальність у цілісності, а дослідження взаємозумовленості цих двох систем становить методологічну основу для розкриття механізмів розвитку суспільства, дозволяє визначити закономірності функціонування політико-правової системи, передбачити ймовірні наслідки тих чи інших політичних рішень, правових актів.

Для того, аби досліджувати взаємозумовленість політичної і правової систем необхідно використовувати знання як мінімум двох наук – політології і юриспруденції (міждисциплінарний підхід), розглядати об'єкти в їх цілісності (системний підхід), встановлювати однакові чи схожі елементи обох систем, між якими можна знайти і проаналізувати певні зв'язки (порівняльний метод), а також створювати умовні схеми взаємодії

політичної і правової систем, здатні сприяти їх ефективності на практиці (метод моделювання).

1. Кресіна І. О., Сотник А. Л. Правова політологія: проблеми наукової інституціоналізації. *Правова держава*. 2014. Вип. 25. С. 291–309.
2. Сотник А., Стойко О. Професор І. О. Кресіна – засновник української школи правової політології. *Кресіна Ірина Олексіївна: до 65-річчя від дня народження* / упорядники: В. А. Явір, О. М. Стойко. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 11–28.
3. Взаємозумовлений. *Тлумачний словник української мови*. URL: <https://eslovnyk.com/vzajemozumovleniy> (дата звернення: 06.05.2019).
4. Йолон П. Система. Філософський енциклопедичний словник / ред. колегія: В. І. Шинкарук (голова). Київ: Абрис, 2002. С. 583.
5. Семигіна Т. В. Політичні ідеї представників системного підходу. *Політична думка XX–XXI століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т.* / Т. В. Андрущенко та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. С. 43–44.
6. Політологія: підручн. для вищ. навч. закладів / за заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. Київ: Альтерпрес, 2002. С. 148–153.
7. Андреев С. С., Рудич Ф. М., Буцевицький В. С. Політична система суспільства. *Політологічний енциклопедичний словник* / упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 511.
8. Рудич Ф. Політична система суспільства. *Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. С. 596.
9. Афонін Е., Новаченко Т. Система політична. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації* / Денисенко В. М. та ін.; за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. 2-ге видання, стереотипне. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. С. 609.
10. Семигіна Т. В. Цит. праця. С. 38.
11. System polityczny. *Encyklopedia politologii* / pod red. M. Żmigrodzkiego. T. 1 Pojęcia, teorie i metody / pod red. W. Sokoła, M. Żmigrodzkiego. Wyd. 2. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016. S. 655–656.
12. Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід та перспективи: монографія / Скрипнюк О. В. та ін. передм. Ю. С. Шемшученка та Г. О. Василевича. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2013. С. 29–31.
13. Шемшученко Ю. С. Правова система. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998 – 2004. Т. 5: П – С. 2003. С. 39.
14. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіге, 2015. С. 317.
15. Лук'янов Д. В. Правова система. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук

України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 500. **16.** Оніщенко Н. М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії юридичної науки. *Правова держава*. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. 2000. Вип. 11. Київ: Вид. Дім «Юридична книга». С. 68. **17.** Кіндратець О. Порівняльна політологія. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації* / В. М. Денисенко та ін.; за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. 2-ге видання, стереотипне. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. С. 532. **18.** Дамірлі М. А. Методика проведення порівняльно-правових досліджень. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 270. **19.** Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 30–32. **20.** Політична наука: методи досліджень: підручник / Габрієлян О. А. та ін.; за ред. О. А. Габрієляна. Київ: ВЦ «Академія», 2012. С. 219. **21.** Там само. С. 234. **22.** Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. Київ: Генеза, 2006. С. 89. **23.** Там само.

***Kukuruz Oksana.* Interdependence of political and legal systems: theoretical and methodological basis**

The article focuses on the fact that the interdependence of political and legal systems is one of the objects of studying a new scientific direction – legal and political studies. In order to reveal the theoretical and methodological basis of the study of political and legal systems, the article deals with: understanding the categories of «interdependence» and «system»; approaches that structure the definition of the concepts of «political system» and «legal system»; methods that provide an opportunity to reveal the mutual influence of these two systems; heuristic foundations of the study of the interconnectedness of political and legal systems.

An overview of encyclopaedic literature, on the one hand, shows the absence of common generalized definitions of these systems, on the other hand, indicates the similarity of their understanding through the inclusion of a large number of diverse components. The approaches used by researchers in studying political and legal systems, researching their elements are presented.

It is revealed that different approaches apply not only to different types of systems, but to the same one. Therefore, it is recommended to first determination the identical, similar or common elements of both systems. The author draws attention to the methodological principles important for comparative studies.

By analogy with one of the most important stages of the comparative legal study of legal systems – the explanation and understanding of the mechanisms of similarities and differences – describes the heuristic foundations of the study of the interdependence of political and legal systems. This includes: identifying similarities and differences between political and legal systems; the establishment and explanation of the causal relationships of their interaction; finding out general trends in the functioning and development of these systems; development of classifications, models, projects of political decisions and legal acts.

It is determined that the categories «political system» and «legal system» have two dimensions: imaginary (they are «theoretical constructs», representing the political and legal spheres as a set of certain (identified by the researcher) elements; real (the analysis of these elements in their interrelationship, that reflects the current state of affairs in the political and legal spheres. It is noted that the categories «political system» and «legal system» give researchers the opportunity to study the political and legal reality in the integrity, and the study of the interdependence of these two systems is a methodological basis for the disclosure of the mechanisms of development of society, allows to determine the regularities of the functioning of the political and legal system, to predict probable the consequences of certain political decisions, legal acts.

The study of the interdependence of the political and legal systems requires the use of knowledge of at least two sciences – political science and jurisprudence (interdisciplinary approach), the consideration of objects in their integrity (system approach), the find out of identical or similar elements of both systems, between which one can find and analyze certain relations (comparative method), as well as the creation of conditional schemes of interaction between political and legal systems that can promote their effectiveness in practice (modeling method).

Key words: political system, legal system, comparative analysis, modeling method, types of models.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 232.2

А. В. БЕРЕЗА

ПАДІННЯ ДОВІРИ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Розглянуто тенденцію зниження довіри до органів державної влади, що фіксується не лише у перехідних країнах, а й розвинених країнах Заходу. Відзначено, що вона пов'язана не лише тільки з нездатністю окремих держав справитися з наслідками економічної кризи, що розпочалася в 2008 р., а й недостатньою увагою до таких опосередкованих чинників, що впливають на рівень задоволення громадян державою як соціальна нерівність, якість державних послуг та дотримання принципу верховенства права.

Ключові слова: довіра, нерівність, верховенство права, державне управління, популізм, демократія.

Bereza Anatolii. Decreasing the trust in government in the global context

The tendency of decreasing the trust in government is considered, focusing on transition countries and developed states of the West. It is noted that it is related not only to the inability of individual states to cope with the consequences of the economic crisis that began in 2008, but also to the lack of attention to such indirect factors that affect the level of satisfaction of citizens by the state as social inequality, the quality of public services and observance the rule of law.

Key words: trust, inequality, rule of law, public administration, populism, democracy.

Згідно даних опитування, проведеного Геллап в 2018 році, рівень довіри українців до уряду різко впав з 24% у 2014 році до 9%, що є одним з найнижчих показників у світі (середній сві-

товий показник – 56%, а серед країн СНД – 48%)¹. До аналогічних висновків приходять і вітчизняні соціологи. В 2019 році найменше громадяни України довіряють Верховній Раді України (82% їй не довіряють), державному апарату (чиновникам) (81%), ЗМІ Росії (79%), політичним партіям (76%), судовій системі (75%), Кабінету Міністрів України (74%), комерційним банкам (72%), Прокуратурі (71%), Президенту України (69%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (69%), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (68%), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (68%), Верховному Суду та місцевим судам (по 67%), Антикорупційному суду (66%), Конституційному Суду (65%), Національному банку України (63%)².

Довіра означає позитивне сприйняття діяльності індивіда чи організації, що може базуватися на реальному досвіді, але значною мірою визначається суб'єктивною оцінкою індивідів. Незважаючи на певну суб'єктивність, в умовах демократичного режиму вона може вважатися до певної міри об'єктивним показником ефективності діяльності органів державної влади, їх спроможності забезпечити економічний розвиток. Довіра до органів державної влади сприяє кращому дотримання правил та податкового законодавства, посилює соціальний та політичний консенсус, дає змогу заручитися підтримкою населення на період проведення непопулярних реформ, мобілізує громадян до участі у процесі прийняття рішень.

Високий рівень довіри також сприяє економічному росту через стимулювання інвестицій та споживання. Хоча довіра залежить від цілої сукупності чинників, найбільш важливими є рівень корупції в органах державної влади, якість публічних послуг та спроможність держави захищати громадян від зовнішніх та внутрішніх ризиків.

Вивчення ролі довіри у становленні та функціонуванні політичних та соціальних інститутів набуло особливої популярності на початку XXI ст. у зв'язку із масштабною трансформацією світового політичного ландшафту через крах соціалістичних режимів. Ця проблема розглядалася у працях

Г.-Д. Клінемана, Д. Фукса³, Н. Лумана⁴, І. Маркової⁵, Ф. Фукуями⁶, П. Штомпки⁷ та інших. Відносно недавно інтерес до цієї теми почав відроджуватися, про що свідчить праця К. Валієра⁸.

Падіння рівня довіри до органів державної влади є не лише проблемою України. Через десятиліття після початку економічної кризи менше половини громадян країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) – 42% довіряють органам державної влади, що свідчить про спад на 3% у порівнянні з 2007 роком. Найбільше падіння довіри – на 20% – зафіксовано в Чилі, Фінляндії, Греції та Словенії. З іншого боку, аналогічний рівень позитивних змін у довіри спостерігається в Ізраїлі, Німеччині та Словаччині. Однак в 2019 році лише позачергові вибори в Ізраїлі засвідчили підтримку населення діяльності уряду, оскільки Б. Нетаньяху вдалося перемогти і сформувати новий уряд. Водночас у Німеччині позиції правлячої коаліції ХДС-ХСС А. Меркель ослабли, а у Словаччині в 2018 році пройшли наймасовіші протести з моменту здобуття незалежності з вимогою розслідувати вбивство журналіста, що призвело до відставки уряду. Більше того, ріст популярності популістських партій, на нашу думку, не в останню чергу пов'язаний з падінням рівня довіри до органів публічної влади, зростанням розчарування більшості громадян розвинених країн Заходу у традиційній політиці, не здатній реагувати на зміну запитів виборців.

Як уже зазначалося, рівень довіри громадян перебуває під впливом цілої низки чинників, включаючи економічні та політичні (вибори, конституційна криза) процеси, чи інші важливі події, такі як надзвичайні події (природного і техногенного характеру) чи гучні скандали (наприклад, викриття фактів корупції). Більше того, очікування громадян можуть зростати швидше, ніж реагує уряд, змушуючи їх сумніватися у здатності органів виконавчої влади оперативної реагувати на нові запити.

Однак можна виділити додаткові фактори, що значною мірою визначають сприйняття громадянами результатів діяльності органів державної влади, зокрема соціальну нерівність,

що вимірюється за допомогою коефіцієнту Джині, дотримання принципу верховенства права та якість послуг, що надаються громадянам (зокрема у сферах охорони здоров'я, освіти та правосуддя).

Дотичним чинником, що впливає на рівень довіри до органів державної влади, є коефіцієнт Джині, який свідчить про справедливість доходів у конкретній країні. Загальносвітовою тенденцією є зростання нерівності у доходах у багатьох країнах, а у деяких країнах ОЕСР фіксується її високий історичний показник. Розподіл доходів через оподаткування та державні трансфери допомагає зменшити бідність та нерівність, тим самим зміцнюючи економіку та покращуючи соціальний добробут. Нерівність доходів має значний вплив не лише на індивідів та умови життя домогосподарств, але також на стан здоров'я громадян, та рівність життєвих шансів, рівень соціальної згуртованості і ступінь довіри до інститутів. Вона також перешкоджає довготривалому економічному росту, оскільки це обмежує зокрема можливості домогосподарств з низьким рівнем доходів вкладатися в освіту та освоєння нових професій. Це зменшує їх конкурентоздатність на ринку праці, ускладнює їх працевлаштування, скорочує час економічного процвітання, особливо в ході та після економічних криз.

Коефіцієнт Джині є стандартним показником нерівного розподілу доходів серед населення у конкретній країні. Вимірюється від 0 (кожен має однаковий дохід) і 1 (одна особа отримує всі доходи). Вплив політики розподілу доходів вимірюється через порівняння коефіцієнту Джині до і після оподаткування і державних трансферів. Нерівності в доходах зменшуються через систему податків і трансфери у всіх країнах ОЕСР, з середнім рівнем розподілу в 16% середнього доходу до оподаткування та трансферів. Приблизно у третині країн ОЕСР нерівність зменшується на понад 20% завдяки застосуванню державних трансферів та податковій політиці. Найвищі рівні перерозподілу зафіксовано в Ірландії та Фінляндії. У деяких країнах ОЕСР нерівність розподілу доходів зменшується на 5%, зокрема у Чилі, Кореї, Мексиці та Туреччині.

В середньому, рівень нерівності в країнах ОЕСР майже не змінився, залишившись на тому ж рівні, що був до початку кризи в 2007 році⁹. Найбільше зменшення нерівності доходів домогосподарств у період 2007–2013 рр. відбулося в Ісландії та Латвії, в той час як нерівність найбільше зросла в Естонії, Словаччині, Іспанії та Швеції. У цих країнах дохід працівників зменшився для нижніх 10% працюючого населення. Втрати в трудових доходах для верхніх 10% були мінімальними або навіть зросли. Це відображає типову для членів ОЕСР тенденцію до зменшення трудових доходів, особливо для нижніх 10%, в той час як трудові доходи і доходи верхніх 10% залишаються незмінними або ж збільшуються. Трудові доходи найбільш помітно знизилися у країнах, де економічна криза набула особливої гостроти, зумовивши високий рівень безробіття і зменшення заробітної плати, зокрема в таких країнах як Греція та Іспанія.

У контексті даної статті характерною рисою верховенства права як фундаментального правового принципу є рівність перед законом усіх фізичних і юридичних осіб, у тому числі органів державної влади та державних службовців. На практиці цей принцип реалізується через низку законів, кодексів та процедур, що надають рівний доступ до правосуддя, гарантують передбачуваність, надійність та підзвітність правової системи. Верховенство права вважається ключовим елементом хорошого державного управління, оскільки є необхідною передумовою для підтримання миру і порядку, надання публічних послуг, ефективного контролю над корупцією та економічним розвитком.

Дослідники зі Світового проекту справедливості (World Justice Project, СПП) запропонували досить системний і послідовний підхід до концептуалізації та вимірювання верховенства права. Згідно з їх методологією, існують чотири універсальних принципи, що сприяють його установленню та посиленню: 1. Держава та її представники (фізичні і юридичні особи) особи несуть відповідальність згідно з законом; 2) законодавство є чіткими, публічним, стабільними і справедливим;

воно застосовується послідовно й спрямоване на захист фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, включаючи безпеку людей та майна; 3) процеси, в ході яких закони приймаються, адмініструються і застосовуються, є чесними і ефективними; 4) правосуддя здійснюється вчасно достатньою кількістю компетентних, етичних і незалежних суддів, які дотримуються принципу нейтральності, мають відповідні ресурси, відображають склад спільнот, які вони обслуговують.

СПП вимірюють верховенство права за допомогою 8 показників, що включають різні аспекти концепції. Найбільш релевантними у даному випадку є два: обмеження влади органів державної влади¹⁰ та забезпечення фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, що вимірюються від 0 (найнижчий) до 1 (найвищий рівень). Перший включає конституційні й інституційні інструменти, що чітко визначають межі повноважень органів державної влади та представників держави, а також відповідальність останніх за порушення норм законодавства. Він також включає контроль з боку неурядових організацій за діяльністю органів державної влади, зокрема завдяки існуванню вільних та незалежних ЗМІ. Середній показник країн ОЕСР цього чинника становить 0,75 і майже половина усіх членів ОЕСР мають показник більше 0,8, а найкращі показники мають країни Північної Європи (Данія, Фінляндія, Норвегія та Швеція), а також Австрія, Нідерланди, та Нова Зеландія. Найгірші результати демонструють Угорщина, Мексика та Туреччина, які мають показники нижче 0,5 серед країн ОЕСР.

Показник захисту фундаментальних прав¹¹ ґрунтується на даних про ефективність діяльність правоохоронних органів, перебіг судових процесів та дотримання низки основних прав людини (зокрема, права на працю), закріплених у міжнародних угодах. Середній показник для більшості країн ОЕСР становить 0,77 за винятком Угорщини та Словенії, що мають значно кращі бали з фундаментальних прав, ніж з обмеження влади держави. Водночас Індія та Україна мають суттєво вищі показники щодо обмеження влади держави, ніж щодо фундаментальних прав.

Відповідно, очевидно є позитивна залежність між цими двома чинниками, що дає підстави стверджувати, що країни, які контролюють діяльність органів державної влади, також спроможні гарантувати базові права своїх громадян.

Не менш важливим показником довіри до діяльності уряду та держави загалом є те, як громадяни оцінюють якість публічних послуг, особливо в таких сферах як охорона здоров'я, освіта та правосуддя. За останні десятиліття зафіксовано зменшення задоволення громадянами країн ОЕСР якістю державних медичних послуг – середній показник країн ОЕСР зменшився з 71 до 70%, однак він має найвищу оцінку¹². Найбільше задоволені громадяни Бельгії, Норвегії та Швейцарії, а найнижчий – в Чилі та Греції. За останнє десятиліття найбільше падіння задоволення рівнем медицини спостерігалось у Греції, Ісландії та Японії, що до певної міри пояснюється складними наслідками економічної кризи, з якими стикнулися європейські країни. Серед українців рівень задоволення якістю послуг у сфері охорони здоров'я зріс з 22 до 24% без урахування результатів реформи фінансової системи медицини, що почала реалізовуватися в 2018 році.

Менш задоволені громадяни країн ОЕСР системою освіти та школами – в середньому 67%, що більше на 1%. Найбільше задоволених проживає в Ірландії, Норвегії, Швейцарії, а найнижчий – Чилі, Угорщині, Мексиці та Іспанії. В Україні цей показник також покращився лише на 1% – до 45%.

У країнах ОЕСР зафіксовано певне зростання рівня довіри до судової системи, хоча вона поступається медицині та освіті: середній показник виріс з 52 до 55%. В 2016 році найбільш задоволеними були громадяни Данії, Норвегії та Швейцарії, а найменше – в Чилі та Італії. Найбільшого прогресу у цій сфері досягнуто в Чехії, Німеччині, Японії та Ірландії, а найбільше погіршення спостерігається в Туреччині. В Україні теж зафіксовано певний ріст довіри громадян до судової системи та судів за 2007–2016 роки: він виріс з 8 до 11%, що опосередковано свідчить про успішність судової реформи, започаткованої в 2014 році.

Згідно даних СПП Україна дещо покращила свій показник співвідношення реалізації цивільного правосуддя та свободи суддів від впливу з боку держави, який був найгіршим у порівнянні з розвиненими країнами Заходу: з 0,33 в 2016 до 0,48 в 2018 і з 0,29 до 0,64¹³ відповідно при середньому показнику ОЕСР в 2016 0,77 та 0,7.

Отже, довіра до органів державної влади демонструє тенденцію до зниження не лише в Україні, а й більшості розвинених країн світу. Це можна розглядати не лише у загальному контексті кризи представницької демократії, неспроможної адекватно реагувати на виклики сучасності, а й як показник нездатності держави вирішити питання, пов'язані з якістю державних послуг, ефективністю судової системи, справедливим розподілом доходів між громадянами. Іншими словами, протидія сучасним негативним явищам у політичних процесах (зростання популярності популістських партій, маніпуляції громадською думкою, ріст незадоволення серед громадян традиційною політикою тощо) вимагає комплексного підходу до удосконалення діяльності державних органів паралельно із зміцненням інститутів представницької демократії.

1. Bikus Z. World-Low 9% of Ukrainians confident in government. URL: <https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx> (дата звернення: 12.09.2018). 2. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-dosuspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriientsii-gromadian-ukrainy-2>. 3. Klingemann H.-D., Fuchs D. Citizens and the state. Gloucestershire; Clarendon Press, 1998. 504 p. 4. Luhmann N. Trust and power. London: Polity, 2017. 224 p. 5. Markova I. Trust and democratic transition in post-communist Europe. London: British Academy, 2004. 232 p. 6. Fukuyama F. Trust: The social virtues and the creation of prosperity. New York: Free Press, 1996. 480 p. 7. Sztompka P. Trust: A sociological theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 228 p. 8. Vallier K. Must politics be war?: Restoring our trust in the open society. Oxford: Oxford University Press, 2019. 256 p. 9. Government at a Glance 2017. Paris OECD Publishing. 280 p. 10. Constraints on Government Powers. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2017%E2%80%932018/factors-rule-law/constraints-government>. 11. Fundamental Rights. URL: <https://worldjusticeproject.org/>

our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2017%E2%80%932018/factors-rule-law/fundamental-rights-factor. **12.** Government at a Glance 2017. Paris OECD Publishing. 280 p. **13.** World Justice Project Rule of Law Index 2019. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2019-Single%20Page%20View-Reduced_0.pdf.

Bereza Anatolii. Decreasing the trust in government of Ukraine in the global context

According to a Gallup survey conducted in 2018, the level of Ukrainian trust in government dropped sharply from 24% in 2014 to 9%, an is one of the lowest in the world. Trust means a positive perception of the activity of an individual or organization that can be based on real experience, but is largely determined by the subjective assessment of individuals. Despite some subjectivity the trust can be considered to some extent an objective indicator of the efficiency of public authorities, their ability to ensure economic development. Trust in government will lead to better compliance with the rules and tax laws, strengthen social and political consensus, provide the support of the voters for the period of unpopular reforms, and mobilize citizens to participate in the decision-making process. A high level of trust also contributes to economic growth through stimulating investment and consumption. Although trust depends on a variety of factors, the most important are the level of corruption in public authorities, the quality of public services and the ability of the state to protect citizens from external and internal risks.

Decreasing the level of trust in government is not only the Ukrainian problem. Decades after the onset of the economic crisis, less than half of the citizens of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) – 42% trust in government, which represents a 3% decline compared to 2007.

The level of citizens trust is influenced by a number of factors, including economic and political (elections, constitutional crisis) processes, or other important events such as natural or man-made events or loud scandals (for example, the disclosure of corruption practice). Moreover, the expectations of citizens can grow faster than the government reacts, making them doubt the ability of the executive authorities to respond promptly to new demands.

However, it is possible to identify additional factors that largely determine the perception of citizens of the performance of public authorities, in particular social inequality, measured by the Gini coefficient, adherence to the rule of law principle and the quality of services provided to citizens (in particular, in the areas of health, education and justice).

Key words: trust, inequality, rule of law, public administration, populism, democracy.

СУЧАСНІ ЗАХІДНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВА І ПОЛІТИКИ

Розглянуто основні напрями міждисциплінарних політико-правових досліджень у країнах Заходу, які здійснюються на стику політології, правознавства, міжнародного права. Розкрито суть контрмажоритарної дилеми, особливостей поєднання політологічного та правового підходу у вивченні міжнародного права, та на основі аналізу курсів, що пропонуються студентам-політологам в європейських університетах, виділено перспективні напрями досліджень, що включають розуміння ролі права у соціальному та просторовому вимірах.

Ключові слова: право, політологія, правосуддя, суспільство, демократія, контрмажоритарна дилема.

Stoyko Olena. Contemporary Western trends in the study of the relationship between law and politics

The main directions of interdisciplinary political and legal research in the Western countries, which are carried out at the intersection of political science, jurisprudence, international law are considered. The essence of the countermajoritarian dilemma, the features of the combination of the political and legal approach in the study of international law, and on the basis of analysis of courses, offered to political scientists in European universities, perspective directions of research are highlighted, including an understanding of the role of law in social and spatial dimensions.

Key words: law, political science, justice, society, democracy, counter-majoritarian dilemma.

Міждисциплінарні дослідження є однією з характерних рис сучасної науки, даючи можливість не лише вийти на нові горизонти наукових розвідок, а й поглибити знання в рамках традиційних напрямів. Це стосується не лише природничих наук, а й гуманітарних, що відображає поступ науково-технічного прогресу та зростання складності соціальних відносин у сучас-

них суспільствах. Одним із таких перспективних напрямів є правова політологія, що перебуває на етапі своєї інституціоналізації в Україні. Водночас у країнах Заходу політологія як наука існує уже понад століття, що дало змогу більше часу приділити вивченню проблем взаємодії права та політики, виявити питання, що потребують свого розв'язання.

Дискусії про співвідношення права і політики охоплюють широкий спектр питань від належної організації управління до репресивної природи права. На Заході такі обговорення найчастіше зосереджені навколо конституції, конституціоналізму та ролі судової гілки влади. Найбільш відомим прикладом є дискусії щодо «контрмажоритарної дилеми»¹, яка зберігає свою актуальність для США, Великобританії та Європейського Союзу. Водночас вона має надзвичайне значення для багатьох молодих демократій, оскільки необхідно з'ясувати, чи підтримують органи правосуддя ліберальні демократичні цінності краще, ніж демократичні інститути, чи таке посилення залежить від низки чинників, включаючи й те, як судді бачать свою роль? Відповідь на це питання вимагає глибокого розуміння фактичної поведінки індивідів та управлінських інститутів. Попри значний обсяг досліджень, присвячених аналізу впливу на представництво різних виборчих систем, державний устрій, політичний режим, що дає можливість для розуміння поведінки виборців, досі не зовсім зрозуміло, як саме судді приймають рішення, що можуть мати вирішальний вплив на розвиток суспільства, особливо коли йдеться про тлумачення конституції.

Згідно з концепцією верховенства права судді мають жорстко слідувати букві і духу законів, що накладає певні обмеження на їх діяльність. Однак досить часто положення закону є нечіткими, допускають кілька інтерпретацій, тому сам по собі він не може дати однозначну відповідь. Так, у США двоє суддів, які безпристрасно застосовують норми права, можуть прийняти різні рішення. При цьому судді від Демократичної партії будуть поводити себе по-іншому, ніж ті, що представляють Республіканську. Проте, щоб закон суттєво відрізнявся від

політики, він повинен обмежувати вплив партійного членства або індивідуальних уподобань суддів. Численні політологічні дослідження припускають, що право мало обмежує політичних акторів та членів судової гілки влади. У найбільш крайніх формах звернення до права чи методів тлумачення є не чим іншим, як поясненням *ex post facto*. Це повністю політологічне розуміння прийняття правових рішень суперечить усім заявам про обмежувальний характер права, яким керуються судді. Іншими словами, судові рішення є не чим іншим, як утвердженням політичних уподобань суддів, що маскуються під закон, особливо з таких суперечливих питань, як одностатеві шлюби, аборти, володіння зброєю тощо.

Якщо ж йдеться про молоді демократії, які формуються в унікальних історичних та політичних передумовах, то у кожному випадку вимагається конкретна відповідь на питання про ступінь, до якого слід обмежити більшість конституцією, обсяг компетенції суддів, підстав для їх притягнення до політичної відповідальності.

Досить перспективними є політологічні дослідження міжнародного права. Вивчення міжнародного права політологами стикається з низкою проблем, що заважають поясненню та розумінню: 1) міжнародних правових інститутів (наприклад, міжнародних судів); 2) міжнародно-правових процесів; 3) правових наслідків застосування міжнародного права. Однак політологам вдалося зробити вагомий внесок у міжнародне право, зокрема вивчення політичних режимів, аналіз дотримання прав людини й громадянина, виконання положень договорів та врегулювання суперечок у міжнародних організаціях².

Основна проблема полягає у тому, що відносно незначна кількість політологів на практиці стикається з міжнародним правом. Вважається, що її можна вирішити через налагодження взаємовигідної співпраці з юристами-міжнародниками, однак вона не завжди приносить очікувані результати. Водночас існує думка, що політологи, які серйозно займаються міжнародним правом, повинні отримати відповідний досвід роботи в

органах міжнародного правосуддя, що є досить складним завданням.

Слід визнати, що міждисциплінарна підготовка (у сфері чи то права, чи політології) не дає дослідникам міжнародного права належної підготовки для справжнього розуміння динаміки цього важливого феномена. Спеціалізація лише в одній дисципліні до певної міри ускладнює розуміння практики міжнародного права, що проявляється у багатьох провідних наукових дослідженнях у сфері міжнародного права, проведених політологами, насамперед у працях про діяльність міжнародних спеціальних трибуналів та Міжнародного кримінального суду. Навіть публікації у провідних журналах хибують на неправильні тлумачення міжнародних інструментів, нерозумінням процесуального і речового права, а також на випадкові посилення на прецедентне право, що спотворює розуміння міжнародного правосуддя.

Оскільки політологи схильні переносити дослідницькі питання, зумовлені об'єктом свої досліджень, у сферу міжнародного права, багатьом не вдається визначити справді цікаві питання міжнародного права. Той факт, що дослідницькі проекти міжнародного права у політології були засновані на теорії та методах, а не на проблемах, мало негативний вплив на вчених, які просто повторювали традиційні питання теорії міжнародних відносин у новій сфері (наприклад, про роль положень неореалізму, неолібералізму та конструктивізму в обґрунтуванні створення Міжнародного кримінального суду).

Намагаючись вловити методологічні відмінності між правом та політологією у підходах до вивчення міжнародного права, Р. Кіохейн свого часу запропонував розрізняти «інструменталістську оптику» (характерну для політологів, які вивчають правила, що регулюють спільну практику в міжнародних відносинах), та «нормативну оптику» (поширену серед юристів-міжнародників, які акцентують увагу на впливі спільних норм та процесів, за допомогою яких ці норми інтерпретуються, на державну політику), та виявив недоліки кожної з них³.

Нині багатьом політологам бракує знань і досвіду, необхідних для глибоких досліджень міжнародного права. Професійне навчання в юридичних школах є лише частковим рішенням, оскільки лише деякі з них спроможні запропонувати відповідну підготовку з міжнародного права. Адже цей предмет вважається другорядним у професійній освіті юристів. Єдиним способом отримати знання, необхідні для розуміння міжнародного права, є практика, що передує аналізу. За відсутності взаємодії у прикладній діяльності, наприклад у роботі в міжнародних судах і трибуналах, будь-яке пояснення вибору, зробленого суддями, залишатиметься досить обмеженим. І навпаки, будь-яке знання внутрішньої кухні міжнародних судів і трибуналів, не підкріплене методологією соціальних наук, залишатиметься лише суб'єктивною оцінкою окремих випадків правосуддя.

Іншими словами, політологія може збагатити вивчення міжнародного права методологією соціальних наук, що включає – окрім позитивістської політичної економії – багату традицію порівняльного історичного аналізу. Такий внесок мав би позитивний вплив на вивчення міжнародного права, особливо з урахуванням того, що брак даних з міжнародного права вимагає створення масштабної бази даних. Політологам вивчення міжнародного права може відкрити новий підхід – правовий.

Певне уявлення про сучасне розуміння взаємозв'язку між правом і політикою та перспективи дослідження у цій сфері дають назви курсів, що пропонуються студентам Лондонської школи економіки та політичних наук, яка вважається одним зі світових лідерів у підготовці фахівців-політологів⁴, розкриває суть сучасних напрямів міждисциплінарних досліджень у цій сфері. Курс «Право і політична думка»⁵ вивчає зв'язок між цими феноменами шляхом аналізу класичних текстів політичної думки: «Левіафана» Т. Гоббса, «Суспільного договору» Ж.-Ж. Руссо, «Роздумів про революцію у Франції» Е. Берка, «Конституційної теорії» К. Шмідта, «Про людську поведінку» М. Окшотта, «Право, законодавство та свобода» Ф. фон Хайека. Таким чином, розглядаються основні питання теоретичного та юридичного інтересу, зокрема верховенство права,

лібералізм та республіканізм, культурний плюралізм, теорії влади та легітимності, революція та держава, націоналізм та космополітизм.

Ще один курс – «Право і соціальна теорія»⁶ фокусується на визначенні місця закону в сучасних суспільствах. Основна увага приділяється взаємодії права і простору, оскільки останнє поняття є малодослідженим і перебуває в центрі низки поточних дискусій про політику простору, взаємодію соціуму з природою, глобалізацію, урбанізацію⁷ тощо. Автор курсу припускає, що правники по-іншому розуміють простір, ніж архітектори, містобудівники, географи, чиновники, політики, правозахисні групи, чи економісти, коли йдеться про природне чи штучне середовище⁸. Більше того, сама спроба осмислити місце закону в суспільстві тісно пов'язана з особливостями культурної спадщини, яка уже більше не зобов'язана розкривати усю складність топоса закону, його наочність та матеріальність. Іншими словами, сучасний простір уже не є завжди і скрізь одним і тим же місцем, як вважали Коперник, Галілей, Ньютон, Бекон та Декарт, а чимось настільки різноманітним, що вимагає пошуку нових рішення цієї проблеми і, відповідно, переосмислення місця закону у суспільстві.

Курс «Право у суспільстві»⁹ поєднує елементи антропологічної та соціальної теорії, важливі для розуміння права у суспільстві. У ньому використовуються антропологічні тексти для формування нового підходу до сучасних правових норм та інститутів¹⁰. Він спрямований на документування правових інститутів та практики як конкретного етнографічного феномена, особливу увагу приділяючи технікам написання і документування, правовому продукуванню осіб і речей та на правовому оформленні інститутів. Автор курсу поєднує абстрактну соціальну історію з конкретним етнографічним методом у вивченні ритуалів, родинних зав'язків, власності та комунікаційних технологій у формальному праві. В ході навчання студенти розглядатимуть такі теми:

– право, антропологія та виробництво соціального: вступ до зв'язків між юридичними і антропологічними дослідженнями,

дослідження правових концепцій влади, агентства та соціальної особи та антропологічних моделей суспільства;

– правовий та політичний ритуал: вибрані теоретичні аналізи сучасних правових ритуалів розглядається на тлі антропологічних дискусій щодо загальної природи ритуалу;

– письмова владна комунікація: представлення та конструювання соціальних інститутів в управлінні;

– юридичний час та доведення: етнографічний аналіз наративів, свідчень та доказів у різних правових культурах;

– особа і речі: правові форми персоніфікації та об'єктивації у системі власності і успадкування з особливим акцентом на законодавстві, що регулює репродуктивні ресурси;

– правові колективи, сучасні корпорації тощо; етнографія соціальних і правових конструкцій колективного агентства;

– застосування антропології в праві та політиці: роль антропології у дискусіях щодо корінних народів, культурної власності, ресурсів спільного користування та альтернативного вирішення суперечок.

Курс «Соціально-правова теорія і практика»¹¹ досліджує взаємодію між соціальною теорією, методологією та соціально-правовою практикою. Після ознайомлення з літературою по історії, масштабом і характером доктринальних, реалістичних, критичних і соціально-правового підходу до права, курс зосередиться на основоположних емпіричних дослідженнях права та правових явищ. Зокрема, студенти матимуть визначити як конкретні теоретичні принципи впливають на вибір методології, методів та підходів до інтерпретації даних¹². Для поглибленого аналізу відбираються емпіричні дослідження, що аналізують основні правові концепції, такі, як права, регулювання, доступ до правосуддя, судження, нейтральність, належна процедура та рівність. При цьому авторам провідних соціально-правових досліджень пропонують провести «майстер-класи» для обговорення питань, пов'язаних із науковою роботою.

Отже, проблематика співвідношення права та політики досить тривалий час розробляється західними науковцями, зокрема щодо впливу закону на діяльність суддів (контрмажо-

ритарна дилема), взаємозв'язку міжнародного права та політики. До відносно нових напрямів досліджень належать ті, що фокусуються на ролі права у суспільних відносинах, поєднуючи елементи антропології, соціології, географії тощо.

1. Friedman B. The history of the countermajoritarian difficulty, Part One: The road to judicial supremacy. *New York University Law review*. 1998. Vol. 73. P. 333–43; Friedman B. The history of the countermajoritarian difficulty, Part Four: Law's politics. *University of Pennsylvania Law Review*. 2000. Vol. 148. P. 971–1064. 2. Meierhenrich J. The study of international law / King G., Schlozman K. L., Nie N. The future of political science: 100 Perspectives. New York: Routledge, 2009. P. 65–68. 3. Keohane R. O. International relations and international law: Interests, reputation, institutions. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*. 1999. Vol. 93. P. 375–379. 4. QS World University Rankings by Subject 2019. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2019/politics>. 5. Law and Political Thought. URL: http://www.lse.ac.uk/resources/calendar/courseGuides/LL/2018_LL4BW.htm. 6. Law and Social Theory. URL: http://www.lse.ac.uk/resources/calendar/courseGuides/LL/2018_LL4CA.htm. 7. Harvey D. Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution. London: Verso, 2013. 208 p. 8. Braverman I., Blomley N., Delaney D. The expanding spaces of law: A timely legal geography. Stanford: Stanford Law Books, 2014. 296 p.; Resnik J., Curtis D. Representing justice: Invention, controversy, and rights in city-states and democratic courtrooms. Yale: Yale University Press, 2011. 720 p. 9. Law in Society: A Joint Course in Law and Anthropology. URL: http://www.lse.ac.uk/resources/calendar/courseGuides/LL/2018_LL4E8.htm. 10. Supiot A., Brown S. Homo Juridicus: On the anthropological function of the law. London: Verso, 2017. 272 p.; Pottage A., Mundy M. Law, anthropology, and the constitution of the social: Making persons and things. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 324 p. 11. Socio-legal Theory and Practice. URL: http://www.lse.ac.uk/resources/calendar/courseGuides/LL/2018_LL4L5.htm. 12. Halliday S., Schmidt P. Conducting law and society research: Reflections on methods and practices. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 305 p.

***Stoyko Olena.* Contemporary Western trends in the study of the relationship between law and politics**

Debates on the relationship between law and politics cover a wide range of issues from good governance to repressive nature of law. In the West, such discussions are most often focused around the constitution, constitutionalism, and the role of the judiciary. The most famous example is the discussion of

«countermajoritarian dilemma», which remains relevant for the United States, the United Kingdom and the European Union. At the same time, it is extremely important for many young democracies, because it is necessary to find out whether the justice bodies support liberal democratic values better than democratic institutions, or this depend on a number of factors, including how judges see their role?

Political studies of international law are very promising. The study of international law by political scientists faces a number of problems that hinder the explanation and understanding of: 1) international legal institutions (for example, international courts); 2) international legal processes; 3) the legal consequences of the application of international law. However, political scientists managed to make a significant contribution to international law, in particular, the study of political regimes, the analysis of the observance of human and civil rights, the implementation of treaty provisions and the settlement of disputes in international organizations

Political science can enrich the study of international law by the methodology of social sciences, which includes – besides positivist political economy – a rich tradition of comparative historical analysis. Such a contribution would have a positive impact on the study of international law, especially given that the lack of data on international law requires the creation of a large-scale database. Political scientists in the study of international law can open a new approach – legal.

Political science can enrich the study of international law with the methodology of the social sciences, including – in addition to positivistic political economy – the rich tradition of comparative historical analysis. Such a contribution had a positive impact on the study of international law, especially given the fact that the lack of data under international law requires the creation of a large-scale database. Political scientists studying international law can open a new approach – legal.

Some understanding of the current understanding of the relationship between law and politics and the prospect of research in this area gives the names of the courses offered to students at the London School of Economics and Political Sciences, which is considered one of the world leaders in the training of political scientists: Law and Political Thought, Law and Social Theory, Law in Society, Socio-legal Theory and Practice.

Key words: law, political science, justice, society, democracy, countermajoritarian dilemma.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ У СТРУКТУРІ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО І ПРАВОВОГО ЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджується інституціоналізація правової політології у структурі політологічного і правового знання в контексті євроінтеграції України. Об'єднання різних галузей наукового знання для вирішення як глобальних, так і локальних завдань у сучасній науці набуває все більшого поширення. Інтеграція політики і права в межах правової політології є відображенням об'єктивної взаємодії, розвитку і політики, і права в сучасному світі. Правова політологія має стати науковою основою розвитку політико-правової практики, успішного забезпечення та реалізації реформ в контексті євроінтеграції України.

Ключові слова: *правова політологія, правова політика, політологія, правознавство, євроінтеграція, закон.*

Yavir Vira. Institutionalization of legal political science in the structure of political and law sciences in the context of European integration of Ukraine

The article contains the analysis of institutionalization of legal political science in the structure of political and law sciences in the context of European integration of Ukraine. The association of various branches of scientific knowledge to solve both global and local problems in modern science is becoming more widespread. Integration of politics and law within legal political science is a reflection of objective interaction, development and politics, and law in the modern world. Legal political science should become the scientific basis for the development of political and legal practice, successful provision and implementation of reforms in the context of European integration of Ukraine.

Key words: *legal political science, political science, law science, eurointegration, law.*

Незважаючи на те, що становлення правової політології як окремої галузі науки розпочалося наприкінці 90-х – на початку 00-х років, потреба в інтеграції правового та політичного знання з метою осмислення співвідношення політики і права для пошуку оптимальних шляхів їх взаємодії в конкретній країні, підвищення їх ефективності в управлінні та регулюванні суспільних відносин, назріла вже давно. Найбільше вона обумовлена проведенням реформ в контексті євроінтеграції України. Почасти інституціоналізації правової політології як науково-пізнавальної системи в контексті інтеграції наукового знання перешкоджав активний процес диференціації та спеціалізації української науки загалом та її політичної й правової підсистем зокрема.

Диференціація і політичної, і правової науки стала закономірним наслідком стрімкого процесу збільшення кількості та ускладнення політичного та правового знання і завершилася високим рівнем спеціалізації кожної. В межах політології були концептуалізовані такі дисципліни, як політична філософія, порівняльна політологія, політологія міжнародних відносин, етнополітологія, партологія, кратологія, конфліктологія, державне управління, політична психологія та ін. Право спеціалізувалося за фундаментальними галузями, серед яких відокремлюють конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне право. В результаті такої глибокої диференціації та вузької спеціалізації політичної і правової сфер в науці поступово було втрачено розуміння єдності політики і права.

Якщо право регулює суспільні відносини, то політика передбачає мистецтво управління суспільними відносинами та державою. По суті, предмет один, немає протиставлення політики і права, вони однаково важливі і нерозривно діалектично поєднані в сфері управління суспільством і державою. Ю. Шемшученко, розмірковуючи над роллю права і закону в формуванні правової держави в Україні, вказує на недостатність закону як форми вираження права для регулювання суспільних відносин¹. Як зауважує О. Скакун, зміст зв'язку права і закону поля-

гає в тому, що закон як відображення державної волі має бути адекватним формулюванням права, яке об'єктивно виникає в суспільстві². Під відповідністю закону праву розуміється передусім «природне право» – мораль, свобода, справедливість, рівність, що слугує критерієм для оцінки діючого позитивного права – закону.

Ю. Шемшученко називає спірною думку про те, що характерною рисою правої держави є панування закону у всіх без винятку сферах суспільної діяльності, закликаючи уникати фетишизації закону, позаяк спроби все зарегулювати законами суперечать ідеї саморегулювання в умовах громадянського суспільства. Правове регулювання, на думку академіка, необхідне до тієї міри, до якої відповідає потребам гармонії інтересів суспільства, особи, послідовного впровадження у життя принципів соціальної справедливості, забезпечення громадської безпеки тощо³. Багато ж інших питань можуть успішно регулюватися і фактично регулюються не у правовому порядку – при чому, чим ширша сфера соціального життя, яка є вільною від нормативно-правового регулювання, тим міцніші устої правової держави.

Успішне функціонування будь-якої країни як правової держави неможливе без гармонійного поєднання, узгодженої взаємодії політики і права в управлінні державою і суспільством. Право реалізується через політику, а політика формується на засадах права. В демократичній, правовій державі політика не може бути неправовою, в її основі лежить людина та її інтереси. Не випадково, в Конституції України зазначається, що Україна є демократична, соціальна, правова держава (ст. 1), а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3).

Будь-яка неправова політика втрачає легітимність. Під правовою політикою в широкому розумінні мається на увазі політика держави, заснована на праві. У вузькому розуміння правова політика означає державну політику в правовій сфері суспільного життя, метою якої є побудова громадянського

суспільства і правової держави, яка базується на принципах і нормах Конституції. Як і право, що вказує на нерозривний зв'язок права і політики, правова політика втілюється у законах, указах, постановах та інших нормативно-правових актах та в діяльності відповідних державних органів щодо їх реалізації.

Згідно з Ю. Шемшученком правова політика – це особлива форма державної політики, засіб юридичної легітимації, закріплення і здійснення політичного курсу країни, реформування різних галузей суспільного життя. Правова політика спрямована на створення ефективно діючого механізму правового регулювання суспільних відносин, найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зміцнення дисципліни, законності й правопорядку, формування правової свідомості та правої культури населення⁴. Щоб бути легітимною (знаходити підтримку у суспільстві) та ефективною (досягати поставлених цілей), правова політика повинна базуватися на принципах соціальної обумовленості, наукової обґрунтованості, стабільності, демократичності й гуманності, справедливості, узгодженості інтересів особи і держави, пріоритеті прав людини, відповідності міжнародним стандартам, прозорості.

О. Скрипнюк, у свою чергу, вважає, що правова політика в демократичній правовій державі полягає в тому, що право не може слугувати досягненню політичних цілей. Вчений визначає правову політику як процес формування і здійснення за допомогою правових засобів, заснованих на праві ідей, принципів, програм, заходів щодо реалізації державної влади у різних сферах суспільства⁵. Правова політика за своєю суттю є концентрованим вираженням взаємодії, поєднання політики і права у регулюванні, управлінні державою та суспільними відносинами. Як слушно зауважує Н. Пархоменко, «постійний розвиток суспільних відносин вимагає відповідного удосконалення не лише окремих елементів правової системи, а й усіх елементів соціальної, економічної та політичної систем»⁶.

Це вкотре підтверджує нерозривний зв'язок політичної та правової систем, а також необхідність їх комплексного дослі-

дження в межах наукового стартапу, яким на сьогодні постає правова політологія. Як і кожен стартап – правова політологія, як молода, порівняно нещодавно створена наука (для наукової галузі 20 років – це не вік, максимум, чого можна досягти за цей час – навіть не визнання, а впізнаваності), формується на основі інноваційних підходів, почала виходити на науковий ринок і поки що володіє обмеженими науково-методологічними ресурсами, оскільки перебуває на стадії формування на базі двох усталених наук: правознавства та політології.

В широкому розумінні політика визначається як діяльність, сукупність засобів (інструментів) та методів для реалізації певних стратегічних інтересів задля досягнення визначених (суб'єктом політичного процесу) цілей в певному соціальному середовищі. Застосування права у державі та суспільстві також слугує досягненню певних цілей, реалізації цінностей. Так, Т. Тарахонич стверджує, що «правове регулювання, як і правозастосування, спрямоване на досягнення певних цілей, а саме впорядкування суспільних відносин»⁷. Правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин, здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів. Правове регулювання здійснюється за допомогою тих правових засобів, які забезпечують його ефективність, гарантує доведення норм права до їх виконання і, щонайголовніше, має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права. Сфера правового регулювання охоплює сукупність суспільних відносин, яку можна і необхідно впорядкувати за допомогою права і правових засобів. Мова йде про ті суспільні відносини, функціонування яких неможливе без застосування правових засобів, а саме – економічні, політичні, соціально-культурні відносини.

Якщо взяти за основу той факт, що політика є різновидом управління, здійснюваним владою для вдосконалення суспільних відносин, то цілі політичного управління великою мірою перетинаються з цілями правового регулювання. Політичне управління визначається як цілеспрямований вплив людей і владних структур на суспільство в цілому або на окремі його

сфери з метою їх оптимізації (впорядкування, вдосконалення і розвитку) та досягнення певних цілей⁸. Серед основних цілей політичного управління В. Горбатенко та О. Бабкіна визначають реалізацію інтересів певних політичних сил і соціальних груп; регулювання суспільних відносин і суперечливих інтересів різних соціальних груп; захист державних інтересів на міжнародній арені; вироблення оптимальних форм організації та стимулювання діяльності людей; регулювання економічної діяльності; стимулювання науково-технічного прогресу; забезпечення стабільності та правопорядку.

Що ж стосується правового регулювання, то Н. Оніщенко, в свою чергу, стверджує, що основним «покликанням, «місією» права взагалі, його «конструктивним» навантаженням зокрема, сьогодні, насамперед, є досягнення соціальної стабільності в суспільстві. Саме ця правова категорія найбільш пов'язана із реалізацією завдань соціального розвитку, відображає стан і умови функціонування сучасного суспільства в цілому»⁹. На думку вченої, право пов'язане з глибинними потребами й інтересами людей щодо упорядкування громадського та приватного життя відповідно до їх загальної волі. Тому воно повинно передбачати гарантії прав та свобод особистості, гуманізм, соціальну справедливість — від особливостей правового регулювання залежатиме виконання демократичною державою ролі нейтралізатора соціальної напруженості, гострих соціальних конфліктів тощо. Н. Оніщенко переконана, що якщо право не виконує цих завдань, не «справляється» з цією місією, його настанови підлягають переосмисленню і перегляду.

Цілі, завдання та функції права і політики, правового регулювання та політичного управління мають досить обширний спільний сегмент, позаяк реалізуються в одній і тій же державі та суспільстві. Політика і право є самодостатніми соціальними явищами, які мають власні сфери реалізації, але при цьому виконують як спільні функції, так і свої окремі особливі, специфічні завдання. Як і політологи політику, так і правники розглядають право в аспекті його ефективності і результатив-

ності, що висвітлює головну якість права – здатність реально впливати на діяльність та поведінку людей, а через це – сприяти прогресивним змінам у суспільстві.

На взаємозв'язку права і політики наголошує О. Скрипнюк, називаючи їх взаємозалежними та взаємодіючими феноменами: «особливість взаємозв'язку права і політики полягає в тому, що вони покликані забезпечити раціональні, науково обґрунтовані й стабільні принципи взаємовідносин громадян у суспільстві, гарантувати їм реальне здійснення прав і свобод»¹⁰. Проблему співвідношення права і політики вчений розглядає наступним чином: 1) політика і право мають глибокі і нерозривні взаємозв'язки, вони тісно пов'язані з державою та її функціонуванням; 2) право існує в оточенні різних соціальних явищ, які впливають на нього і зазнають його впливу – до таких явищ належить і політика; 3) взаємини права і політики двосторонні: політика через державу санкціонує й конструює систему права, робить її публічною, загальнообов'язковою, загальною, – з іншого боку сама держава підтримується і забезпечується правом; 4) поняття права в собі містить ядро загальнолюдських цінностей, інтегрованих в історичному і культурному розвитку народу та орієнтири і принципи для політики; 5) основою функціонування права і політики є ціннісні орієнтації, які відображають інтереси і потреби соціальних суб'єктів. Політика не може існувати без права: шляхом прийняття нормативних актів реалізується державна політика в усіх її проявах, включаючи міжнародну. Право є однією із основних форм реалізації політики, запорукою її легітимності, законності та відповідності загальнолюдським цінностям.

Незважаючи на усвідомлення та аналіз взаємозв'язку права та політики в працях правників, як зазначає А. Сотник, у сучасній політичній і юридичній науці практично відсутнє теоретичне осмислення впливу політичних процесів на становлення та розвиток правової системи. З огляду на характер перебігу нинішніх суспільно-політичних процесів, зокрема в Україні, актуальним є дослідження проблем розвитку правової системи з урахуванням впливу політичних чинників¹¹. Наразі

політичне та правове знання, незважаючи на спорадичні спроби поєднання, що призвело до формування принципово нового феномена – політико-правового знання, але лише в окремих, вузьких сферах, наприклад, політична психологія права, політична соціологія права, – аналізується та акумулюється окремими галузями науки. А це, в свою чергу, унеможливорює комплексне, всебічне дослідження складних політико-правових проблем, яке б базувалося на системному підході, розглядало взаємозв'язки політичної і правової сфер, вплив політичних чинників на процес правотворення та правозастосування і правових на процес формування політики в різних сферах життя.

Під час аналізу підвалин правової політології як науково-пізнавальної системи слід неодмінно згадати, що розвиток науки відбувається шляхом діалектичної взаємодії двох протилежних процесів – диференціації (поглиблення спеціалізації та виокремлення нових наукових дисциплін) і інтеграції (синтез знання, об'єднання окремих галузей наукового знання). Правова політологія як науково-пізнавальна система і дослідницька парадигма пропонує шляхи усунення прогалин дослідження взаємовпливу політики і права в межах цих окремих галузей, формуючи якісно новий рівень інтеграції наукового політико-правового знання. Потенціал правової політології в осмисленні сутності політики і права в умовах нових викликів розвитку держави і суспільства, насамперед в країнах перехідного типу, невичерпний.

Якщо вивчення взаємодії, взаємовпливу політики і права окремо в межах правознавства та політології дає можливість для обмеженого спорадичного та ситуативного використання однією наукою знань, отриманих іншою, то правова політологія постає своєрідним комплексним кумулятивним майданчиком, напрацьовуючи власну науково-методологічну базу та категоріальний апарат, яка найбільше відповідає об'єкту дослідження – політико-правової сфери. Слід неодмінно наголосити на кумулятивному ефекті (ефект Монро – підсилення дії вибуху шляхом його концентрації в заданому напрямку¹² пра-

вової політології у дослідженні політико-правових явищ, оскільки правознавство та політологія, інтегровані в межах однієї науково-пізнавальної системи, підсилюють дієвість та ефективність один одного у дослідженні кожного конкретного феномена.

Кумулятивний ефект досить широко використовується з дослідницькою метою в сферах далеких, від його винайдення – в гірничій та військових справах, а саме: в економіці, енергозбереженні, управлінні, оскільки дозволяє досягти зростання ефективності задіяних різнопланових засобів в геометричній прогресії. Тому І. Кресіна та А. Сотник справедливо вважають, що правова політологія виявляє принципово нові можливості для осмислення політики і права, базуючись на природно-правовому та ціннісно-нормативному підході. Вона вибудовує новий алгоритм розуміння політики як діяльності заснованої на принципах права, які є її універсальними вимірами¹³.

Поява правової політології є науковою відповіддю на сучасний запит суспільства та демократичної, правової держави, в якій людина та її інтереси є головною цінністю. Надалі проводити пошук рішень актуальних проблем, відповідей на виклики політико-правової сфери вже неможливо без тісної взаємодії права та політології, без синтезу напрацьованих ними ідей і методів. Творення правової політології як науково-пізнавальної системи і дослідницької парадигми в контексті інтеграції наукового знання є підтвердженням того, що розвиток науки є складним, комплексним діалектичним процесом, в якому диференціація супроводжується інтеграцією, відбувається взаємопроникнення і об'єднання в єдине ціле найрізноманітніших напрямків наукового пізнання, взаємодія різноманітних методів, теорій, ідей.

Інтеграція політики і права в межах правової політології є відображенням об'єктивної взаємодії, розвитку і політики, і права в сучасному світі. Не випадково, Л. Броннікова називає розвиток науки надзвичайно складним процесом, який можна порівняти зі зростанням живого організму з огляду на те, що

процеси диференціації, спеціалізації, аналізу чергуються з кооперацією, синтезом¹⁴. За словами вченої, створення нових наукових напрямків, окремих наук відбувається одночасно зі «стиранням» різких граней, що розділяють різні галузі науки, з утворенням інтегруючих галузей науки, взаємним обміном методами, принципами, поняттями. Завданням сучасної науки є полідисциплінарний синтез, нова єдність наукового знання, яка визначається актуальними запитамі суспільства, серед яких запит також на правову політологію. Поява і розвиток цієї науки підтверджує одну із закономірностей історичного розвитку науки – нерозривної діалектичної єдності процесів диференціації та інтеграції.

Правова політологія, інституціоналізуючись на стику політології та правознавства, дає змогу відкривати нові наукові горизонти, помічати та виокремлювати нові дослідницькі проблеми та питання, вирішення яких сприятиме оптимізації, підвищенню ефективності політико-правових процесів в Україні, вдосконаленню законодавства, забезпеченню стабільності державотворення в Україні. Правова політологія має стати науковою основою розвитку політико-правової практики, успішного забезпечення та реалізації реформ в контексті євроінтеграції України. У лютому 2019 року до Конституції України були внесені зміни щодо стратегічного курсу на членство в Євросоюзі та НАТО, що вимагає розробки адекватного законодавчого забезпечення обраного курсу. Це обумовлює потребу в науковому осмисленні євроатлантичного вектора інтеграції України саме з урахуванням взаємодії політики і права.

1. Шемшученко Ю. С. Україна: проблеми формування правової держави. *Правова держава*. 1992. Вип. 1. С. 7. 2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. URL: https://pidruchniki.com/1200022743094/pravo/spivvidnoshennya_prava_zakonu. 3. Шемшученко Ю. С. Цит. праця. С. 8. 4. Шемшученко Ю. С. Правова політика. *Юридична енциклопедія*, в 6 т. Т. 5. URL: http://leksika.com.ua/13910519/legal/pravova_politika. 5. Скрипнюк О. В. Право і політика: проблеми конфлікту і консенсусу. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 166. 6. Пархоменко Н. М. Теоретичні та практичні аспекти правового регулювання в Україні. *Правова держава*.

ва. 2019. Вип. 30. С. 31. **7.** Тарахонич Т. І. Метод моделювання як засіб оптимізації правового регулювання. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 53. **8.** Горбатенко В. П., Бабкіна О. В. Політичне управління та його соціотехніка. *Політологія: підручник*. Київ: ВЦ «Академія», 2003. 528 с. **9.** Оніщенко Н. М. Правовий і суспільний прогрес: взаємозумовленість і взаємовідповідність. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 83. **10.** Скрипнюк О. В. Цит. праця. С. 165. **11.** Сотник А. Л. Евристичний потенціал правової політології в осмисленні політико-правової дійсності. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 261. **12.** Минаков В. Ф., Минакова Т. Е. Математическая модель кумулятивного эффекта энергосбережения. *Известия высших учебных заведений. Серия. Электромеханика*. 2013. № 1. С. 197 – 199. **13.** Кресіна І. О., Сотник А. Л. Правова політологія: проблеми наукової інституціоналізації. *Правова держава*. 2014. Вип. 25. С. 297. **14.** Броннікова Л. В. Постнекласична наука: новий тип виробництва знання. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія*. Серія. Філософія. 2015. Вип. 250. С. 30.

***Yavir Vira*. Institutionalization of legal political science in the structure of political and law sciences in the context of European integration of Ukraine**

The article contains the analysis of institutionalization of legal political science in the structure of political and law sciences in the context of European integration of Ukraine.

Despite the fact that the formation of legal political science as a separate branch of science began in the late 90's., the need for the integration of legal and political knowledge in order to understand the relationship between politics and law to find the best ways to interact in a particular country, increase their effectiveness in the management and regulation of social relations, has been emerged long ago. It is mostly due to the implementation of reforms in the context of European integration of Ukraine.

Differentiation of both political and legal science has become a logical consequence of the rapid process of increasing the number and complexity of political and legal knowledge and culminating in a high level of specialization of each.

If the law regulates social relations, then the policy involves the art of managing public relations and the state. In fact, the subject is one, there is no opposition between politics and law, they are equally important and inextricably dialectically connected in the field of management of society and the state. Successful functioning of any country as a rule of law is impossible without a harmonious combination, coherent interaction of politics and law in the management of the state and society. Law is realized through politics, and politics is formed on the principles of law. In a

democratic, law-governed state, politics cannot be illegal, it is based on a person and his interests.

Any illegal policy loses legitimacy. Under the rule of law in the broad sense means the policy of the state, based on the law. In the narrow sense, legal policy means state policy in the legal sphere of public life whose purpose is to build a civil society and a rule of law based on the principles and norms of the Constitution. As well as the law, which indicates the inextricable link between law and politics, legal policy is embodied in laws, decrees and other normative legal acts and in the activity of the relevant state bodies for their implementation. To be legitimate (to find support in society) and to be effective (to achieve the set goals), legal policy should be based on the principles of social conditioning, scientific validity, stability, democracy and humanity, justice, coherence of the interests of the individual and the state, human rights priorities, compliance with international standards, transparency.

Goals, objectives and functions of law and politics, legal regulation and political management have a fairly large common segment, because they are realized in the same state and society. Politics and law are self-sufficient social phenomena that have their own realms of implementation, but perform both common functions and their own specific, specific tasks. Like politicians – the politics, both lawyers consider the law in terms of its effectiveness, which highlights the main quality of law – the ability to really influence the activities and behavior of people, and because of this – contribute to progressive changes in society.

Currently, political and legal knowledge, in spite of the sporadic attempts to combine, which led to the formation of a fundamentally new phenomenon but only in isolated, narrow spheres, for example, political psychology of law, political sociology of law, – still is analyzed and accumulates by separate branches of science. And this, in turn, makes it impossible to carry out a comprehensive, study of complex political and legal problems, which would be based on a systematic approach, and examined the interrelations between the political and legal spheres, the influence of political factors on the process of law and on the legal process of policy formation in different spheres of life.

The association of various branches of scientific knowledge to solve both global and local problems in modern science is becoming more widespread. Integration of politics and law within legal political science is a reflection of objective interaction, development and politics, and law in the modern world. Legal political science should become the scientific basis for the development of political and legal practice, successful provision and implementation of reforms in the context of European integration of Ukraine.

Key words: legal political science, political science, law science, eurointegration, law.

А. П. ДЕМАРТИНО

РЕСУРСИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ У ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ США ТА КИТАЮ

Інформація охопила абсолютно усі сфери суспільства. Вона дедалі виходить на перший план у політиці сучасних держав, а інформаційна безпека є важливим питанням для кожної з них. Інформаційний розвиток стрімко йде вгору і на цьому тлі ми помічаємо чимало конфліктів, які згодом переростають в інформаційні війни. З огляду на це у статті розглянуто ресурси інформаційної війни на прикладі США та КНР. Ці держави потребують особливої уваги, оскільки є найбільш прогресивними в інформаційній складовій своїх воєнно-політичних стратегій. І від того, як буде продовжуватися їх протистояння, залежить доля світового інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційний вплив, холодна війна, «прохолодна війна», інформаційні війни, інформаційне протиборство, стратегія інформаційної безпеки, «група швидкого реагування», «м'який вплив».

Demartyno Andrii. Resources of the Information War in the military-political strategy of the United States and China

Information covered absolutely all areas of society. It is becoming more and more important in the politics of modern states, and information security is an important issue for each of them. Information development is rapidly going up and against this background we notice a lot of conflicts, which later develop into an information wars. The article discusses the resources of the information war on the example of the United States and China. These states require special attention, since they are the most progressive in the information component of their military-political strategies. And the fate of the world information society depends on how their confrontation continues.

Key words: information space, information impact, cold war, «cool war», information wars, information confrontation, information security strategy, «rapid response team», «mild impact».

Відомо, що інформація в сучасному світі посідає важливе місце у його регіональному та глобальному вимірах. Від неї залежать і світові держави, і окремі суспільства, і об'єкти інф-

раструктури. На даний момент інформатизація охопила усі сфери суспільного життя, включаючи військово-стратегічну. Вона змінила саме поняття «війни», дозволяючи без жертв і руйнувань планувати і здійснювати широкомасштабні операції зовнішньополітичного впливу. У цьому контексті інформаційна війна – найбільш актуальне явище, яке безперервно досліджується.

Американський генерал М. Маклюен відзначив, що у новітній час економічні відносини дедалі більше набувають форми обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що примножують багатства. Тобто боротьба за капітал, простори збуту відходять на другий план, а головним стає доступ до інформаційних ресурсів, знань. І це призводить до того, що війни ведуться вже більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь¹.

З'явилися різноманітні інформаційні мережі, які мають власні засоби комунікації, економічне забезпечення та військово-стратегічну структуру. Особливо актуальними стали використання, пошук нової інформаційної зброї та ресурсів, які б дозволили провідним державам боротися за сфери впливу і контролювати інформаційні потоки опонентів. Відомий американський вчений М. К. Лібікі у своїй праці «Що таке інформаційна війна?» виділив сім форм останньої: боротьба з пунктами управління і зв'язку супротивника; боротьба за здобуття інформації про власні сили і сили противника в режимі реального часу; радіоелектронна боротьба; психологічна війна; хакерська війна проти комп'ютерних систем противника; блокування або спрямування економічної інформації в необхідне русло для досягнення економічного домінування, кібервійна².

Кожна країна має власну концепцію інформаційного протиборства і у стані війни, і під час мирного співіснування. Інформаційні ресурси використовуються в інформаційному середовищі не лише для безпосередніх бойових дій, а й для захисту власної інформаційної безпеки. Провідні держави включили цей аспект до своїх військово-політичних стратегій,

створили підрозділи спеціального призначення, які покликані запобігати інформаційним атакам та, з допомогою потужної інформаційної зброї, лобіювати інтереси своєї держави.

Цікавою та актуальною є тема ресурсів інформаційної війни. Адже, окрім визначеного набору, кожна держава має свої особливі інформаційні ресурси і намагається максимально користуватися ними у своїй воєнно-політичній стратегії. Відтак, спираючись на праці попередніх дослідників (І. Валюшко, О. Трофименко, О. Олійник, Я. Дубовой, О. Кучмій, Г. Певцов, М. Сенченко, М. Фесенко, А. Буравкова, Д. Дубов, А. Гордієнко, С. Залкін, С. Сідченко, К. Хударковський та ін.), пропонуємо розглянути їх особливості на прикладі двох наддержав – США та КНР.

Китай характеризується розвиненою концепцією інформаційно-психологічної війни, яка вже потенційно може бути загрозою для ворога. Контроль за її виконанням здійснюють Дослідницьке бюро при Державній Раді КНР, а також Системно-аналітичний центр Міністерства державної безпеки. Китай також має державні й недержавні спецзагони, які не раз атакували американський та європейський кіберпростір. Не варто забувати і про роль релігії у цьому процесі, яка не забороняє здійснювати такі дії задля захисту інтересів держави.

Поряд із цим одним із найважливіших ресурсів інформаційної війни для Китаю є його власна історія, а саме т. зв. китайські стратегеми. Цікавим є той факт, що, за наявності інформаційної переваги у США, американські військові фахівці вважають, що китайські технології ведення психологічних операцій є унікальними й актуальними в інформаційну добу. В цілому вся доктрина ведення інформаційно–психологічних операцій у Китаї заснована на філософському вченні Лао Цзи (VI століття до н.е.), але значно більше поширення отримав відомий трактат давньокитайського філософа Сунь Цзи (VI–V століття до н.е.) «Мистецтво війни», в якому автор представляє сутність професійно організованої психологічної війни. Сунь Цзи, зокрема, зазначав: «У будь-якій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави цілісною; зруйну-

вати її значно легше. Взяти у полон армію противника краще, ніж її знищити... Одержати сотню перемог у боях — це не межа мистецтва. Скорити супротивника без бою — от вершина мистецтва». Автор доводить важливість володіння інформацією й прийомами дезінформації противника для маніпулювання його станом і діями³.

Таким чином, підкреслюється, що найвигідніша з усіх військових стратегій — маніпулювання ворогом у такий спосіб, щоб домогтися легкої перемоги над ним без бою. Сунь Цзи першим узагальнив досвід, накопичений стародавнім Китаєм у сфері психологічних операцій. Він стверджував, що найгірше — напад на ворожі укріплені міста. У КНР цю концепцію перефразували так: «Краще атакувати розум супротивника, аніж його укріплені міста». Тому основними складовими сучасної китайської стратегії інформаційного протиборства є теоретичне залякування, протистояння інформаційного потенціалу; конкуренція інформаційних стратегій; прискорення інформатизації військ; економічно-інформаційна агресія; культурно-інформаційна агресія; інформаційна війна розумів⁴.

Окрім власних розробок, китайські військові експерти значну увагу приділяють зарубіжному досвіду в сфері ведення інформаційної війни. Як і західні військові фахівці, вони вважають, що дослідження збройних конфліктів останнього часу дає можливість виділити кілька характерних рис, притаманних сучасним інформаційним війнам: по-перше, «прозорість поля бою» (наприклад, оператор комп'ютерних систем може здійснювати безупинний контроль за ситуацією, спостерігати відображуване на дисплеї розташування своїх військ і військ противника, його об'єкти, концентрацію і переміщення його сил); по-друге, загальна координація дій військ за допомогою створення єдиного каналу управління для всіх бойових підрозділів і підрозділів тилового забезпечення (наприклад, оператор інформаційного центру, маючи дані про кількість, склад і координати виявлених цілей противника, робить розрахунки для їх розподілу за засобами ураження, визначає кількість необхідних боєприпасів тощо); по-третє, ведення бойових дій

у реальному масштабі часу, тобто негайне реагування на зміну бойової обстановки⁵.

Базовим ресурсом ведення інформаційної війни для КНР є жорсткий контроль над суспільством і ЗМІ з боку держави. Знаковою подією стало прийняття «Правил регулювання, що забезпечують безпеку комп'ютерних та інформаційних систем», де чітко роз'яснено, яка саме інформація є забороненою і загрожує національній безпеці. Серед такої виділяються терористичні заклики, спроби повалення державного соціалістичного режиму, посягання на територіальну цілісність, наклеп на структури державного управління та інше. Надзвичайно великі повноваження в інформаційній сфері має Міністерство державної безпеки КНР та інші державні органи. Тільки за їх згоди та корекції новини, преса та інша інформація можуть доходити до суспільства.

Особливості політики регулювання інформаційної безпеки в Китаї оцінюються експертами по-різному. Так, представники західних кіл вважають, що система жорсткого контролю з боку уряду за інформацією та інформаційною діяльністю китайських громадян є не «регулюванням» з метою безпеки, а скоріше «цензурою» і виступає серйозним стримуючим чинником на шляху до демократизації країни й побудови відкритого інформаційного суспільства. Іншого погляду дотримуються представники уряду Китаю, які вважають, що такий контроль є необхідною передумовою формування національного інформаційного простору й гарантуванням безпеки політичної, економічної й професійної діяльності всіх учасників інформаційного обміну. Водночас захист національних інтересів і державної безпеки не повинен гальмувати загальний розвиток інформаційних технологій, які є одним із головних інструментів долучення китайців до досягнень світової культури, науки й техніки. За даними China Internet Network Information Center, понад 80% мережевої аудиторії Китаю використовують Інтернет як джерело наукової і технічної інформації. При цьому 78% китайських користувачів Інтернету – це молоді люди віком від 21 до 35 років, що робить надзвичайно важли-

вим контроль за етичним контентом інформації у мережі. Державні заходи регулювання також дають можливість уряду нейтралізувати будь-які негативні потоки інформації, що шкодять репутації держави на міжнародній арені й підривають довіру громадян до уряду й китайської політичної системи в цілому⁶.

Сполучені Штати Америки відзначаються вищим рівнем та якістю інформаційних ресурсів. Про це свідчить чітко сформована законодавча система у цій сфері. Серед найбільш значущих документів є «Стратегічна концепція суперництва», «Доктрина спільних дій з проведення інформаційних ситуацій», «Стратегія національної безпеки». У документі «Єдина перспектива – 2020» визначено, що «головною рисою збройної боротьби в XXI столітті буде її перенесення в сферу інформаційного протиборства, а досягнення інформаційного панування стане обов'язковою умовою перемоги над будь-яким противником»⁷.

У США на державному рівні в рамках реалізації стратегії інформаційної безпеки функціонують близько 40 організацій. Загальна сума витрат на інформаційну безпеку в США в 2007 році становила майже 50 млрд доларів на рік. Координація їх діяльності здійснюється на найвищому державному рівні. В американському зовнішньополітичному відомстві створено спеціальну «групу швидкого реагування», завданням якої є: 1) здійснення моніторингу зарубіжних ЗМІ з широким використанням інформаційно-комп'ютерних мереж та сучасних інформаційних технологій для забезпечення домінування у зовнішньому інформаційному просторі; 2) заходи оперативної протидії антиамериканським публікаціям, що передбачають залучення до цієї роботи працівників дипломатичних представництв у різних країнах світу та створення регіональних «груп швидкого реагування». У разі потреби планується спрямовувати у кризові райони фахівців із PR-технологій. Представник держдепартаменту США назвала їх «інформаційним підрозділом спеціального призначення». Головною метою Держдепартаменту США є забезпечення «оперативної і рішу-

чої відповіді на інформацію, яку США вважають необ'єктивною або такою, що не відповідає дійсності», та формування позитивного іміджу США у світі.

Для ведення інформаційної війни у США створені та діють структури спеціальних психологічних операцій (ПсО) у межах ЦРУ та Міністерства оборони (підрозділи об'єднаного командування спеціальних операцій), налагоджено чітку систему підготовки кадрів для ведення інформаційної війни. У межах системи проходження військової служби офіцерським складом (Officer Personnel Management System, OPMS) передбачено існування функціональної структури «Психологічні операції та робота з цивільним населенням», де налічується близько 1000 офіцерів – від капітана до підполковника. Діють системи перепідготовки та підвищення кваліфікації, заохочується навчання офіцерів у магістратурі (докторантурі)⁸.

Важливим підрозділом із запобігання інформаційно-електронним атакам у США є «U.S. Cyber Command», місія якого полягає у запобіганні стратегічним атакам і залученню сил, як зазначено, для забезпечення безпеки нації і союзників. Обов'язки командування включають стратегічне стримування; ядерні операції; космічні операції; спільні операції електронного спектру та ін.⁹ Серед військових підрозділів у США є окремий батальйон, в якому служать близько трьохсот спеціалістів різних родів інформаційних військ: пропагандистів, інформаційних копірайтерів, агентів, психологів тощо. Цей батальйон покликаний миттєво реагувати на зміну інформаційних потоків і стратегічно адаптуватися до них. Цей підрозділ, як і інші інформаційні структури, діє згідно з директивою Пентагону «Інформаційні війни», в якій вказано, що їх діяльність має бути спрямована на контроль за інформаційним розвитком інших держав і, за потреби, використання усіх інформаційних ресурсів задля домінування США в інфопросторі.

Пріоритетами національної інформаційної політики США визначені: підтримка досліджень і розробок у галузі інформації і комунікації; вплив на їхнє спрямування та заохочення до поширення технічних знань і можливостей в економіці; спри-

яння обміну технологіями між лабораторіями та фірмами, запровадження нововведень на ринках; побудова та вдосконалення інформаційної інфраструктури, контроль за її діяльністю, побудова глобальних систем комунікації і дослідження впливу систем на міжнародні, національні та приватні пріоритети; збереження порушеної новими технологіями рівноваги між чотирма основними інформаційними цінностями: конфіденційність інформації, інформація як суспільне благо, інформація як товар, інформація як невід'ємний компонент існування держави (необхідне відновлення цієї рівноваги і встановлення нових засобів контролю для нових інформаційних відносин); недоторканність приватного життя, конфіденційність інформації приватного характеру на різних рівнях і в різних сферах державного управління та в приватному секторі; вироблення урядової політики в галузі інформації і комунікації¹⁰.

Отже, США має надзвичайно потужні ресурси ведення інформаційної війни, і жодна держава поки що не має таких можливостей. Однак Китай готовий із цим посперечатися і становить чи не найбільшу загрозу для Сполучених Штатів у інформаційній сфері. Про це свідчать останні тактичні його перемоги. Однією з них є вибачення США перед Китаєм (безпрецедентна подія) за посадку свого літака на острові Хайнань. Також заслугою китайських спецслужб стало спростування обвинувачення в екстремізмі у 1989 році під час студентських протестів на площі Тяньаньмен, і навіть підозра, що вони не обійшлися без втручання США. Варто згадати знакову подію, коли китаєць Гері Лок став губернатором штату Вашингтон. Таким «м'яким впливом», через залучення своїх численних діаспор, Китаю вдається бути важливим актором у міжнародних відносинах.

Англійський дослідник Х. Макрей передрікає перетворення Китаю у повноправного конкурента Сполучених Штатів приблизно у 2020 році («Якщо США не покращать свою систему освіти й не продемонструють більше самодисципліни»). Можна припустити виникнення біполярного світу з полюсами

у вигляді США і Китаю. Як зазначає колишній держсекретар США й досі впливова у республіканській партії К. Райс, «Китай не є державою, схильною зберігати «status quo», навпаки, він хотів би змінити існуюче становище, змінити баланс сил в Азії на свою користь. Вже одне це робить його стратегічним суперником Америки»¹¹. Але, якщо виходити з реалій сьогодення, слід визнати, що нині є лише одна наддержава – США, які збережуть цей статус щонайменше до середини ХХІ століття, коли КНР досягне з ними паритету не лише за економічним потенціалом, а й наблизиться до бажаного балансу у військовій сфері¹².

Д. Роткопф, головний редактор видання «The Foreign Policy», називає новий тип протистояння між США та КНР не «холодною війною» (cold war), а «прохолодною війною» (cool war), і передусім саме через технології, що застосовуються: «Технології «холодної війни» зробили її неможливою. Технології «прохолодної війни» роблять її непереборною (irresistible)»; «Метою «холодної війни» було отримання переваги, яка стане в пригоді при переході на рівень «гарячої» війни або повністю її попередить. Мета «прохолодної війни» – мати можливість завдати удару, не розв'язуючи «гарячої» війни»¹³.

«В інформаційній війні завжди програє той, хто говорить правду. Тому що він обмежений правдою, тоді як брехун може говорити все що завгодно», – вважає Роберт Шеклі¹⁴. Але, звичайно, жодна держава в інформаційній війні ніколи не керується лише правдивими засобами. Не є винятком і США, КНР, які повністю занурилися в пошуки нових ресурсів та новітньої інформаційної зброї, яка не вміє вбивати, не має пороху, однак має надзвичайний вплив на свідомість та психологію людей та суспільств, наслідки якого часто навіть перевищують наслідки збройних війн.

1. Валушко І. О. Еволюція інформаційних війн: минуле і сучасність. *Історико-політичні студії*. Збірник наукових праць. 2015. № 2 (4). С. 131.
2. Трофименко О. Г., Дубовой Я. В. Еволюція поглядів на інформаційні війни в епоху інформаційного суспільства. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. Ужгород, 2017. № 1. С. 190.

3. Кучмій О. П. Стратегія інформаційної безпеки в структурі внутрішньої й зовнішньої політики КНР. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 102 (1). С. 166. 4. Там само. С. 167. 5. Там само. С. 168. 6. Там само. С. 159. 7. Досвід і концепції ведення інформаційної боротьби у провідних країнах світу / Г. В. Певцов, А. М. Гордієнко, С. В. Залкін, С. О. Сідченко, К. І. Хударковський. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2015. № 1. С. 14. 8. Сенченко М. І. Запорука національної безпеки в умовах інформаційної війни. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 6. С. 5. 9. U. S. Strategic Command. About. URL: <https://www.stratcom.mil/About/> 10. Олійник О. В. Інформаційна безпека США. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. Вип. 1. С. 283. 11. Фесенко М. В. Боротьба США та Китаю за глобальне лідерство у XXI столітті. *Міжнародні відносини*. Серія «Політичні науки». 2015. № 6. С. 8. 12. Буравкова А. Г. Американсько-китайські відносини в постбіполярну епоху: глобальний і регіональний вимір. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 155. 13. Дубов Д. В. Геополітичне суперництво у кіберпросторі як чинник впливу на національну безпеку України: дис. ... д-ра політ. наук : спец. 21.01.01 «Основи нац. безпеки держави (політ. науки)»; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2016. С. 132–133. 14. Шеклі Р. Цитати та афоризми. URL: www.inpearls.ru/author/7182

Demartyno Andrii. Resources of the Information War in the military-political strategy of the United States and China

Information covered absolutely all areas of society. It is becoming more and more important in the politics of modern states, and information security is an important issue for each of them. Information development is rapidly going up and against this background we notice a lot of conflicts, which later develop into information wars. The article discusses the resources of the information war on the example of the United States and China. These states require special attention, since they are the most progressive in the information component of their military-political strategies. And the fate of the world information society depends on how their confrontation continues.

It is known that information in the modern world occupies an important place in its regional and global dimensions. It depends on world states, individual societies, and infrastructure objects. At the moment, informatization has covered all spheres of public life, including military-strategic. She changed the very concept of «war» and captures the goals of civilization and people without sacrifices. In this context, information warfare is the most urgent phenomenon that is constantly being explored. There were various types of information networks that have their own communication tools, economic security and military-strategic structure. Particularly relevant were the use, as well as the search for all new information weapons and resources that would allow the leading powers to fight for the sphere of influence and control the

information flows of opponents. Each country has its own concept of information confrontation both in a state of war and during peaceful coexistence. An interesting and relevant topic is the information warfare resources, which the author suggests to consider on the example of two superpowers – the United States and China.

The peculiarities of the information security regulation policy in China are assessed by experts in different ways. So, Westerners believe that the system of strict government control over the information and information activities of Chinese citizens is not «regulation» for the sake of security, but rather «censorship» and acts as a serious constraint on the road to democratization of the country and the construction of an open information society. Other views are shared by representatives of the Chinese government who believe that such monitoring is a prerequisite for the formation of a national information space and the security of the political, economic and professional activities of all participants in the information exchange. At the same time, the protection of national interests and state security should not hinder the overall development of information technology, which is one of the main tools for the Chinese to contribute to the achievements of world culture, science and technology.

The priorities of the national information policy of the USA are defined: support of researches and developments in the field of information and communication; influence on their direction and encouraging the spread of technical knowledge and opportunities in the economy; promoting the exchange of technologies between laboratories and firms, introducing innovations in markets; construction and improvement of information infrastructure, control over its activities, construction of global communication systems and studying the impact of systems on international, national and private priorities; the preservation of the balance between the four main information values: the confidentiality of information, information as a public good, information as a commodity, information as an integral component of the state's existence (the restoration of this equilibrium and the establishment of new controls for new information relations); privacy, privacy of private-sector information at various levels and in various areas of public administration and the private sector; creation of government policy in the field of information and communication.

The experience of the two superpowers testifies that no state in the information war is guided only by true means. This is evidenced, in particular, by the active search for new resources and latest information weapons that do not know how to kill, has no gunpowder, but it has a tremendous impact on the consciousness and psychology of people and societies, the consequences of which are often even greater than the consequences of armed warfare.

Key words: information space, information impact, cold war, «cool war», information wars, information confrontation, information security strategy, «rapid response team», «mild impact».

ПОЛІТИКО-МІФОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРАВА ЯК СУСПІЛЬНОГО ЯВИЩА

Аналізуються питання функціонування права як суспільного явища, що спираються на певні політичні міфи. Останні розглядаються як необхідне підґрунтя права, як його надраціональний імперативний фундамент. Аналізуються приклади відповідних політико-правових взаємозв'язків.

Ключові слова: право, правова система, політика, політичний міф, політико-міфологічне підґрунтя права, політико-правові взаємозв'язки, міфологізм права.

Gnatko Mykola. The political and mythological foundation of law as a social phenomenon

The article is devoted to the analysis of the functioning of law as a social phenomenon, based on relevant political myths, while the latter are regarded as the necessary foundation of law as its supraational, imperative foundation; In this context, the relevant political and legal interactions are monitored on practical examples.

Key words: law, legal system, politics, political myth, political and mythological foundation of law, political and legal interrelations, mythology of law.

Сфера політичної життєдіяльності суспільства тісно пов'язана з феноменом права як одного з ключових чинників соціального буття людини, групи людей, суспільства як такого. Цілком закономірно у найрізноманітніших контекстах, які стосуються функціонування різного типу соціумів, використовується словосполучення «політико-правові аспекти». Більше того, так звана реальна політика тих чи тих суб'єктів політичної активності (від локальних громадсько-політичних структур до політико-адміністративного проводу світових наддержав) часто-густо апелює до феномена права у таких специфікаціях останнього, як права людини, права націй на самовизначення,

суверенні права держав на «щось» (тут мають місце різні варіанти) тощо.

Що ж таке право як універсальний феномен у контексті життєдіяльності людської спільноти, як атрибут людського буття як такого у його соціальному вимірі, зрештою, як певна суспільно-духовна цінність?

Насамперед слід відзначити, що право не є складником фізичної чи, вужче, біологічної реальності. Тобто природа цього феномена не є ні фізичною, ні біологічною. До людини як до фізичної істоти, що існує цілковито ізольовано від інших людей, право не має прямого стосунку (уявлення людини про право і все, що з ним пов'язане, на рівні її свідомості – це психічна, а не фізична реальність).

З іншого боку, право – це реальність соціального порядку, оскільки ситуація людського співжиття, системної, регулярної людської взаємодії передбачає визнання за окремими людьми і групами людей певних підстав претендувати на ті чи інші гарантії безпеки, ресурси, соціальні статуси тощо за умов постійної взаємної конкуренції, перманентного їх зіштовхування між собою у змаганні за бажаний результат спільної життєдіяльності. Як результат: спільна життєдіяльність людей у форматі сучасного суспільства передбачає її правову регуляцію, регуляцію на основі відповідного законодавства, відповідної законодавчо-правової системи¹.

Законодавчо-правова система більшості країн передбачає наявність в її структурі Конституції як найважливішого системоутворюючого закону, або, як його ще називають, Основного Закону країни.

Чи є підстави стверджувати, що та чи інша Конституція будь-якої країни являє собою ідеальний, абсолютно незмінний, цілковито об'єктивний (такий, що не залежить від волі і уяви людей) закон, що втілює в собі абсолютне право як певну фізичну реальність? Відповідь цілком очевидна: звісно ж, ні. Іншими словами, будь-який постулат права, будь-який закон залежать від певних уявлень і волі людей, Конституція тут не виняток. Отже, право, законодавчо-правова система будь-якої

країни — це певна, хоча й надзвичайно важлива для життєдіяльності людей і відповідного суспільства, регулююча цю життєдіяльність умовність, своєрідна конвенція, домовленість певної людської спільноти.

Оскільки будь-яка домовленість між людьми про будь-що сама по собі не може бути беззаперечною, не може бути абсолютним імперативом для них, то для того, щоб певна міжлюдська конвенція набула стабільності, виправданості щодо її суб'єктів в очах останніх, імперативно-зобов'язального характеру й на основі цього реальної регулятивної дієвості, має бути щ о с ь, що витворить імперативно-беззаперечний фундамент змісту і суті такої конвенції. Відповідний фундамент з необхідністю повинен мати ідеало-ціннісне наповнення, котре завжди поєднує в собі як раціональні, так і ірраціональні компоненти². Прикладами можуть служити, скажімо, людське життя і персональна честь людини як виключні цінності людського існування.

Щодо персональної честі людини, то суть цього явища у різних культурах і в різних осіб часто-густо дуже істотно відрізняються. Людське життя як таке, звісно, більш однозначно інтерпретований феномен, і міжкультурні та міжособисті відмінності в оцінюванні його значущості та вагомості для людей не настільки різнотлумачні, як персональна честь людини. Але, тим не менше, різні культури і різні люди вбачають у ньому різну міру значущості й вагомості в контексті людського буття. Приміром, відомо з історичних і психологічних джерел, що цінність людського життя в осілих і кочових людських племен була істотно відмінною: в осілих племенах життя і одноплеменників, і «чужоплеменників» (хоча й, звісно, дещо різною мірою на користь перших) поцінювалося значно вищою мірою, ніж у племенах кочових (що, вочевидь, закономірно в силу способів регулярного існування як одних, так і інших)³.

Тобто утвердження тих чи інших цінностей як імперативно-беззаперечних для певної людської спільноти раціонально-ірраціональних конструктів потребує їх безапеляційного закорінення в ірраціонально-підсвідомому форматі буття

людської психіки. А таке закорінення може забезпечити лише одне інформаційне, програмуєче людську поведінку явище – м і ф⁴.

Для того, щоб міфологічне опертя права у сучасному суспільстві могло реалізовувати свою функцію у загально-суспільному вимірі, необхідне його виведення у сферу політичного, оскільки тільки через механізм політичного визначення основних аспектів суспільної життєдіяльності певне суспільство може утвердити всю систему своєї правової регуляції. Отже, власне відповідні політичні міфи, імперативно програмуєчи сприймання громадянами певної держави ціннісного фундаменту її правової системи та їх правовідповідну поведінку, витворюють політико-міфологічне підґрунтя права як одного з ключових регуляторів як їхньої життєдіяльності в суспільстві, так і функціонування останнього загалом⁵.

Окрім того, право, як психо-соціальне і суспільно-політичне явище, співвідносне з такими ціннісними явищами, як справедливість, належність, виправданість, правота, правління, правильність тощо (навіть корінь у більшості назв цих явищ спільний з назвою-терміном «право»). І якщо проаналізувати сутність всіх цих явищ, то очевидним постане те, що ця сутність характеризується, зокрема, важливою дихотомічною суперечністю. Вона виражається в тому, що, з одного боку, передбачає імперативність, визначеність, однозначність, беззаперечність, фундаментальну аксіоматичність аж до певної суспільної сакральності⁶, з іншого – втілює очевидну необ'єктивність, варіативність у контексті міждержавної компаративістики, історичної періодизації, рівня виявлення правової культури у відповідному соціумі, рецепції права тим чи іншим соціальним суб'єктом тощо⁷.

Ця суперечність стосується і права, тлумаченого у вузькому його розумінні, як фундаментальних соціально-регулятивних підвалин-принципів людського буття (право людини на життя, право націй на самовизначення і т.ін.), так і (тим більше) конкретних законодавчих систем і окремих законів, що функціонують у межах відповідних державних утворень.

Тобто право в певному сенсі постає над поточною життєдіяльністю соціальних суб'єктів (від окремої особи до цілого суспільства і всього людства) як імперативний, абсолютний світський регулятор визначальних (інші з них регулюються етико-моральними чинниками) форм їхньої взаємодії, не маючи при цьому об'єктивної природи, як ті ж фізичні закономірності буття у сфері власне фізичної реальності.

Така ситуація неминуче породжує проблему втілення модальності права як на рівні індивідуальної, так і на рівні соціальної психіки. Ресурс раціонального обґрунтування тих чи тих постулатів права як беззаперечних максим-регуляторів поведінки суб'єктів соціальної взаємодії, будучи втіленим у їх переконливості для цих суб'єктів, виявляється недостатнім щодо належного утвердження будь-якої системи права у будь-якій країні⁸.

Чому ж відбувається саме так?

Ключова причина цього полягає в тому, що будь-якому найпереконливішому для певного соціального суб'єкта раціональному обґрунтуванню будь-чого в реальній дійсності завжди, в принципі, може бути протиставлене ще переконливіше для цього ж суб'єкта раціональне обґрунтування заперечення цього «будь-чого».

Іншими словами, для надання правовим засадам життєдіяльності певного соціуму необхідної беззаперечності, імперативності, аксіоматичності {«зако́ни (не плутати зі зако́н-прое́ктами) не обговоро́ють, їх не піддають сумнівам і раціоналізації, їх беззаперечно виконують!»} самих лише раціональних засобів однозначно недостатньо. Необхідні ще й ірраціонально-емоційно-ціннісні інструменти. Належне поєднання ірраціональних і раціональних ресурсів утвердження у соціальній психіці суспільства і в індивідуальній психіці індивідів, оптимальним, дієвим чином втілюється якраз у вже згаданому вище феномені міфу.

Оскільки право, як система регуляції суспільних відносин і соціальних взаємодій у суспільстві, є універсальним суспільним явищем, проектуючись на індивідуальну психіку окремих

осіб та соціальну психіку соціальних груп, що становлять це суспільство, то серед різних категорій міфів найдієвішими у фундуванні правової системи суспільства (країни, держави) постають суспільно-політичні міфи, а поміж них — власне міфи політичні, як міфи найдинамічнішої соціально-програмуючої дії⁹.

Варто зазначити, що сам феномен права типологізується в науковому його осмисленні як тріада типів: 1) ідеальне право; 2) природне право; 3) позитивне право¹⁰. Під ідеальним правом розуміють при цьому такий правовий конструкт, який вичерпно втілює в собі уявлення певної соціальної спільноти про те, яким має бути максимально оптимізоване, відповідне людській природі і ключовим закономірностям життєдіяльності людських соціальних спільнот, беззаперечно-належне в контексті цієї життєдіяльності право. Тобто цей тип феномена права являє собою, власне, ідеальну модель права як такого.

Будь-яка ідеальна модель будь-чого за своєю сутністю не може втілитись у реальності цілком автентично, а трансформується у свої реалістичні модифікації. У сфері права ідеальний його концепт набуває в реальності двох основних втілень: формату природного права і формату позитивного права. Природне право при цьому постає як система диспозиційних нормативних засад соціального буття людей у суспільстві, які мають універсально-імперативний характер і в суспільній свідомості втілюють властиві людині від природи презумпції беззаперечно претендувати на певні гарантії у своїй соціальній життєдіяльності (право на життя, право на деякий мінімум володіння особистим майном, право на доступ до найнеобхідніших життєзабезпечуючих ресурсів, право на відстоювання свого чесного імені, право на елементарний медичний захист тощо — приклади такого роду прав у сучасних суспільствах), а право позитивне — як фіксовано-кодифікований продукт суспільно зумовленої утилітарної законодавчої нормотворчості, що покликаний практично-доцільно, позитивно регулювати суспільну життєдіяльність, виходячи з конкретики функціонування відповідного державного утворення. Тобто таке право,

на відміну від універсальності (відносної позапросторовості і позачасовості) права природного, характеризується часовою прив'язаністю до особливостей відповідної історичної епохи і просторовою локалізацією в контексті території, що перебуває під юрисдикцією цього державного утворення¹¹.

Проаналізуємо для початку утвердження у соціальній психіці суспільства постулатів природного права. Універсальність його, здавалося б, має передбачати спільні для всього людства раціональні обґрунтування, співвідносні з відповідним об'єктивним розумінням людської природи у її зв'язку зі соціальним буттям людини.

Але конкретний історико-юридичний досвід людства засвідчує, що навіть найфундаментальніші природні права людини, такі, зокрема, як право на життя, далеко не в усі часи людської історії, і не для всіх категорій населення тієї чи іншої країни поставали однаковою мірою, як імперативно-засадничі і незаперечні. Так, скажімо, правова вартісність життя вільного громадянина і раба у містах-полісах Стародавньої Греції була принципово різною¹². Інший красномовний приклад у цьому зв'язку — це наявність або відсутність смертної кари у законодавстві різних країн в історичному ракурсі і в наш час. І хоча власне законодавство будь-якої країни безпосередньо втілює в собі, як зазначалося вище, формат позитивного права, та норма щодо наявності-відсутності саме смертної кари за особливо тяжкі злочини сутнісно кореспондується якраз з природним правом людини на життя. Як часова (історична), так і просторова (міждержавна в одночасі) варіативність цієї норми є загальновідомою і очевидною, що становить собою вагому обставину функціонування системи права у суспільній життєдіяльності людських спільнот.

Те, що фундаментальні імперативи природного права, попри свою іманентну універсальність, відзначаються вищеокресленими істотними відмінностями, засвідчує, що вони жодним чином не є об'єктивно (поза людською, суспільною детермінацією) існуючими реаліями на кшталт законів і закономірностей функціонування фізичної реальності, а формулюються, рефлекс-

суються і утверджуються відповідними людськими спільнотами, лише з волі яких і набувають своєї абсолютної, канонічно-регулятивної щодо суспільного життя людей, сили. Тому їхня імперативність потребує відповідної закріпленості у масовій суспільній свідомості, ширше – у соціальній психіці конкретного суспільства, для чого самого найдосконалішого раціонального обґрунтування недостатньо. Лише наявність у такій соціальній психіці відповідного ірраціонально-детермінантного фундаменту політико-міфологічного змісту витворює необхідну непохитну підвалину функціонування природного права в контексті життєдіяльності відповідного суспільства.

Проілюструємо вищезазначене наступним прикладом.

Одним з найбільших правових досягнень так званої Великої Французької буржуазної революції була «Декларація прав людини і громадянина» – політико-юридичний документ, який проголошував короткий базовий перелік невід’ємних, невідчужуваних від будь-якої людини прав, що впливають з розуміння її природи і сутності, тобто, постав своєрідним зведенням-маніфестом основних складових природного права. Зміст цього документа кардинально відрізнявся від трактування такого роду людських прав у середовищі французьких правників попереднього, абсолютистсько-монархічного, періоду існування Франції¹³.

Період переходу від дореволюційного стану речей у тогочасній Франції до утвердження в її соціальній психіці укладень «Декларації прав людини і громадянина» склав, як відомо, всього декілька років. Цілком очевидно, що за такий проміжок часу природа людини аж ніяк не могла змінитися істотним чином. Отже, об’єктивних, суто раціональних підстав ні для одного, ні для іншого інтерпретування природного права людей не існувало. І відповідна радикальна зміна могла відбутися, зокрема, в силу вибухового поширення у соціальній психіці тогочасної Франції революційної політичної міфології, що втілювала, поміж інших, політичний міф про наділеність людини від природи певними презумпціями (абсолютними пріоритетами, власне, правами): на всезагальну соціальну рів-

ність, свободу (волевиявлення, слова), особисту безпеку, приватну власність тощо. Власне, зазначена міфологія поширювалася і утверджувалася у цій соціальній психіці задовго до відповідного революційного спалаху, а в його перебігові вибухово в ній посилювалася.

Зрештою, і сама ця революція стала можливою значною мірою тому, що згадана міфологія набула у тогочасній французькій масовій суспільній свідомості значної, детермінуючої поведінку французів, потужності, потіснивши з панівних позицій у цій свідомості відповідну політичну міфологію, що абсолютизувала уявлення в ній про вроджені права тих чи тих категорій людей, притаманні Франції попередньої, феодально-монархічної, суспільно-політичної формації.

Іншими словами, тільки поширеність і авторитетність у тогочасній Франції беззаперечних політико-ідеологічних орієнтацій, що поставали непохитними міфологічними метареалістичними основами буття, дозволяли, проєктуючись у площину правової регуляції суспільної життєдіяльності, скажімо так, «гуманістичним принципам» природного права утверджуватись — в ході Французької буржуазної революції — у масовій суспільній свідомості французів і в їх соціальній життєдіяльності.

Ще зримішою і очевиднішою є визначальна роль політичних міфів у витворенні імперативно-беззаперечного фундаменту утвердження в суспільстві позитивного права.

Останнє, як вже зазначалося вище, є безпосередньо співвідносним з конкретикою суспільно-політичного устрою конкретного державного утворення. Розуміння позитивності втіленої в життєдіяльності такого утворення законодавчої системи правового регулювання всіх притаманних йому соціальних процесів може бути вкрай розбіжним, варіативним залежно від тих суспільних цінностей, ідеалів, орієнтацій і стандартів, які, більш чи менш системно і впорядковано, кладуться в основу творення цієї системи¹⁴.

Тобто, за однієї з таких системо-сукупностей цінностей, ідеалів, орієнтацій, стандартів оптимізууючо-позитивним у пра-

вовій регуляції життя суспільства буде дещо одне, а за іншої — дещо зовсім інше. І базово-фундаментальним при цьому не може бути щось об'єктивно-реалістично-раціональне: воно легко буде піддаватися сумнівам, логічному оскарженню, кваліфікуванню як щось відносне, умовне, недостатньо переконливе, неімперативне і, як наслідок, необов'язкове. А будь-який закон, необов'язковий щодо його виконання відповідними особами — не закон. Власне, суттю закону як такого якраз і є абсолютна обов'язковість його виконання всіма людьми, на яких поширюється відповідна юрисдикція (законодавче підпорядкування).

Окрім всього іншого, будь-яка законодавча норма унормовує якийсь аспект спільної життєдіяльності людей, тобто, в кінцевому підсумку, обмежує певні прояви їхньої поведінки в контексті цього аспекту. Таке соціальне обмеження, на відміну від фізичних обмежень, які є самі по собі абсолютними, незалежними у своєму існуванні від свідомості і волі людини, якраз залежить від цих останніх і поза наявністю в них відповідної беззаперечної імперативності неминуче буде викликати у конкретної особи певну готовність, схильність його відхилити, подолати, відкинути.

Звідси з очевидністю випливає, що позитивне право ще більшою мірою, ніж право природне, потребує для свого утвердження і закріплення у суспільній свідомості відповідного належного імперативного фундаменту. Таким фундаментом, знову ж таки, може бути саме і лише відповідна політична міфологія. Власне, позитивність позитивного права, за своєю базовою логікою, апелює до визнання самої цієї позитивності у відповідній системі суспільно-політичних цінностей. Приміром, одним з компонентів позитивного права у сучасних суспільствах є диспозиція щодо комплектування збройних сил відповідних держав: 1) на основі всезагального обов'язкового призову; 2) за контрактним принципом на добровільній основі з військово-професійно підготовлених осіб; 3) у формі поєднання всезагального призову і контрактного принципу цього комплектування.

Кожна з цих диспозицій, звичайно ж, спирається на відповідне раціональне обґрунтування, на кшталт: «Все повносправне чоловіче населення країни має пройти армійську підготовку, оскільки це необхідно для її, країни ж, ефективного захисту від масованого збройного вторгнення ворожої держави», «Проходження армійської служби всім повносправним чоловічим населенням країни є вкрай важливим чинником його патріотичного виховання» або «Армійська служба є підготовкою до бойових дій у ході війни, які характеризуються дуже високим ризиком для людського життя, потребують спеціальної високопрофесійної підготовки і можуть успішно здійснюватись тільки високомотивованими до їх вчинення особами на добровільній основі, тому єдино правильним підходом до комплектування збройних сил може бути лише контрактний принцип» тощо.

І виявляється, що ті чи інші з цих раціональних обґрунтувань часто-густо прямо суперечать одне одному в площині, власне, раціональних змістів, аргументації, доведення і відповідних висновків.

Тобто, будь-які раціоналізації є явно недостатніми для забезпечення беззаперечності обраної диспозиції комплектування збройних сил конкретної держави як важливої складової функціонуючого в ній позитивного права. А ця незабезпеченість неминуче провокує ризики неоднозначного ставлення у відповідному суспільстві до зазначеного компоненту системи правової регуляції його життєдіяльності.

То ж, за очевидної обмеженості в наведеному прикладі ресурсу раціонального інструментарію, шлях до досягнення необхідного забезпечення беззаперечності наведеного складника позитивного права пролягає через вихід за межі раціональності, у простір ірраціонального як невід'ємного аспекту суспільно-політичних цінностей¹⁵, зокрема, у вияві імперативних орієнтацій політико-міфологічного змісту.

Скажімо, політико-міфологічна теза «Кожен громадянин держави — це її потенційний воїн» витворює ціннісно-орієнтаційну імперативну основу для одного підходу до відповідних

складників правового регулювання життєдіяльності суспільства, а політико-міфологічна теза «Людське життя – це така надцінність, порівняно з якою національна безпека держави є явище другорядне (*радикальніший варіант: ...є ніщо*)», у свою чергу, закладає ціннісно-орієнтаційну основу для зовсім іншого підходу до цих складників.

Таким чином, без поширення, утвердження і закріплення у суспільній свідомості певних політико-міфологічних імперативів ті чи ті компоненти відповідного позитивного права не можуть набути беззаперечно-абсолютної регулятивної сили. А без цього уся система суспільного позитивного права втрачає свою однозначність, непорушність і обов'язковість для членів відповідного суспільства, принаймні, для визначальної їх частини. Така втрата тягне за собою дезорганізацію правової регуляції суспільного життя, в межі – до повної її руйнації і, врешті-решт, до загибелі позбавленого цієї регуляції суспільства.

Отже, без належного політико-міфологічного опертя право як суспільне явище, як один з ключових чинників функціонування суспільства, держави, країни існувати не може. І вкрай актуальне, справедливе для більшості сучасних країн, включаючи, звісно ж, і Україну, гасло: «Закон один для всіх!» може активно практично втілюватись у суспільне життя, зокрема, через посилення в суспільній свідомості домінантної ролі відповідної політичної міфології.

1. Алексеев С.С. Линия права. Москва: Статут, 2006. 323 с.; Ковлер А.И. Антропология права: учебник для вузов. Москва: Просвещение, 2003. 480 с.; Ллойд Д. Идея права. Москва: Книгодел, 2006. 384 с.
2. Арановский К.В. Мифологии и мировоззрение в соотношении с государственно-правовым регулированием. *Журнал российского права*. 2002. С. 83-92; Егоров В.И. Аксиологические основы правосознания. Москва: Универсум, 2006. 417 с.; Рікер П. Право і справедливість. Київ: Дух і літера, 2003. 527 с.
3. Арзуманова Т.В. Мифологии. Москва: Олимп, 2008. 386 с.; Кравченко Л.В. Справедливість як вибір. Молодь, 2008. 197 с.
4. Арзуманова Т.В. Цит. работа; Танимов О.В. Миф как нормативный регулятор жизни людей и как фикция. *Вестник Московского университета МВД России*. 2012. №5. С. 35-37.
5. Бандура О.О. Єдність цінностей та

істини у праві. Київ: Вид-во Нац. акад. внутр. справ України, 2000. 200 с.; Берус В.В. Современная социально-политическая мифология. *Политическая жизнь и мысль: история и современность*. Барнаул: Тарус, 1993. С. 38 – 56; Головатий М. Політична міфологія. Київ: МАУП, 2005. 148 с. 6. Берус В.В. Цит. работа; Егоров В.И. Цит. работа. 7. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посібн. Одеса – Київ: Знання, 2009. 415 с.; Ковлер А.И. Цит. работа. 8. Горбатенко В.П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: дис. ... докт. політ. наук / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 1999. 379 с.; Танимов О.В. Миф как правовая фикция. *Научные труды Рос. акад. юридич. наук*. Вып. 14: в 2-х т. Т.1. Москва: Наука, 2014. С. 239–254. 9. Гелей С., Рутар С. Цит. праця; Головатий М. Цит. праця; Таниртмов О.В. Цит. работа. 10. Алексеев С.С. Цит. работа. 11. Алексеев С.С. Цит. работа; Ллойд Д. Цит. работа. 12. Алексеев С.С. Цит. работа. 13. Ковлер А.И. Цит. работа. 14. Cassirer E. *The Myth of the state*. New-York, 1955. 355 p. 15. Бандура О.О. Цит. праця; Егоров В.И. Цит. работа; Кравченко Л.В. Цит. праця.

УДК 327.8: 15

Б. М. КАЛІНІЧЕНКО

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглядаються політико-правові основи інформаційної безпеки України. Запропоновано напрями вироблення ефективної моделі її системного забезпечення. Надано практичні рекомендації щодо вдосконалення державної інформаційної політики та створення ефективної системи інформаційної безпеки України. Остання розглядається як важлива складова збереження суверенітету держави, захисту національного інформаційного простору від негативних впливів в умовах російської агресії.

Ключові слова: інформаційна безпека України, національний інформаційний простір, інформаційно-психологічні впливи, інформаційна війна, державна інформаційна політика.

© КАЛІНІЧЕНКО Богдан Михайлович – кандидат політичних наук, доцент кафедри державної служби, публічного адміністрування та політології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Kalinichenko Bogdan. Formation of political and legal foundations of information security of Ukraine.

The article deals with the political and legal foundations of information security of Ukraine. The directions of development of an effective model of its system support are offered. Practical recommendations for improvement of the state information policy and creation of an effective system of information security of Ukraine are given. The latter is considered an important component of preserving the sovereignty of the state, protecting the national information space from negative influences in the conditions of Russian aggression.

Key words: *information security of Ukraine, national information space, informational and psychological influences, information war, state information policy.*

В умовах сучасного суспільно-політичного розвитку інформація стає дедалі важливішим стратегічним ресурсом. Її ігнорування або недостатнє використання зумовлює суттєві втрати для будь-якої країни, оскільки процес інформатизації вже охопив усі сфери життєдіяльності людини й суспільства. Особливу роль інформаційна складова відіграє в якості елемента національної безпеки. За цих умов виникає об'єктивна необхідність спільними зусиллями держави і громадянського суспільства регулювати канали функціонування інформації в бажаному для своєї країни напрямі.

Збереження інформаційного суверенітету, формування ефективної системи безпеки в інформаційній сфері є актуальною проблемою і для України, яка часто є об'єктом зовнішньої інформаційної експансії, маніпулятивних пропагандистських технологій та руйнівного інформаційного вторгнення. В умовах російської агресії захист національного інформаційного простору від негативних інформаційно-психологічних впливів, операцій та війн, гарантування інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету набувають особливого значення і стають чинниками збереження національної ідентичності України та функціонування її як суверенної та незалежної держави. У відповідності з цим одним із пріоритетних завдань реформування політичної системи має бути забезпечення інформаційної безпеки, адже сьогодні інформаційне протиборство стало самостійною формою політичних відносин.

У багатьох працях українських та зарубіжних дослідників інформаційна безпека розглядається сьогодні як невід’ємна складова безпеки національної. Більше того, інформаційна безпека в такому аспекті розглядається не просто як окремий елемент національної безпеки, але й як її інтегральна, наскрізна якісна характеристика та показник захищеності громадян, суспільства і держави. Увага до проблем гарантування інформаційної безпеки України зумовлена антиукраїнськими впливами, які пропагують ідеї сепаратизму, насильства, національної ворожнечі і є спробами руйнування національної ідентичності України, знищення міжнаціональної злагоди, посягання на конституційний лад України, територіальну цілісність держави. Серед українських дослідників цієї проблеми слід відзначити таких як, В. Горбатенко, В. Гурковський, Л. Євдоченко, М. Карчевський, Б. Кормич, О. Косошов, І. Кресіна, І. Малик, Р. Олексенко, О. Стойко.

Існує два аспекти трактування інформаційної безпеки у контексті національної безпеки. З одного боку, інформаційна безпека розглядається як самостійний елемент національної безпеки будь-якої країни, а з іншого — як інтегрована складова будь-якої іншої безпеки: військової, економічної, політичної тощо. Одне із найповніших визначень інформаційної безпеки запропонував В. Гурковський: «Національна інформаційна безпека України — це суспільні відносини, пов’язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей державоутворюючої нації, її існування, самозбереження і прогресивного розвитку України як суверенної держави, що залежить від цілеспрямованої інформаційної політики гарантій, охорони, оборони, захисту її національних інтересів»¹. Оптимальним можна вважати таке визначення: «інформаційна безпека — це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за якого зводиться до мінімуму завдання збитків через неповноту, невчасність і недостовірність інфор-

мації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації»². Наведене визначення відображає усі аспекти взаємодії суб'єктів інформаційних відносин.

Інформаційна безпека є інтегрованою складовою національної безпеки і її розглядають як пріоритетну функцію держави. Інформаційна безпека, з одного боку, передбачає забезпечення якісного всебічного інформування громадян та вільного доступу до різних джерел інформації, а з іншого – це контроль за непоширенням дезінформації, сприяння цілісності суспільства, збереження інформаційного суверенітету, протидія негативним інформаційно-психологічним пропагандистським впливам та захист національного інформаційного простору від маніпуляцій, інформаційних війн та операцій. Рішення комплексної проблеми інформаційної безпеки дасть змогу як захистити інтереси суспільства і держави, так і гарантувати права громадян на отримання всебічної, об'єктивної та якісної інформації.

Окрім того, комплекс проблем, пов'язаних із категорією інформаційної безпеки, включає в себе значний масив питань, спрямованих на вивчення нових можливостей розбудови правової держави та розвитку громадянського суспільства. Саме в цьому аспекті досліджувана нами проблема є особливо актуальною для України, перед якою сьогодні постає завдання не лише забезпечення національної інформаційної безпеки, але й значної демократизації всіх сфер суспільної життєдіяльності. Відповідно вчені розрізняють два блоки питань. Так, комплекс питань інформаційної безпеки людини та суспільства включає в себе такі вектори, як: забезпечення інформаційних прав і свобод людини і громадянина; захист людини від неправомірного інформаційного втручання; забезпечення національної, культурної і духовної ідентичності від неправомірного втручання; забезпечення дієздатних правових та організаційних механізмів захисту відповідних прав тощо. Комплекс питань інформаційної безпеки держави включає такі вектори держав-

ної діяльності; безпека розвитку інформаційної сфери держави; захист національного інформаційного ринку; забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, зокрема, попередження: інформаційного тероризму, використання інформаційної зброї, інформаційної війни; захист та обмеження обігу інформації в цілях безпеки; захист інформаційної інфраструктури держави тощо³.

Політико-правові ресурси і механізми захисту інформаційного простору держави та інформаційної безпеки громадян в умовах функціонування глобального інформаційного суспільства є надзвичайно актуальною та гострою проблемою сьогодення. Особливо гостро вона постає в Україні, де досі не вироблено ефективної моделі системного забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства і людини, хоча така необхідність зафіксована навіть на конституційному рівні. Інформаційна безпека, захист якої відповідно до ст. 17 Конституції України, поряд із суверенітетом, територіальною цілісністю та економічною безпекою, є найважливішою функцією держави, досягається шляхом розробки сучасного законодавства, впровадження сучасних безпечних інформаційних технологій, побудовою функціонально повної національної інфраструктури, формуванням і розвитком інформаційних відносин тощо. Таким чином, в нашій державі на конституційному рівні визначена необхідність повноцінного захисту інформаційної сфери держави та забезпечення інформаційної безпеки громадян. Більше того, протягом останнього десятиліття було прийнято декілька нормативних документів в цій сфері, що, в той же час, не призвело до реального підвищення інформаційної безпеки в Україні.

Проблема гарантування інформаційної безпеки України актуалізується в умовах війни на Сході, коли з боку Російської Федерації відбувається інформаційна експансія, упереджене та тенденційне висвітлення фактів та явищ, а технології російських інформаційно-психологічних операцій спрямовані на забезпечення домінування в українському (а також у глобальному) інформаційному просторі та на утримання медійної

переваги. Через російські пропагандистські інформаційно-психологічні кампанії, акції, медіа-заходи здійснюється вплив не лише на суспільну свідомість громадян України, а й на світову громадськість.

З огляду на необхідність формування нових принципів інформаційно-безпекової політики нашої держави, особлива увага має приділятися відображенню проблеми інформаційної безпеки в системі інформаційної політики України, а також проведенню її компаративного огляду з метою вивчення такої політики в провідних країнах світу на предмет залучення ефективного досвіду її функціонування для України.

З метою протидії негативним впливам інформаційної пропаганди та інформаційних війн, задля нейтралізації та упередження реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі України, Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України». У документі зазначено, що РНБО, враховуючи необхідність вдосконалення нормативно-правового забезпечення та запобігання й нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері, *в и р і ш и л а*: розробити і внести на розгляд Верховної Ради України законопроекти про внесення змін до деяких законів України щодо протидії інформаційній агресії іноземних держав, передбачивши, зокрема, визначення механізму протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, зокрема заборону ретрансляції телевізійних каналів; посилити контроль за додержанням законодавства з питань інформаційно-психологічної та кібернетичної безпеки; ужити заходів щодо забезпечення поширення у світі об'єктивних відомостей про суспільно-політичну ситуацію в Україні, зокрема, через створення відповідного медіа-холдингу для підготовки якісного конкурентоздатного інформаційного продукту; розробити порядок аналізу інформаційних матеріалів іноземних ЗМІ, що мають представництва в Україні, з метою впровадження дієвого механізму акредитації журналістів; ужити заходів до активі-

зації міжнародного співробітництва з питань протидії негативним інформаційно-психологічним впливам та кібернетичній злочинності.

Отже, можна стверджувати, що на законодавчо-нормативному рівні в нашій державі вже понад півтора десятиліття відбувається активний пошук оптимальних механізмів забезпечення різних аспектів інформаційної безпеки суспільства. В той же час документи, що приймаються, поки що не забезпечують системного підходу в даній галузі, а також не забезпечуються реальними ресурсами для їх повноцінної реалізації. Значним недоліком вітчизняного законодавства і політичного забезпечення в сфері інформаційної безпеки, з нашої точки зору, є те, що в законах реально не виписана системотворча сутність саме інформаційної безпеки відносно безпеки національної⁴.

На такому рівні існують лише загальні формулювання, які насправді не сприяють реалізації ефективної інформаційно-безпекової політики держави як інтегративного елементу національної безпеки. У Законі України «Про основи національної безпеки України» поняття «інформаційна безпека» не знаходить своєї операціоналізації, причому, не дається навіть визначення навіть даного поняття, а лише перераховуються загрози та напрями державної політики у вищезазначеній сфері. «Перелік загроз, визначений законодавцем в цьому законі, дає можливість стверджувати про розуміння інформаційної безпеки, не як безпеки інформації в технічному аспекті, а більш широку категорію, що дещо суперечить розумінню інформаційної безпеки у Законі України «Про Концепцію Національної програми інформатизації»⁵.

Як бачимо, навіть у ключових нормативно-правових документах, в яких певним чином формулюється проблема інформаційної безпеки держави і нації, закладені певні суперечності, що не сприяють ефективній безпековій політиці держави в інформаційній сфері. Відтак сьогодні надзвичайно важливою проблемою є розробка цілісного кодифікаційного документу, який повноцінно охопив би різні аспекти формування держав-

ної політики в сфері національної безпеки, а також визначив би конкретний інструментарій забезпечення такої політики. При цьому дуже важливо, щоб такий документ був цілісним та системним, визначав би стратегічні пріоритети та принципи діяльності держави в інформаційно-безпековій сфері. Поки що ж у цій сфері в Україні існує значна кількість складних проблем і суперечностей. Так до негативних чинників здійснення державного управління у сфері інформаційної безпеки належать: відсутність сформованого цілісного уявлення про інформаційну безпеку України з позиції права та юридичної науки; комплексні проблеми розвитку інформаційного суспільства та формування нових типів (видів) правових інформаційних комунікацій і правовідносин транскордонного характеру; динамічність становлення в Україні принципово нових суспільних відносин демократичної, правової, соціальної держави в умовах геополітичних і глобалізаційних впливів, що потребує змін у вітчизняному правовому просторі». Поряд з цим «недостатній рівень інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління у сфері інформаційної безпеки ускладнює прийняття керівництвом держави, на центральному і регіональному рівнях, виважених політико-управлінських рішень; породжує конфлікти владних, комерційних структур, суспільства і громадян; негативно впливає на прогнозування розвитку подій в Україні та за її межами, що ускладнює планування (середньо і довгострокове) заходів національної безпеки, адекватних реаліям державного становлення та розвитку⁶.

Важливим документом, що міг значно впорядкувати політико-правове інформаційно-безпекове поле нашої країни, з нашої точки зору, мала стати «Доктрина інформаційної безпеки України». Реальній імплементації цього документа завадила наявна на той час політична кон'юнктура. Сьогодні ж можна повноцінно використати значний смисловий та правовий потенціал цієї Доктрини. Створити відповідні правила гри на інформаційному полі покликана була «Доктрина інформаційної безпеки України», яка з'явилась на світ у 2009 р. (затверджена Указом Президента України від 8 липня 2009 року; для

порівняння: схожий документ під назвою «Доктрина інформаційної безпеки Російської Федерації» був затверджений Президентом В. Путіним 9 вересня 2000 р.)

Поява «Доктрини інформаційної безпеки України» «встановила чіткі правила гри щодо забезпечення інформаційної безпеки держави. Доктрина чітко визначила та окреслила основні засади інформаційної безпеки України, встановила місце інформаційної безпеки в системі забезпечення національної безпеки України, виокремила реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці України, сформувала напрями державної політики у сфері інформаційної безпеки держави»⁷. Враховуючи те, що доктрина була спрямована, насамперед, проти інформаційних загроз з боку Російської Федерації, а в політичній еліті України тоді панували проросійські настрої, реалізувати на законодавчому та інструментально-безпековому рівні положення Доктрини не вдалося, що й сприяло подальшій інформаційній агресії РФ проти України. Сьогодні ті стратегічні пріоритети, що зазначені в даному документі, мають бути відроджені та ефективно реалізовані.

Глибокі висновки щодо налагодження відповідної світовим стандарта системи інформаційної безпеки зробили вчені Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, які, зокрема, наполягають на необхідності в умовах зовнішньої експансії «створення спеціального органу – незалежної, недержавної установи, яка має бути елементом інформаційної війни з Росією та підтримувати і доповнювати діяльність державних інститутів та політичних організацій». Поряд з цим вчені зазначають: «Для надійного функціонування системи інформаційної безпеки країни потрібно створити систему раннього попередження про можливі небезпеки. Такий моніторинг має охоплювати всі рівні, на яких відбувається «перетікання» інформації між двома країнами. Першочерговим завданням групи з моніторингу є детальний аудит усіх каналів, через які поширюються такі «вкиди», а також систематизація знань про стандартні схеми та контент найбільш типових провокацій»⁸.

Таким чином, сьогодні існує ціла низка проблем в сфері інформаційної і національної безпеки в Україні, що потребують нагального вирішення як у концептуально-теоретичному та законотворчому плані, так і в плані вибудовування цілісної системи реалізації стратегічних завдань в практиці реального інформаційного суспільства. Особлива увага має приділятися саме ролі інформаційної безпеки в сучасних українських державотворчих процесах, у становленні й захисті правової держави, у сприянні формуванню і розвитку громадянського суспільства. Це, на нашу думку, сьогодні є одним із ключових теоретико-методологічних засад, що можуть значно актуалізувати дослідження проблеми інформаційної безпеки з огляду на українську специфічну ситуацію.

1. Гурковський В. Т. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 25.00.02. Київ, 2014. С. 35. 2. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.17. Харків, 2014. С. 3. 3. Карчевський М. В. До питання визначення інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Науково-практичний журнал. 2018. № 1 (27). С. 17–18. 4. Косогов О. М. Методика визначення пріоритетів показників, що характеризують рівень загроз інформаційній безпеці держави. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. Харків: ХУПС ім. Івана Кожедуба, 2018. Вип. 2 (39). С. 163–166. 5. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 р. URL: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>. 6. Концепція національної безпеки України URL: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_ 7. Малик І. Народження «Доктрини інформаційної безпеки України»: від теорії до практики. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. Вип. 22. С. 81. 8. Правовий вимір державної інформаційної політики України в умовах глобальних викликів: монографія / Кресіна І. О., Горбатенко В. П., Коваленко А. А., Стойко О. М., Явір В. А., Батанова Н. М., Кукуруз О. В., Тарасюк В. М., Ходаківський М. Д. / за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. С. 279–280.

Kalinichenko Bogdan. Formation of political and legal foundations of information security of Ukraine.

The article deals with the political and legal foundations of information security of Ukraine. The directions of development of an effective model of its system support are offered. Practical recommendations for improvement of the state information policy and creation of an effective system of information security of Ukraine are given. The latter is considered an important component of preserving the sovereignty of the state, protecting the national information space from negative influences in the conditions of Russian aggression.

The preservation of information sovereignty, the formation of an effective security system in the information sphere is a pressing issue for Ukraine, which is often the subject of external information expansion, manipulative propaganda technologies and destructive information intrusion. In the context of the Russo-Ukrainian conflict, the protection of the national information space from negative informational and psychological influences, operations and wars, the guarantee of information security and information sovereignty are of particular importance and become factors in preserving the national identity of Ukraine and its functioning as a sovereign and independent state. Accordingly, one of the priority tasks of reforming the political system should be the provision of information security, as today's information confrontation has become an independent form of political relations.

The problem of guaranteeing the information security of Ukraine is being actualized in the conditions of the war in the East, when the Russian Federation is undergoing information expansion, biased and tendentious coverage of facts and phenomena, and the technologies of Russian information and psychological operations are aimed at ensuring dominance in the Ukrainian (as well as global) information space and to maintain media benefits. Through Russian propaganda information and psychological campaigns, campaigns, media events, the influence is influenced not only on the public consciousness of Ukrainian citizens, but also on the world community. Given the need to formulate new principles of the information and security policy of our state, special attention should be paid to reflecting the problem of information security in the system of information policy of Ukraine, as well as conducting its comparative survey in order to study such a policy in the leading countries of the world for the purpose of attracting effective experience of its functioning. for Ukraine.

Thus, today there are a number of problems in the field of information and national security in Ukraine that require urgent solution both in the conceptual, theoretical and legislative plan, and in terms of building a holistic system of realization of strategic tasks in the practice of the real information society. Particular attention should be paid to the role of information security in contemporary Ukrainian state-building processes, the establishment and protection of the rule of law, and the promotion of the formation and

development of civil society. This, in our opinion, today is one of the key theoretical and methodological principles that can significantly update the research on the problem of information security in view of the specific situation in Ukraine.

Key words: information security of Ukraine, national information space, informational and psychological influences, information war, state information policy.

УДК 321.6-044.922:321.7](497.24):342.72/73

К. П. ЯВОРСЬКА

ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ В УМОВАХ КЛАНОВОГО ХАРАКТЕРУ ВЛАДИ ТА ДОМІНУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СХІДНОГО ТИПУ

Розглядаються питання реалізації та захисту громадянських і політичних прав і свобод в Азербайджані. Проблема вивчається в контексті посилення тиску держави на демократичні цінності. Звернено увагу на тиск влади на незалежні медіа та неурядові організації, переслідування опозиційних партій, на пасивність громадян у захисті конституційно гарантованих громадянських і політичних прав, що пояснюється особливостями політико-правової культури населення. Відзначено практичну ліквідацію автономного від держави громадянського суспільства, фактичну відсутність незалежних НУО.

Ключові слова: Азербайджан, громадянські та політичні права та свободи, свобода слова, переслідування опозиції, тиск на громадянське суспільство.

Yavorska Kateryna. Civil and political rights and freedoms in Azerbaijan in the conditions of the clan character of power and the domination of an Eastern-style political and legal culture

The issues of realization and protection of civil and political rights and freedoms in Azerbaijan are considered. The problem is being studied in the context of

© ЯВОРСЬКА Катерина Петрівна – здобувач кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

increasing the state's pressure on democratic values. Attention is drawn to the pressure of the authorities on independent media and non-governmental organizations, the persecution of opposition parties. The passivity of citizens in protecting constitutionally guaranteed civil and political rights was noted. This is due to the peculiarities of the political and legal culture of the population. The practical elimination of an autonomous state from civil society, the actual absence of independent NGOs has been noted.

Key words: *Azerbaijan, civil and political rights and freedoms, freedom of speech, prosecution of opposition, pressure on civil society.*

Азербайджан – держава фасадної демократії¹, в якій тривалий час відбувається наступ на демократичні цінності. Політична система Азербайджану – закрита та непрозора². Політичний режим має характеристики неоавторитарного персоналістського династичного (Г. Алієв, І. Алієв)³; від 1996 р. Азербайджаном узято курс на фактичне запровадження одновладдя клану Алієвих. Керівна верхівка цієї держави корумпована, а механізми громадського контролю за владою не функціонують.

Міжнародна НУО Human Rights Watch, характеризуючи Азербайджан, відзначає «обмеження політичної активності опозиції, покарання за критику уряду, посилення контролю за неурядовими організаціями»⁴. Внутрішня політика останніх років засвідчує агресивність виконавчої вертикалі Азербайджану задля «мінімізації критики та протестних настроїв, які розгорталися на тлі нестримної економічної кризи (зростання інфляції, скорочення видобутку та експорту енергоносіїв, дефіцит бюджету тощо)»⁵. З країни фактично витіснено майже усі незалежні НУО; переслідуються незалежні медіа, встановлений жорсткий порядок отримання іноземних грантів. «Азербайджанські суди виносять політично мотивовані рішення в справах проти правозахисників і журналістів; фактично судова система стала інструментом покарання інакодумців»⁶.

Протестна громадсько-політична активність в країні незначна; практично відсутні практики колегіальності у прийнятті політичних рішень. Азербайджан має значний дефіцит сучасних цивілізаційних форм громадського життя⁷. Політична та

правова культура в країні є недостатньо розвиненою, фрагментарною, а західні норми політичного, економічного та соціального життя не імплементуються в азербайджанське суспільство⁸. «Національна азербайджанська політична культура підживлюється укоріненими традиціями; релігійний чинник важливий при виборі поведінкової моделі азербайджанських суб'єктів політики. Це політична культура східного типу. Канали трансляції інформації не розвинені, а політики є невідкритими, непублічними. Неконвенційні форми політичної участі населенням у своїй більшості не сприймаються»⁹. Азербайджанські експерти пояснюють це ментальними причинами (рішення приймає той, хто головний у сім'ї); важлива наявність одноособової «твердої руки»¹⁰. Населення «свідомо відсторонюється від політики», «слабко виражена культура політичної участі», а владі вигідно стримувати розвиток політичної культури громадян, позаяк управляти аполітичною масою авторитарному режиму просто¹¹. Не права людини, а стабільність є домінуючою цінністю азербайджанців; усе підпорядковано її забезпеченню. Політично індіферентних громадян, яких проблема прав людини не зачіпає, тут абсолютна більшість.

Проаналізуємо стан дотримання основних громадянських і політичних прав та свобод в Азербайджані. Найперше звернімося до аналізу стану свободи слова. У Індексі свободи преси за 2019 р. Азербайджан перебуває на 166-й сходинці; гірша позиція з-поміж пострадянських країн характерна лише Таджикистану. Усі провідні азербайджанські ЗМІ контролювані керівною елітою та висвітлюють новини відповідно до її цілей. Державна влада активно використовувалася для придушення незалежних медіа і нині в Азербайджані не залишилося незалежних друкованих видань. Останнє з таких, газета «Azadliq», зупинила випуск у 2016 р., а у 2017 — заборонена на території Азербайджану і його онлайн-версія. У 2014 р. закрито офіс «Радіо Свобода» в Баку, а у 2018 р. азербайджанська служба «Радіо Свобода» заборонена повністю.

Хоча кримінальне законодавство Азербайджану й визначає насилля щодо журналістів злочином, але відповідна стаття Кримінального кодексу жодного разу не застосовувалася. Кодекс адміністративних правопорушень передбачає покарання суб'єктів, які ухиляються від надання журналістам інформації, проте й цей механізм не застосовується. Тиск здійснюється на журналістів і членів їх сімей. Убивства, арешти, інші форми тиску на представників медіа суперечать конституційно гарантованій свободі слова. Наведемо кілька прикладів тиску на представників азербайджанських медіа: журналіста А. Мухтарли було засуджено до 6 років позбавлення волі. Він був викрадений на території Грузії, проти волі перевезений в Азербайджан, де і заарештований за сфабрикованими звинуваченнями; головного редактора сайту *teref.az* Н. Ісмаїлова засуджено до 5,5 років позбавлення волі умовно за звинуваченнями в антидержавних закликах; головну редакторку сайту *bakupress.az* Ш. Агабалаєву (Агаджан) звинуватили у торгівлі наркотичними речовинами. Щонайменше п'ять журналістів станом на 01.06.2019 р. відбували кримінальне покарання за професійну діяльність.

Уряд обмежує свободу пересування, особливо виїзд за кордон для журналістів, опозиційних політиків і громадських активістів. Наприклад, Генеральною прокуратурою заборонені (зняті у травні 2019 р.) закордонні поїздки трьом журналістам і письменнику у зв'язку з кримінальною справою *Meudan TV*; водночас щодо низки журналістів такі обмеження зберігаються.

Доступ до Інтернету залишається дорогим для більшості населення Азербайджану, який відстає від країн-сусідів за показниками швидкості та доступності Інтернету. Відбуваються періодичні відключення; користувачі мають проблеми з підключенням до Мережі під час політично-чутливих подій, найперше – мітингів опозиції (це унеможливорює ведення стрім-трансляцій з акцій протесту).

Наприкінці 2017 р. були затверджені законодавчі зміни, якими встановлено штрафні санкції щодо фізичних та юри-

дичних осіб за розповсюдження забороненого вмісту в Інтернеті. Також схвалено законодавчі поправки, які забороняють журналістам розслідування військових питань. Загалом від 2017 р. азербайджанський уряд щораз більше обмежує доступ до певних веб-сторінок, особливо пов'язаних з опозицією або ж з контентом політично-чутливих тем. Тільки за 2017–2018 рр. без судових рішень заблоковано понад 60 сайтів: www.meydan.tv/az, www.azadliq.org, abzas.net, vesti.az, apa.az, basta2.com, www.azerbaycansaatı.tv/ та багато інших. Місцеві сайти новин (az24saat.org, xural.com і monitortv.info) заблоковані (серпень 2018 р.) після того, як азербайджанські високопосадовці пред'явили їм звинувачення в наклепі. До кримінальної відповідальності притягають редакторів незалежних чи опозиційних сайтів, наприклад, редактор сайту bastainfo.com М. Гажібейлі засуджений (січень 2019 р.) до 5,5 років умовного покарання.

Напередодні президентських виборів у квітні 2018 р. від кібератак постраждали незалежні інформаційні веб-сайти та сторінки активістів опозиції; найперше це проявлялося в зламі сторінок у Facebook. Низка онлайн-журналістів, блогерів і користувачів соціальних медіа затримані за діяльність в Інтернеті. Влада також чинить тиск на активістів-вигнанців, щоб припинити їх онлайн-діяльність, затримуючи або ж погрожуючи родичам, які проживають на території Азербайджану.

Автономне від держави громадянське суспільство в Азербайджані нині зліквідоване; на сьогодні практично відсутні незалежні НУО. Від 2013 р. Азербайджан почав запровадження обмежувальних норм щодо НУО; відтак нинішнє репресивне законодавство практично унеможливує діяльність організацій громадянського суспільства через обтяжливі вимоги реєстрації та фінансування НУО. В провладних медіа розгортаються кампанії дискредитації НУО та окремих активістів, на основі чого формувалася громадська думка про них як «зрадників», «шпигунів», «іноземних агентів», ворожих Азербайджану. Це спричинило подальші резонансні переслідування активістів, наприклад, арешти координатора кампанії

«Мистецтво в ім'я демократії» Р. Джафарова, правозахисників НУО «Інститут миру та демократії» Л. та А. Юнусів, керівника «Товариства правової просвіти» І. Алієва та ін. На вимогу Генеральної прокуратури Азербайджанської Республіки накладалися арешти на банківські рахунки місцевих і міжнародних НУО. Кримінальні обвинувачення проти азербайджанських НУО та активістів мають виражено політичний характер; ця тенденція поглиблюється останнє десятиліття. Метою дій влади з фабрикування звинувачень є ослаблення та подальша ліквідація незалежних інститутів громадянського суспільства.

В Азербайджані діє низка норм щодо НУО в, образно кажучи, «традиціях Сходу», наприклад: 1) щоб певна міжнародна НУО могла розпочати діяльність, їй необхідно укласти угоду з урядом, причому умови такої угоди відрізняються для різних організацій на розсуд уряду; 2) кримінальної відповідальності за нелегальну роботу НУО немає, але запроваджені високі штрафи, тобто влада спонукає до «відкупу».

Наприкінці 2014 р. уряд зробив процес отримання азербайджанськими НУО грантів з-за кордону жорстко підконтрольним. Зокрема, усі гранти проходять реєстрацію міністерствами фінансів та юстиції Азербайджану; власне донорські організації мають бути зареєстровані в Азербайджані, щоб надавати гранти місцевим НУО; держава жорстко контролює витрати грантових коштів. Відтак іноземні донори відвернулися від Азербайджану, більшість НУО самоліквідувалися або ж практично бездіяльні через обмеженість фінансових ресурсів.

В Азербайджані вже стало практикою переслідування членів опозиції та їх родин. Станом на червень 2019 р. у списку політичних в'язнів 98 осіб. Найсильніший тиск здійснюється щодо правозахисників; останніми роками помітне збільшення термінів позбавлення волі за вироками судів (аж до 20 років ув'язнення). Нинішні процеси уподібнені «конвейєру репресій»¹². Це призвело до міграції з Азербайджану багатьох правозахисників, громадських активістів, журналістів.

Улітку 2014 р. в Азербайджані пройшла одна з найбільших хвиль арештів. Серед азербайджанських політичних в'язнів —

І. Алієв, Н. Алієв, З. Багірзаде, Р. Міркадіров, Р. Рамазанов, С. Хазі, активісти руху Nida (А. Абілов, І. Рустамзаде) та ін. Відтоді кримінальне переслідування часто використовується як інструмент стримування громадсько-політичного активізму. Звернемося лише до кількох прикладів:

– заступник голови Партії народного фронту Азербайджану Ф. Гахраманли у 2017 р. засуджений до 10 років в'язниці за критику уряду в Facebook. Його було звинувачено в публічних закликах до повалення влади, розпалюванні національної, релігійної та расової ворожнечі, організації масових заворушень;

– ще одну заступницю голови Партії народного фронту Азербайджану, Г. Байрамлі, засуджено (січень 2018 р.) до трьох років позбавлення волі за сфабрикованими звинуваченнями в контрабанді. Її арешт був політично мотивований – за організацію несанкціонованих політичних демонстрацій;

– член опозиційної партії Мусават (Партії рівності) А. Хуршудов засуджений (травень 2018 р.) до 5 років позбавлення волі за інкриміноване хуліганство та спротив представнику влади. Ці звинувачення стали відповіддю на критику опозиціонером через соціальні мережі влади міста Ширван. Тоді ж ще одного члена партії Мусават, Е. Абдуллаєва, засуджено за ніби-то непокору поліції. Найімовірніше, його арешт також пов'язаний з політичними постами в Facebook. Переслідуваними є й низка інших членів партії Мусават (А. Гасанов, П. Куршудов та ін.);

– член Партії народного фронту Азербайджану О. Бахишли засуджений (вересень 2018 р.) до 6 років позбавлення волі за сфабрикованими звинуваченнями в наркоторгівлі. Вирок став відповіддю влади на активну участь О. Бахишли в протестних акціях. Безпосереднім приводом став виступ активіста на могилі журналіста Е. Гусейнова, коли О. Бахишли поклав відповідальність за його убивство на вище керівництво Азербайджану;

– лідер незареєстрованої партії Республіканська альтернатива (ReAl) І. Мамедов притягнений до кримінальної відпові-

дальності (7 років позбавлення волі) після висунення у 2013 р. своєї кандидатури на президентських виборах. 29.05.2019 р. Європейський суд з прав людини визнав Азербайджан винним у справі ув'язнення опозиційного лідера.

В Азербайджані практично унеможливлене проведення мітингів опозиції. Наприклад, 02.03.2019 р. було відмовлено в реалізації права на мирні зібрання, чому передувало винесення вироку у справі про фінансування Партії народного фронту Азербайджану. Кілька членів згаданої партії тоді були засуджені до позбавлення волі від 3 до 7 років (Б. Гасанов, Дж. Гусейнов, Р. Іскандеров, А. Магеррамов, Р. Насирли та ін.).

Зауважимо, що виборчі кампанії засвідчують значні порушення електоральних прав азербайджанців. Зокрема, більшість опозиційних кандидатів не допускаються до виборчого процесу, відсутні механізми для обговорення програм кандидатів на телебаченні, спостерігачі за виборами відчували тиск тощо.

Влада Азербайджану знищує адвокатуру як незалежний інститут, вдаючись до тиску на захисників, найперше тих, хто працює над справами про порушення громадянських і політичних прав людини. Найбільш поширеним механізмом тиску на інститут адвокатури є позбавлення ліцензії на адвокатську практику, відсторонення адвокатів зі складу Колегії адвокатів Азербайджану. Наприклад, втратили ліцензії Х. Багіров, А. Гасанов, І. Джаванова, А. Ісмайлов, Н. Керімлі, Ф. Мехтієв, А. Мустафаєв, Е. Намазов, Н. Сафаров та інші відомі в Азербайджані адвокати. Я. Іманова позбавили адвокатської ліцензії після оприлюднення ним в медіа інформації про катування його підзахисних у місцях позбавлення волі. Ф. Агаєв втратив ліцензію після сфабрикованої скарги про образу ним тюремного охоронця під час відвідин підзахисного. Відмовили у прийнятті до Колегії відомим азербайджанським юристам І. Алієву, А. Гаджибейлі та ін. Наприкінці 2017 р. в азербайджанське законодавство про адвокатуру внесено зміни, які унеможливили діяльність захисників без їх членства в національній Колегії адвокатів. Це ще більше звузило можливості

для діяльності незалежних адвокатів, які працюють над політично мотивованими справами. Зауважимо, що Азербайджан сьогодні займає одну з аутсайдерських позицій з-поміж країн Євразії за кількістю адвокатів на душу населення. Часто політичні в'язні не мають доступу до адвокатів через нестачу тих, хто готовий виступати захисником у політичних процесах. Затриманим часто відмовляють у доступі до адвокатів, яких вони обирають. Окрім цього в адвокатів виробляється своєрідна «культура самоцензури»; вони дедалі частіше відмовляються від коментарів для медіа щодо справ з політичною складовою.

Азербайджан належить до найбільш гомофобних країн; суспільство тут ніколи не було терпимим до сексуальних меншин. Влада не лише не захищає ЛГБТІ-спільноти, а відкрито підтримує гомофобію, трансфобію, біфобію тощо. Азербайджанське законодавство не санкціонує дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації. В цій країні зафіксовані резонансні випадки переслідування інститутами держави ЛГБТІ-спільноти. Наприклад, у вересні 2017 р. під час рейду поліції в Баку було затримано 83 особи з-поміж ЛГБТІ-спільноти, які були безпідставно заарештовані та зазнали жорстокого поводження. Примітно, що 33 потерпілі після звільнення звернулися за захистом свої прав до суду, але жодне клопотання про порушення їх прав судами задоволене не було; прокуратура також не знайшла складу злочину в діях поліції.

Азербайджан залишається практично закритою для моніторингу ситуації з правами людини, позаяк міжнародним спостерігачам (наприклад, представникам Amnesty International) відмовляють у доступі в країну. Міжнародні механізми захисту громадянських і політичних прав людини також нині є малоефективними щодо цієї країни*.

* Наприклад, за рішенням Європейського суду з прав людини 2016 р. рідним померлого у 2009 р. у в'язниці журналіста, політичного в'язня Н. Мамедова Азербайджан мав виплатити 24 тис. євро. Проте на середину 2019 р. виплата так і не була проведена; її ймовірність видається сумнівною.

В Азербайджані відсутні незалежний суд та судочинство. Тортури щодо запідозрених у скоєнні протиправних діянь, інкримінування вигаданих злочинів, втручання в роботу адвокатів, обмеження свободи ЗМІ є характерними для нинішнього Азербайджану. Хоча під тиском міжнародної спільноти влада звільняє частину політичних в'язнів, але водночас починає переслідувати інших.

Азербайджанське законодавство про оперативно-розшукову діяльність дозволяє правоохоронним органам без санкції суду здійснювати спостереження, мотивуючи це потребою запобігти тяжким злочинам проти особи або особливо небезпечним злочинам проти держави. Також від 2011 р. усі мобільні телефони в Азербайджані повинні бути зареєстровані, включаючи SIM-картку, серійний номер телефона тощо.

Ці та інші неліберальні ініціативи держави відкривають широкі можливості для тиску на громадянські та політичні права людини в Азербайджані. Порушення прав і свобод в цій державі Південного Кавказу зберігають негативну динаміку. Проблемності додає питання дотримання громадянських і політичних прав та свобод людини в Нахічеванській Автономній республіці (неформально іменованій «Азербайджанською Північною Кореєю»), а також ситуація довкола невизнаної Нагірно-Карабаської республіки.

1. Егоров В., Станевский В. Постсоветская трансформация политической системы Азербайджана. *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств* / под. ред. В. Г. Егоров. Москва: Изд-во МГОУ, 2012. С. 163. 2. Ваал Т. де. Азербайджан – что впереди? *Pro et Contra*. 2013. № 6 (61). С. 79-82. 3. Нисневич Ю. Современный авторитаризм и коррупция. *Мировая экономика и международные отношения*. 2017. № 61 (1). С. 116. 4. Tightening the Screws Azerbaijan's Crackdown on Civil Society and Dissent. Human Rights Watch. URL: <http://www.hrw.org/reports/2013/09/01/tightening-screws> 5. Кушнарьов І. В. Політична корупція як механізм функціонування авторитарного режиму Азербайджану. *Суспільні науки сьогодні*. Матеріали Х наук.-практ. конф. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 148. 6. Попазогло В. Південний Кавказ як регіон неформальної інституціалізації політики. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. № 5 (1). С. 50.

7. Попазогло В. Цит. праця. С. 50. 8. Рагімов Е. Особливості політичної модернізації в Азербайджані. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 57-58. 9. Попазогло В. Цит. праця. С. 50. 10. Политическая культура постсоветских стран: экспертная рефлексия / под. ред. С. И. Каспэ. Москва: ООО «Фирма «Адапт»», 2017. С. 17-18. 11. Там же. С. 28. 12. Стрелков Д. «Без пыток дела не ведутся»: Лейла Юнус о приговорах в Азербайджане. *Radio France International*. URL: <http://ru.rfi.fr/pravacheloveka/20190301-bez-pytok-dela-ne-vedutsya-leila-yunus-o-prigovorakh-v-azerbaidzhane>.

Yavorska Kateryna. Civil and political rights and freedoms in Azerbaijan in the conditions of the clan character of power and the domination of an Eastern-style political and legal culture

The peculiarities of realization and protection of civil and political rights and freedoms in Azerbaijan in the conditions of the expressed defects of democracy are analyzed. The opaque, closed nature of the political system of this country is noted. Under such circumstances, human rights abuses became an informal norm. It is noted that the Azerbaijani authorities limit the political activity of the opposition, establish sanctions for criticizing the government, and strengthen control over non-governmental organizations. It is emphasized that almost all independent non-governmental organizations have actually been expelled from the country. Independent media are being prosecuted, a strict procedure for obtaining foreign grants is established. It is stressed that Azerbaijani courts make politically motivated decisions in cases against human rights defenders and journalists. It is concluded that the judicial system of Azerbaijan has become an instrument of punishment of dissenters.

It was emphasized that in the conditions of the expressed pressure of the state on human rights, public-political activity in Azerbaijan is insignificant. There practically no practice of collegiality in making political decisions. Azerbaijan has a significant shortage of modern forms of public-political activism. Democratic political and legal culture in Azerbaijan is underdeveloped. Western norms of political, economic and social life are not implemented in the Azerbaijani society. This author explains the ineffective public pressure on the state with a requirement for the protection of human rights.

The article formulates the hypothesis that the population of Azerbaijan, for mental reasons, is being disconnected from politics. The politically indifferent citizens who are not affected by human rights are an absolute majority. It was stated that in Azerbaijan there is no human right, and stability is a prevailing value.

It is noted that Azerbaijan has one of the worst indicators of freedom of speech among the post-Soviet countries. All leading Azerbaijani media are controlled by the ruling elite; currently there are no independent print media in

Azerbaijan. It was emphasized that murders, arrests, and other forms of pressure on representatives of Azerbaijani media are contrary to the constitutionally guaranteed freedom of speech. Pressure on Internet media is also noticeable; the government is increasingly restricting access to certain web pages, especially those related to the opposition or content with politically sensitive topics. Also noted were the government's actions to restrict freedom of movement, travel abroad for journalists, opposition politicians and public activists.

The author argues that the civil society in Azerbaijan, which is autonomous from the state, is eliminated today; there are practically no independent NGOs. Repressive legislation practically disables the activities of civil society organizations through burdensome registration and funding requirements. Criminal charges against Azerbaijani NGOs and activists are politically motivated. The purpose of the authorities' action is to weaken and further eliminate the independent institutions of civil society.

It is noted that Azerbaijan remains practically closed to monitor the human rights situation, as international observers are denied access to the country. It is argued that the violation of the rights and freedoms in this state of the South Caucasus continues to accumulate negative dynamics. The problem is overcome by the observance of civil and political rights and freedoms in the Nakhchivan Autonomous Republic, as well as the situation around the unrecognized Nagorno-Karabakh Republic.

Key words: Azerbaijan, civil and political rights and freedoms, freedom of speech, prosecution of opposition, pressure on civil society.

УДК 321.1

Є. М. ГАРЬКАВИЙ

МЕХАНІЗМИ ФОРМУЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАРАТИВІВ У СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Розглянуто характерні особливості сучасних інформаційних протистоянь та специфіку формування інформаційного простору України. Проаналізовано теоретичні основи дослідження стратегічних наративів. Визначено оптимальну організаційно-штатну та функціональну структуру підрозділу, відповідального за реалізацію стратегічних комунікацій у силах

© ГАРЬКАВИЙ Євгеній Миколайович — ад'юнкт Військового інституту
ту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

оборони України. Запропоновано алгоритм формулювання стратегічних наративів у сферах оборони України. Зроблено висновок про малоефективність існуючих механізмів формулювання стратегічних наративів у системі реалізації стратегічних комунікацій сил оборони України.

Ключові слова: стратегічні комунікації, стратегічний наратив, сили оборони, інформаційна війна.

Harkavyi Yevhenii. Mechanisms of strategic narratives shaping in system of strategic communication realization of Ukrainian defence forces

Considered distinctive features of modern informational campaigns and specifics of Ukrainian informational space shaping. The theoretical bases of research of strategic narratives are analyzed. Optimal organizational and functional structure of unit responsible for realization of strategical communications in defensive forces of Ukraine was determined. It was proposed algorithm of strategical narratives shaping in defensive forces of Ukraine. Conclusions about inefficiency of existing mechanisms of shaping strategical narratives in system of strategical communications in defensive forces of Ukraine.

Key words: strategic communications, strategic narrative, defense forces, information warfare

Сучасні війни та воєнні конфлікти дедалі більше стирають відмінності між безпосередньо війною і політикою. Поле бою сьогодні вже не обмежується районами проведення активних бойових дій, а включає комплекс заходів, у тому числі дипломатичну, економічну та інформаційну складові.

З розвитком інформаційних технологій особливого значення набуває саме інформаційна складова сучасних конфліктів. Широке залучення населення до соціальних мереж, легкість у доступі до будь-якої інформації вносить нові «правила гри» у планування та реалізацію державної політики, забезпечення національної безпеки та оборони. Інформаційна війна ведеться насамперед за мізки, тобто за уявлення і переконання населення, створюючи «правильну» картинку реальності. Суб'єктами даного впливу можуть бути особи, організації, установи та інституції, які мають довіру серед населення: починаючи від лідерів думок у соціальних мережах і закінчуючи транснаціональними корпораціями, державами і міждержавними об'єднаннями. У випадках відсутності офіційної, доступної, зрозумілої та прийнятної для населення позиції держави у тій чи

іншій сфері можуть виникати інформаційні приводи, що нестимуть загрозу для національної безпеки та оборони.

Комплексним інструментарієм у контексті забезпечення національної безпеки і оборони є система стратегічних комунікацій (далі – СтратКом), яка дозволяє координувати діяльність органів державної влади та громадянського суспільства як з метою досягнення цілей держави, так і протидії інформаційному впливу противника.

Основою ж реалізації СтратКому є формулювання та впровадження в життя стратегічних наративів. Нідерландський дослідник Г. Дімітріу зазначає: «Серцем СтратКому є стратегічний наратив, – приваблива історія, що може пояснити події переконливо і з якої можна зробити висновки»¹.

Зауважимо, що попри існування значної кількості як українських, так і зарубіжних досліджень у сфері функціонування та реалізації СтратКому специфіка формулювання стратегічних наративів у силах оборони України все ще залишається малодослідженою. Частково дану проблематику в своїх працях висвітлили українські науковці: А. Баровська, Д. Дубов, Г. Дьяковська, О. Клубань, Л. Компанцева, В. Король, М. Ожеван, І. Сидоренко, В. Ліпкан, О. Мандзюк, Г. Почепцов, Р. Хаба, М. Шклярчук.

У контексті досліджуваної проблематики зазначимо, що поняття «сили оборони» вперше було визначено у Воєнній доктрині України в редакції 2015 року: «Сили оборони – це Збройні Сили України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна спеціальна служба транспорту, інші утворені відповідно до законів України військові формування, а також правоохоронні та розвідувальні органи, в частині залучення їх до виконання завдань з оборони держави. Спроможності сил оборони – здатність досягти необхідного результату під час виконання завдань з питань оборони у певних умовах відповідно до визначених сценаріїв дій та з використанням наявних ресурсів»².

Поняття «стратегічний наратив» офіційно визначено у Доктрині інформаційної безпеки 2017 року³ та Військовому

стандарті 01.004.007 того ж року⁴. Відповідно до керівних документів «стратегічний наратив – це спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення у процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційно-психологічного впливу на визначену цільову аудиторію».

На нашу думку, дане визначення однобічно тлумачить зміст поняття та не розкриває механізм його формулювання. По-перше, інформаційно-психологічні операції використовують лише для впливу на противника. Застосовувати їх для впливу на населення України заборонено. По-друге, лише вербальний канал звужує межі реалізації та відповідно ефективність стратегічних наративів. По-третє, виходячи із запропонованого визначення незрозуміла мета та призначення стратегічних наративів.

У 2017 році Міністр оборони України затвердив Концепцію стратегічних комунікацій Міністерства оборони і Збройних Сил України (далі – Концепція)⁵, де було визначено, що «система стратегічних комунікацій у Міністерстві оборони та Збройних Силах включає сукупність посадових осіб та підрозділів органів військового управління, постійно діючих та тимчасових робочих органів (груп), які виконують визначені функції та завдання в пунктах постійної дислокації та/або у складі пунктів управління Міністерства оборони та Збройних Сил».

У словнику «Стратегічні комунікації» (за загальною редакцією В. Ліпкана) поняття «інформаційна війна» визначається як форма протиборства між суб'єктами (державами, блоками, партіями тощо) в інформаційному просторі з використанням інформаційної зброї. Така війна спрямована на завдання максимальних втрат противнику та мінімізацію власних втрат в економічній, військовій, політичній та інших сферах. Інформаційна війна передбачає інформаційний вплив на населення (своє, противника та світову громадськість) із використанням засобів масової комунікації з метою формування відповідної суспільної думки, підриву морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій⁶.

М. Ожеван у праці «Глобальна війна стратегічних нарративів: виклики та ризики для України» (2016 р.) зазначив, що стратегічними нарративами у політичному сенсі є засоби, до яких вдаються політичні актори, щоб сконструювати смисли та значення «великої політики» — як внутрішньої, так і зовнішньої, як державної, так і корпоративної, громадської тощо. Цінність подібних нарративів полягає у їх спроможності до більш-менш безконфліктного розповсюдження. А отже, вони організовують поведінку політичних акторів на засадах відданості певним ціннісним системам, що утворюють «тіло» того чи іншого нарративу. Таким чином, саме стратегічні нарративи є тими інструментами, за допомогою яких національні держави, корпорації, громадські та партійні структури тощо артикулюють свої інтереси та цінності. Переважаючий напрям світового культурно-інформаційного розвитку в певній сфері (політичній, економічній, науковій, медійній тощо), характерний для певного періоду часу, формується за посередництва нарративів за допомогою панівних медіа (mainstream media — MSM), які використовують передусім нарративи для реалізації: фреймінгу, праймінгу — окреслення пріоритетів, встановлення порядку денного⁷.

У світовому контексті нарративи стратегічного порядку відіграють провідну роль у нав'язуванні «прогресивному людству» офіційно схвалених світовим істеблішментом сукупності норм та зразків міжнародної поведінки, що приймаються і поділяються всіма «цивілізованими членами» світового співтовариства за винятком «маргіналів» (протестних груп). Так формується переважаючий напрям світового культурно-інформаційного розвитку в певній сфері (політичній, економічній, науковій, медійній тощо), характерний для певного періоду часу, що, власне, й отримало назву «мейнстрім»⁸.

Британський військовий дослідник Л. Фрідман у своїй праці «Трансформація стратегічних справ»⁹ окреслює стратегічні нарративи як такі, що спеціально побудовані або посилені з циркулюючих ідей і думок. Вони пропонують інтерпретацію ситуації та підказують відповіді. Щоб бути ефективними, стра-

тегічні наративи мають входити в резонанс із цінностями, інтересами й забобонами цільових аудиторій. Стратегічні наративи формулюють кінцеві стани і пропонують спосіб досягнення мети, забезпечуючи громадськості розумінням і сенсом подій, пов'язаних із застосуванням воєнної сили.

Американський науковець та державний діяч Р. Рейх виокремлює чотири універсальні наративи, які характерні для американського соціуму та можуть використовуватися в релігії, політиці, економіці, бізнесі, міжособистісних стосунках тощо:

- 1) переможна особистість;
- 2) співдружність доброзичливих однодумців;
- 3) варвари біля воріт;
- 4) зіпсований представник істеблішменту, або «риба гниє з голови».

Цільовим призначенням перших двох наративів є обнадіювання, тоді як призначенням двох наступних наративів є залякування цільових аудиторій або окремо взятих індивідів¹⁰.

Британський військовий дослідник М. Нейт у роботі «Битва наративів» (2012 р.)¹¹ зазначав, що вплив наративів має велике значення для військовослужбовців, яким часто доводиться діяти у несприятливому й неприхильному до них інформаційно-культурному середовищі. Наративи в армії мають чітко корелюватись із урядовими наративами для повноцінної координації діяльності держави в інформаційному просторі.

Український дослідник комунікативістики Г. Почепцов запропонував стратегію ефективних шляхів досягнення комунікативних цілей, які можна розділити на два класи: 1) стратегія подання інформації; 2) стратегія отримання інформації¹².

Д. Дубов у праці «Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації» (2016 р.)¹³ зазначав, що у державному апараті наявність структур різної підпорядкованості, складні внутрішні моделі прийняття рішень, а часто і відсутність достатньої кількості професіоналів з комунікацій у державних структурах, практично спричиняють неможливість

віддавати обов'язкові до виконання накази для всіх структур з єдиного центру, сама політична та управлінська культура, притаманна бюрократичному апарату, – перепони, які постійно супроводжують (і вочевидь супроводжуватимуть) державні стратегічні комунікації (в т. ч. в Україні).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 01.03.2017 № 127¹⁴ відповідальним виконавцем за «забезпечення розбудови в Україні системи державних стратегічних комунікацій» стало Міністерство інформаційної політики України (далі – МІП). МІП виділяється державне фінансування, у тому числі на реалізацію стратегічних комунікацій у силах оборони України (відповідальні підрозділи: Сектор стратегічних комунікацій; частково Сектор з питань впровадження Доктрини інформаційної безпеки та Сектор інформаційної реінтеграції Криму та Донбасу).

Проаналізований автором інформаційний простір за останні два роки дає підстави зробити висновок про низку ефективності інформаційних проектів МІП, пов'язаних із сектором безпеки і оборони України. Основними проблемами, на думку автора, є недосконалість механізмів формулювання стратегічних наративів у даній сфері, слабе розуміння специфіки застосування сил оборони, воєнної історії та ідеології, що має наслідком несприйняття цільовими аудиторіями наявних меседжів та створення хибного образу «солдата-страждальця» замість «солдата-переможця».

Таким чином, враховуючи зарубіжний досвід та українські реалії відповідальним за розробку та формулювання стратегічних наративів у силах оборони України доцільно визначити Відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу. Даний підрозділ утворений у 2017 році та є органом військового управління Міністерства оборони України. Для повноцінного виконання завдань за призначенням штат даного Відділу доцільно розгорнути до Управління за рахунок реформування підрозділів інформаційно-пропагандистського забезпечення у рамках переходу Збройних Сил України до J-структури НАТО. Сформований підрозділ може мати назву «Управління страте-

гічних комунікацій сил оборони України» (далі – Управління). Пропонується така структура Управління:

Відділ моніторингу суспільно-політичної обстановки (8-9 осіб). Даний підрозділ має володіти у реальному часі суспільно-політичною обстановкою (далі – СПО) в Україні та за кордоном шляхом постійного моніторингу поточної ситуації у вітчизняних та закордонних ЗМІ, соціальних мережах, а також збираючи, обробляючи та узагальнюючи необхідні матеріали у відповідальних за даний вид діяльності підрозділах Сил спеціальних операцій Збройних Сил України та Головного управління розвідки Міністерства оборони України. У разі потреби деталізовану оцінку СПО в районах застосування сил оборони України могли би надавати підрозділи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. Зазначені заходи, у тому числі, дозволяли б відслідковувати ефективність реалізації стратегічних нарративів.

Відділ стратегічного планування та аналізу (5-6 осіб). Даний підрозділ уособлював би «ядро креативу», який на основі отриманих даних про оцінку СПО мав би відслідковувати основні тенденції, аналізувати та моделювати сценарії розвитку подій у майбутньому, а також у співпраці із зацікавленими структурами та підрозділами сил оборони формулювати стратегічні нарративи сил оборони України.

Відділ координації стратегічних комунікацій (6-7 осіб). Даний підрозділ відповідав би за міжвідомчу взаємодію та координацію діяльності підрозділів сил оборони України з метою реалізації стратегічних комунікацій. Представники цього відділу повинні мати найбільшу службову мобільність в Управлінні.

Відділення забезпечення службової діяльності (3 особи).

Розроблені в Управлінні стратегічні нарративи мають бути методологічно обґрунтовані та мати таку структуру:

- постановка проблеми підкріплена конкретними показниками (соціологічними, науковими дослідженнями тощо);
- актуальні тенденції розвитку СПО в Україні й світі;
- поширені в суспільстві тренди і стереотипи, пов'язані з поставленою проблемою;

- шляхи подолання зазначеної проблеми;
- основна ідея стратегічного нарративу, сформульована у одному-двох абзацах;
- набір меседжів для проведення інформаційних кампаній;
- цільові аудиторії;
- методи реалізації стратегічного нарративу;
- необхідні ресурсні витрати та часові рамки;
- пропозиції по виконавцям.

Сформульовані стратегічні нарративи доцільно виносити на розгляд засідання Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО). У випадку прийняття рішення РНБО про застосування стратегічного нарративу (стратегічних нарративів) вводиться в дію таємним Указом Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Відповідальним від РНБО за взаємодію з Управлінням доцільно визначити Службу стратегічного планування та аналізу апарату РНБО.

Для навчання представників суб'єктів системи стратегічних комунікацій сил оборони України, які визначені у Концепції, на початку 2019 року на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського створено Навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони (далі – Центр). Даний підрозділ призначений для виконання таких завдань¹⁵:

- підготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців та працівників структур сектора безпеки і оборони держави з питань стратегічних комунікацій;
- науково-методичного забезпечення процесу підготовки фахівців із питань стратегічних комунікацій у закладах вищої військової освіти;
- проведення оцінки й аналізу тенденцій інформаційного простору;
- проведення наукових досліджень розбудови спроможностей системи стратегічних комунікацій та узагальнення досвіду;

– співпраці з міжнародними науково-дослідними аналітичними установами, організаціями, що здійснюють підготовку та дослідження з питань стратегічних комунікацій.

Слід зауважити, що даному Центру знадобиться ще декілька років для повноцінного напрацювання ефективних методик роботи та підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників відповідно до міжнародних стандартів. Проте нині даний процес запущено, і це вже дає позитивні результати.

Отже, попри істотні успіхи у сфері реалізації стратегічних комунікацій сил оборони України механізм формулювання стратегічних наративів ще залишається малоефективним. Потребує вдосконалення нормативно-правова база, яка має чітко визначати механізм формулювання стратегічних наративів у силах оборони України. Необхідно переглянути розподіл функціональних обов'язків інституцій, відповідальних за реалізацію стратегічних комунікацій та формулювання стратегічних наративів для сил оборони України.

1. Dimitriu G.R. Winning the story war: Strategic communication and the conflict in Afghanistan. *Public Relations Review*, 2012. Vol. 38, Is. 2. P. 195. 2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Военної доктрини України: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року №555/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>. 3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>. 4. Військовий стандарт 01.004.007-2017. Военна політика, безпека та стратегічне планування. Система стратегічних комунікацій держави у военній сфері. Терміни та визначення. Чинний від 2017.12.20. Київ: УІТ МОУ, 2017. С. 11. 5. Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України від 22.11.2017 № 612. 6. Стратегічні комунікації: словник / Т.В. Попова, В.А. Ліпкан. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. С. 140. 7. Ожеван М.А. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 30. 8. Там само. С. 32. 9. Freedman L. The Transformation of Strategic Affairs. *The Adelphi Papers*. 2006. Vol. 45; Is. 379. P. 27-48. 10. Reich Robert. The Lost Art Of Democratic Narrative: Story Time. URL: <https://delong>.

typepad.com/egregious_moderation/2008/02/robert-reich-th.html **11.** Neate Mark C. The Battle of the Narrative. URL: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/sam/battle_of_narrative_neate.pdf. **12.** Почепцов Г. Теорія комунікації; 2-ге вид., доп. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 1999. С. 56. **13.** Дубов Д.В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети*. Серія: Політика. 2016. № 4. С. 18. **14.** Постанова Кабінету Міністрів від 01.03.2017 № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2017-%D0%BF#n16>. **15.** Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського [Офіційний сайт]. URL: <https://nuou.org.ua/u/stru/centers/nnc-sk-sznbo.html>.

Harkavyi Yevhenii. Mechanisms of strategic narratives shaping in system of strategic communication realization of Ukrainian defence forces

Considered distinctive features of modern informational campaigns and specifics of Ukrainian informational space shaping. The normative-legal base and modern concepts concerning purpose and ways of realization of strategical narratives is analyzed. Optimal organizational and functional structure of unit responsible for realization of strategical communications in defensive forces of Ukraine was determined. It was proposed algorithm of strategical narratives shaping in defensive forces of Ukraine. Conclusions about inefficiency of existing mechanisms of shaping strategical narratives in system of strategical communications in defensive forces of Ukraine.

Modern wars and armed conflicts more and more erase between warfare and politics. Today battlefield is not restricted by areas of active warfare and includes full complex of measures including economical and informational element. With the development of information technology in recent decades, the informational element of modern conflicts is of particular importance. The broad engagement of the population in social networks, accessibility and ease of access to any information introduces new «rules of the game» in planning and implementing state policy, providing national security and defense.

The war now is held in the first place for the «head», that is, for the presentation and persuasion of the population, creating a «true» picture of reality. The subjects of this influence can be individuals and organizations that have confidence in the public: from opinion leaders in social networks, to multinational corporations, states and interstate associations. In cases of lack of official, accessible, understandable and acceptable public position of the state in one area or another, informational reasons may arise that will endanger the national security and defense.

A comprehensive tool in the context of providing national security and defense is the strategic communications system, which allows coordinating the activities of state authorities and civil society both in order to achieve the goals

of the state and in order to counter the informational influence of the enemy. The basis of the implementation of strategic communications is the formulation and implementation of strategic narratives.

Winning modern media wars is a complex dynamic that goes far beyond conveying the military response. Developing the power to influence requires those who plan and advise the commander to be an integral part of the command team – influence must be mainstream. As such, an appropriate foundation, comprising not only doctrine and education, but also an appropriate organisational structure, is required.

Key words: strategic communications, strategic narrative, defense forces, information warfare.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

УДК 327.82:351.85](450)

С. О. ГЛІБОВА

«ІМІДЖЕВА ДИПЛОМАТІЯ» ІТАЛІЇ

З огляду на те, що Італія активно використовує інструменти зовнішньої культурної політики з метою забезпечення національних інтересів, даної аналізуються характерні особливості здійснення іміджевої дипломатії Італії як інструмента реалізації зовнішньої культурної політики країни. Особливу увагу приділено вивченню феномена використання брендів «зроблено в Італії» та «італійського життя». Поєднання структурно-функціонального та емпірико-аналітичного методів дозволило проаналізувати практичні інструменти та засоби здійснення «іміджевої дипломатії» Італії. Автор дійшла висновку, що цілеспрямована діяльність Італії з формування, пропагування та підтримки привабливого іміджу країни позитивно впливає на її зовнішню політику.

Ключові слова: «іміджева дипломатія», «зроблено в Італії», «італійське життя», культурна спадщина, археологічна місія.

Glibova Svitlana. «Image diplomacy» of Italy

Taking into consideration that Italy actively uses the tools of foreign cultural policy to ensure national interests, the purpose of this article is to examine the main peculiarities of the Italian diplomacy as a instrument for the implementation of foreign cultural policy. Particular attention is paid to the phenomenon of the following brands: «made in Italy» and «italian life». The combination of structural and functional analytical methods allows to analyze the practical tools and means of «image diplomacy» of Italy. As a result, the author pays attention that purposeful activity of Italy on formation, promotion and support of an attractive image of the country positively influence it's foreign policy.

© ГЛІБОВА Світлана Олександрівна — кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

Key words: «*image diplomacy*», «*made in Italy*», «*italian life*», *cultural heritage*, *archaeological mission*.

Поняття «іміджевої дипломатії» тісно переплітається з поняттям культурної дипломатії та визначається як ціле-спрямована діяльність з формування та підтримки позитивного міжнародного іміджу та образу держави і формування відповідної позитивної громадської думки щодо країни. Така діяльність пов'язана із просуванням країни як цілого бренду, що може йти двома шляхами. Перший – це використання вже існуючого іміджу, який полягає в тому, щоб популяризувати вже існуючий образ, спираючись на сприятливі та вже наявні елементи, загальновідомі цінності та особливості¹.

Другий шлях полягає у створенні «стратегії бренду», що полягає у формуванні відповідного уявлення. В такому випадку можна відштовхуватися не від наявних можливостей, а проводити аналіз ситуації та потреб, і залежно від цього формувати та ставити цілі та завдання. Саму ж країну такий підхід стимулює розвиватися та вносити корективи до своєї діяльності відповідно до потреб часу².

Італія намагається йти цими двома шляхами одночасно, сприяючи пропагуванню своєї культури і товарів за допомогою продуманої публічної, економічної та культурної політики, формує модель «зроблено в Італії», яка сприймається як комплексна і приваблива для наслідування. Ще починаючи з 1960-х років бренд «зроблено в Італії» розширював свою популярність та був прикладом для наслідування і відповідно поширення італійських цінностей. Основними складовими бренду «зроблено в Італії» традиційно вважаються три сектори: продукція харчування, мода і меблі. Такі італійські дослідники, як А. Буччі, В. Коделуппі, М. Фарразеї, також включають до нього інженерно-технічний сектор, дизайн і виробництво товарів для будинків, сферу дозвілля і відпочинку³.

Розвиток бренду «зроблено в Італії» почався в 1950-60-і роки, в період італійського економічного розвитку. Одночасно йшов

розвиток моди, дизайну і меблевого виробництва. Уже до кінця ХХ ст. італійські майстри змогли випередити французьку моду за доступністю, кількістю модельєрів, різноманітністю пропозицій⁴. 1980 р. позначився економічним розвитком та піднесенням, виник феномен, який отримав назву «обгін» – *Sogpasso*. Саме в цей період Італія оголосила, що її ВВП перевищив британський. Саме на цей час припадає сплеск розквіту бренду «зроблено в Італії» та збільшення експорту італійських товарів⁵.

Більшу частину товарів, які експортуються під брендом «зроблено в Італії», становлять товари, вироблені на невеликих підприємствах та фірмах – це основна особливість італійського виробництва. Така тенденція спостерігається у сфері виробництва устаткування і побутової техніки, обробної та харчової промисловості. Незважаючи на існування в цих галузях великих концернів («*Barilla*», «*Ferrero*», «*Parmalat*», «*Riello*», «*Whirlpool*» і ін.), значна частка продукції виробляється маленькими компаніями. Згідно з офіційною статистикою (ISTAT), рівень підприємницької активності в Італії один із найвищих у ЄС, при цьому середня чисельність працівників на підприємстві малого бізнесу дорівнює 3,9⁶.

З метою боротьби з фальсифікацією товарів ручної роботи італійського виробництва, особливо у чотирьох традиційних галузях: моди, їжі, обстановки і механічних виробів (автомобілі, промислового дизайну, машин і кораблів), також відомими як «чотири А» (від початкових літер назв італійською мовою одягу, харчової промисловості, меблів і автомобільної промисловості), почали використовувати назву «зроблено в Італії»⁷. Від 1999 р. бренд користувався захистом Італійського інституту захисту виробників⁸. У 2009 р. був прийнятий закон № 135 від 25 вересня 2009 р. про захист цього знаку. Наслідком цього закону стала поява бренду DMI ®, що означає Розроблено & Виготовлено в Італії⁹.

З економічного вжитку термін «зроблено в Італії» в подальшому перейшов до дипломатії. Італійці формують привабливий образ того, що пов'язане з італійською ідентичністю,

намагаючись через культурні проекти та взаємозв'язки залучати іноземців до тісної співпраці.

Одним з найбільш відомих феноменів, з якими асоціюється Італія, є поняття «італійського життя». «Італійське життя» пов'язане з виходом у 1960 р. на екрани фільму Ф. Фелліні «Солодке життя» (*Dolce vita*), який сам режисер пояснював як пародію та сатиру на італійський спосіб життя еліти, богеми, аристократії та інтелігенції в 1950-і роки¹⁰. Однак глядачі буквально сприйняли феномен «солодкого життя», і за Італією закріпилося своєрідне сприйняття країни як «солодкого життя»¹¹.

Італійський спосіб життя став своєрідним брендом, який почав приваблювати туристів, котрі хотіли відчути себе героями фільму «Солодке життя». Життя сучасної Італії не схоже на образ, створений у фільмі. Італійці багато працюють та намагаються заощаджувати, особливо у період економічної кризи, а всі товари розкоші йдуть на експорт. Існування стереотипу «солодкого життя» пояснюється асоціацією Італії з тим, що іноземці сприймають «солодке життя» крізь призму любові італійців до мистецтва та краси, як продовження цієї національної риси. Міф про «солодке життя» є важливою складовою «м'якої сили» Італії, збільшуючи привабливість країни за кордоном¹². Часте вживання цього терміна породжує феномен сприйняття впливу культурної політики Італії як «солодкої сили». Поняття «солодка сила» Італії вживається для позначення її «м'якої сили».

Тісний взаємозв'язок між культурним надбанням, смаком, дизайном та всіма тими продуктами, що історично сприймаються як суто італійські, є тією унікальною основою, яка поряд із економічною складовою може формувати та просувати ідею «системо-країни» на міжнародній арені. Італія ж використовує весь цей комплекс у поширенні власної зовнішньої культурної політики, де акцент робиться не лише на аспектах, пов'язаних з культурою у вузькому розумінні, а й понятті культури в широкому сенсі, через врахування та пропагування бренду «зроблено в Італії» як частини зовнішньої культурної політики.

У 2015 р. при проведенні року Італії в країнах Латинської Америки відбулося понад двадцять подій в кожній латиноамериканській країні, які були присвячені саме підтримці ініціативи з поширення бренду «зроблено в Італії». Так, за підтримки МЗС італійська компанія ЕНЕЛ сприяла проведенню в Чилі, Мексиці, Колумбії та Перу виставок під назвою «Геотермія, італійська енергія від серця планети». На прикладі економічної діяльності італійської фірми можна переконатися, яким чином економічна дипломатія пов'язана з культурною, що врешті сприяє забезпеченню державних інтересів та розширенню присутності Італії в інших країнах.

У 2015 р. Італія провела Всесвітню виставку «ЕКСПО-2015» в Мілані під гаслом «Нагодувати планету. Енергія для життя». У виставці взяли участь 144 країни, три міжнародні організації, 11 неурядових організацій, а також три корпоративні павільйони¹³. Проведення заходів такого масштабу – дуже престижна справа, яка має не лише тривалі позитивні іміджеві наслідки для держави, а й забезпечує підписання багатомільйонних контрактів, а відповідно має значні економічні результати.

Культурна дипломатія, формуючи привабливий бренд країни, отримує зворотній зв'язок саме через збільшення уваги в інших сферах діяльності держави, зокрема через туризм. Як зазначає О. Василенко, «туристична привабливість та залучення більшої кількості туристів є однією з важливих складових м'якої сили» Італії¹⁴. За даними Всесвітньої організації з туризму, за 2010 р. країна вважається п'ятим за популярністю міжнародним туристичним напрямком у світі та посідає четверте місце за обсягами валютної виручки від закордонного туризму, туристичний сектор – один із ключових в економіці¹⁵. Внесок туристичної галузі в національну економіку досить значний і дорівнює майже 136 млрд євро на рік (близько 9% ВВП). У галузі зайняті понад 2,2 млн осіб або 10% працюючого населення країни¹⁶.

Провідну роль у сфері просування туристичного іміджу Італії відіграє Національне агентство з туризму – ЕНІТ, яке підпорядковується Міністерству туризму Італії і присутне у

двадцяти країнах світу¹⁷. Помітною ініціативою ЕНІТ став проєкт «Italia comes to you», спрямований на формування та підтримку іміджу Італії як важливого туристичного напрямку для країн БРІКС. Партнерами компанії виступили МЗС Італії, Міністерство туризму та Італійський інститут зовнішньої торгівлі. Проєкт представляє Італію як країну унікальної культури і творчих можливостей. Частиною заходу стали виставки «Італія очима закордонних художників» — експозиції присвячених цій країні творів місцевих живописців і графіків у найбільших містах країн БРІКС, що представляють туристичні пропозиції регіонів Італії, товари «зроблено в Італії», а також італійську культуру і мистецтво¹⁸.

Важливим інструментом «м'якої сили» Італії є її культурна спадщина. Визначальними особливостями культурного надбання Італії є унікальне багатство та чисельність. Завдяки високому рівню розвитку та ефективності збереження культурних та історичних пам'яток, якого досягла Італія, італійська модель вважається однією з найбільш ефективних та популярних у світі.

Серед усіх інших моделей її вирізняють певні характерні особливості: культурна спадщина сприймається як об'єкт особливого значення в цілому, включаючи монументи, музеї, будівлі, ландшафт, міста, що пов'язані з місцевістю, в якій вони розташовані — в їх територіальному та історичному контексті. Політика захисту національного надбання в Італії користується державною підтримкою на найвищому рівні. А на рівні державних службовців та керівників країни саме найбагатша в Європі культурна спадщина виокремлюється в якості особливого чинника культурної політики та дипломатії держави. У своєму виступі на симпозіумі з «культурної дипломатії» 2013 р. міністр з питань культурної спадщини М. Брей заявив, що «повернення і відновлення культурних незаконно вивезених цінностей для Італії є не лише основним фактором захисту спадщини, але й виступає інструментом, який можна використовувати з точки зору культурної дипломатії. І в цьому незамінною є роль наших карабінерів із захисту культурної спадщини»¹⁹.

З метою захисту пам'яток культури у складі Міністерства спадщини та культурної діяльності навіть існує спеціальний підрозділ – Корпус Карабінерів із захисту культурної спадщини, який був створений у 1969 р., на рік раніше підписання Конвенції ЮНЕСКО в Парижі 1970 р.²⁰ За два останні роки понад 2500 осіб були притягнуті до відповідальності судовими органами і 165 взяті під арешт. За той же період було відновлено 111000 археологічних пам'яток, майже 80 тисяч предметів мистецтва, вилучено 10 тисяч підроблених творів мистецтва. Водночас відбувається безперервний моніторинг виставок і аукціонів, на яких можуть бути представлені фальсифіковані та незаконно придбані активи, ретельний моніторинг електронної бази Коммерс, що дало змогу віднайти 63000 об'єктів²¹.

Нині законодавство Італії із збереження культурної та історичної спадщини є найбільш розвиненим серед країн ЄС. Італія – одна з перших в Європі, що на початку ХХ ст. зайнялася розвитком концепції збереження охорони національної спадщини. Тоді як у більшості країн держава опікується лише тими пам'ятками, які входять до переліку об'єктів, що потребують особливого захисту, інші ж об'єкти не мають такого захисту, в Італії держава та суспільство сприймають всі пам'ятки як культурне надбання нації. Це пояснюється тим, що Італія володіє понад 40 % світової культурної спадщини.

Ще однією особливістю італійської моделі є «децентралізація культури», яка означає розширені повноваження регіонів у сфері контролю за культурою та збереженням культурної спадщини, однак за урядом залишаються контрольні функції. На відміну від більшості європейських країн та США, де фінансові активи музеїв можуть використовуватися в умовах ринкової економіки, а самі музеї мають можливість займатися прибутковою діяльністю, в Італії держава контролює фінансування цієї сфери. Фінансування культури в італійському бюджеті позначено рубрикою «Освіта і культура». Витрати розділені між чотирма адміністративними рівнями – витрати держави, регіонів, провінції і муніципалітетів.

Існують також додаткові фінансові асигнування, так звані адресні допомоги, спрямовані на реставрацію конкретних пам'яток культури, спеціальні культурні програми. Чималу роль у фінансуванні культурної спадщини відіграють приватні інвестиції. Близько 60% національного надбання знаходиться в приватному володінні, а держава має достатні юридичні можливості для стимулювання приватних інвестицій. Крім того, передбачено відрахування витрат з податкової декларації на реставрацію або підтримку нерухомих або рухомих культурних цінностей. Сучасний етап культурної політики Італії характеризується прагненням до створення системи відносин «держава – приватний і корпоративний сектори»²².

Отже, весь комплекс заходів з управління внутрішніми питаннями контролю та захисту культурної спадщини може бути використаний в якості інструмента вже зовнішньої політики у випадках використання італійського досвіду в інших країнах, залучаючи італійських спеціалістів.

Ще однією тенденцією в охороні спадщини є спроба здійснення не тільки цінової оцінки спадщини (критерії цінності об'єкта ЮНЕСКО), а й економічної. Так, оцінка культурної спадщини Італії у суму близько 2 трлн євро вказує на нові тенденції щодо збереження спадщини. Звичайно, це приблизна сума, позаяк вартість деяких культурних об'єктів взагалі важко визначити.

В Італії налічується близько 3000 культурно-історичних об'єктів, які щорічно залучають до країни понад 77 млн туристів. У 2014-2015 рр. музеї, галереї та туристичні об'єкти принесли до бюджету країни 380 млн євро, а на їхнє утримання держава витратила 350 млн. євро, 2017 р. прибуток склав 2 млрд євро²³.

Крім випадків наслідування моделей управління культурною спадщиною, в практичному плані співпраця Італії з іншими країнами відбувається у двох напрямках: в спільних проектах з проведення розкопок та реставраційних робіт. Італія використовує свій досвід у сфері археологічних послуг як один з інструментів не лише втілення «системо-країни», а й інструмента зовнішньої культурної політики.

В структурі МЗС Італії існує спеціальне VI управління при Департаменті з пропагування країно-системи, яке координує діяльність у рамках співпраці з ЮНЕСКО та іншими двосторонніми та багатосторонніми контактами щодо регулювання питань археологічних місій, збереження та реставрації пам'яток культури. Зацікавлені країни через культурний відділ посольства Італії в країні перебування звертаються до МЗС Італії з проектами спільних заходів. На проекти, які отримують схвалення Італії, передбачена стаття видатків у рамках ініціативи просування «системо-країни». МЗС бере на себе фінансові витрати у розмірі не більше 70% від загального планованого бюджету на програму. Крім того, до роботи над проектами залучаються відповідні італійські спеціалісти, які беруть участь у роботі вже безпосередньо на місцях²⁴.

У регіонах, на які поширюються національні інтереси Італії, культурний чинник використовується як важливий інструмент культурної дипломатії та «м'якої сили». Якщо у регіоні Північної та Південної Америки працюють приблизно 20 італійських археологічних місій, то в регіоні Середземномор'я та Африки їх понад 200, ще приблизно 30 – в Азії²⁵. «М'яка сила» Італії та її передові технології сприяють формуванню позитивного образу держави—взірця для наслідування, а співпраця в культурній сфері сприяє налагодженню взаємодовірливих відносин між країнами. Зовнішня культурна політика в регіоні Середземномор'я відбувається в рамках посилення позицій Італії у своїх колишніх колоніях і дуже часто ведеться по лінії міжміністерської, міжнаукової, міжуніверситетської співпраці. В зазначених країнах місцеві науковці отримують новий досвід крізь призму італійських технологій та італійської культури. Вже сформований імідж технологічно розвиненої держави сприяє формуванню економічних відносин.

Усе це сприяє розумінню значення комплексного підходу до формування та поширення успішного бренду Італії як ефектної моделі зовнішньої культурної політики, яка включає такі компоненти, як використання брендів «зроблено в Італії» та «італійського життя». Важливим компонентом формування

привабливого образу та іміджу країни є туристична привабливість. Ефективне впровадження комплексної програми «системо-країни» позитивно впливає і на фінансову сферу, завдяки збільшенню інтересу до культури країни та туристичної галузі.

Характерною рисою іміджевої політики Італії є те, що елементом культурної дипломатії та культурної політики країни виступають не лише культурні об'єкти на її території, а й навички та вміння, які пов'язані з особливостями культурного, духовного та історичного надбання. Італія використовує свої археологічні «послуги» та вміння, надаючи їх іншим країнам та беручи участь у міжнародних археологічних місіях. Це спонукає розвиток більш тісних та продуктивних зв'язків між ними. Інший важливий висновок полягає в тому, що до роботи у вищезазначених місіях активно залучаються як державні установи – міністерства та відомства, так і окремі приватні організації та освітні інститути, які за певних умов виступають окремими інструментами культурної політики та дипломатії.

1. Luigi Torcutti. Diplomazia culturale e politica culturale. URL: www.ilsegnalibro.com/normativa/tesi_torcutti.pdf.
2. Ibid.
3. Bucci A., Codeluppi V., Ferraresi M. Il made in Italy. Natura, settori e problemi. Carocci, 2011. P. 19.
4. Шевлякова Д.А. Универсализм формы в итальянской культуре. Итальянская мода. *Вестник Московского университета*. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2011. № 4. С. 38.
5. Василенко Е.В. «Мягкая сила» имиджевой политики Италии. *Мир и Политика*. Москва. 2013. С. 222 -232.
6. Istat: in Italia tasso imprenditorialita' al 30%, il maggiore Ue. URL: http://www.agi.it/economia/notizie/istat_in_italia_tasso_imprenditorialita_al_30_il_maggiore_ue-201502191205-eco-rt10088.
7. Di Tommaso Marco Rodolfo, Rubini Lauretta. Made in Italy/ Dizionario di Economia e Finanza (2012). URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/made-in-italy_\(Dizionario-di-Economia-e-Finanza\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/made-in-italy_(Dizionario-di-Economia-e-Finanza)).
8. Офіційний сайт італійських виробників «Made in Italy». URL: <http://madeinitaly.org/ru/made-in-italy/made-in-italy.php>.
9. Decreto-legge 25 settembre 2009, n. 135. «Disposizioni urgenti per l'attuazione di obblighi comunitari e per l'esecuzione di sentenze della Corte di giustizia delle Comunità europee. (09G0145)». URL: <http://www.camera.it/parlam/leggi/decreti/09135d.htm>.
10. Василенко Е.В. Цит. работа. С. 222-232.
11. Federico Fellini. Intervista sul cinema. *Bianco e Nero*. 1960.
12. Василенко Е.В. Цит. работа.
13. Expo 2015, ha vinto Milano. La città

italiana ha battuto Smirne: 86 a 65/Corriere della sera. URL: http://www.corriere.it/cronache/08_marzo_31/smirne_vince_milano_ac48cfd2-ff3f-11dc-b1cc-00144f486ba6.shtml?refresh_ce-cr. **14.** Василенко Е.В. Цит. работа. **15.** Il Turismo nel Mondo e in Italia. URL: <http://www.enit.it/ru/agenzia/chi-siamo.html>. **16.** Василенко Е.В. Цит. работа. **17.** Там же. **18.** Сайт проекта «Italia comes to you». URL: http://www.italiacomestoyou.com/index.php?option=com_content&view=article&id=6%3Aobiectivi-del-progetto&catid=15%3Apresentazioni&lang=ru. **19.** Intervento del Ministro Bray. Il Ruolo dei Beni Culturali nella Diplomazia Culturale/ Iimposio internazionale sulla diplomazia culturale. URL: http://www.beniculturali.it/mibac/multimedia/MiBAC/documents/1371121217376_PRIMO_SIMPOSIO_INTERNAZIONALE_SULLA_DIPLOMAZIA_CULTURALE_11_giugno_13.pdf. **20.** Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale. Офіційний сайт. URL: <http://www.carabinieri.it/cittadino/tutela/patrimonio-culturale/introduzione>. **21.** Gregori Emanuela. Progetto diplomazia culturale: il Governo scende in campo al fianco dell'iniziativa Dante. URL: <http://ladante.it/comeEravamo/it/diventa-socio/33-area-riservata/pagine-della-dante/anno-2013/336-progetto-diplomazia-culturale-il-governo-scende-in-campo-al-fianco-dell-iniziativa-dante.html>. **22.** Миронова Т.Н. Сохранение культурного и природного наследия как главная черта культурной политики стран Европейского региона: Италия. URL: http://tourism.mosgu.ru/o_fakultete/kafedra/cultural/Nayka/mironova.htm. **23.** Реформа культурної спадщини по-італійськи. URL: <http://prostir.museum.ua/post/34201>. **24.** BANDO PER LA RICHIESTA DI CONTRIBUTI PER MISSIONI ARCHEOLOGICHE, ANTROPOLOGICHE, ETNOLOGICHE ITALIANE ALL'ESTERO. URL: http://www.esteri.it/mae/resource/doc/2015/02/bando_2015_sito.pdf. **25.** Missioni archeologiche, antropologiche e etnologiche italiane all'estero. URL: <http://www.missioniarcheologiche.it/it/>.

Glibova Svitlana. «Image diplomacy» of Italy

It is stated in the paper that the foreign cultural policy of Italy is exercised within the framework of the national initiative «sistema paese» (system state), that provides interaction and cooperation between all institutions and bodies of the state. It is noted, that the foreign cultural policy of Italy is aimed to ensure national interests and foster international positions of the state through promotion of its cultural values and cultural attractiveness. The due attention is specially paid to promotion of the positive and attractive image of Italy on the international scene.

The main features of the foreign cultural policy of Italy are characterized by the rich cultural funds that are managed, protected and secured in a special way. It is stated in the work, that Italy exercises its cultural policy along the following

directions: promotion of the phenomenon of the «Italian style of life» and the «sweet life»; promotion of the brand «made in Italy»; promotion of Italian culture, cultural heritage, art and language; tourist attraction; promotion of Italian design, cinema and cuisine as the instruments of soft influence of the state. It is found, that the foreign cultural policy corresponds to the national priorities of the foreign policy of Italy along the following directions: Atlantic, Europe, Mediterranean, as well as the cooperation with India, China, the Russian Federation and Japan.

The study shows that Italy uses its strong sides in different spheres as the instruments of the foreign cultural policy. The new trends in international relations show that along with traditional instruments of foreign cultural policy, such as policy of preservation of cultural heritage (traditionally effectively used by Italy), the innovative instruments of the foreign cultural policy appear, such as promotion of the «made in Italy» brand, media promotion and promotion of educational technologies. The brand «made in Italy», that is associated with high quality, is widely used not only to promote the Italian companies, but also to ensure positive perception of the state abroad.

Key words: «image diplomacy», «made in Italy», «italian life», cultural heritage, archaeological mission.

П. В. МИРОНЕНКО

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку однією з найважливіших наукових та практичних проблем можна вважати реалізацію вольових зусиль у процесі забезпечення політико-владної діяльності. З розвитком суспільства, зокрема стрімким поширенням комунікаційних технологій та становленням масового суспільства, політична діяльність дедалі більше віддаляється від принципів раціоналізму епохи Просвітництва й вбирає ті аспекти, що пов'язані з явищами підсвідомості, емоційним сприйняттям світу політичного, й зокрема вольовим супроводом політичної діяльності. І саме цій проблемі присвятила своє монографічне дослідження «Політична воля як чинник державотворчої діяльності: об'єктивні та суб'єктивні детермінанти» докторантка Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України В. О. Смірнова.

Звичайно, різні аспекти проблеми політичної волі досліджувались у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. По-перше, їй присвячено багато праць у галузях філософії, психології, соціології, правознавства. По-друге, у політології цьому питанню присвячена значна кількість праць, у яких висвітлюються теоретичні аспекти функціонування політичної влади. Проте комплексних досліджень, присвячених конкретно ролі політичної волі у здійсненні політики, на нашу думку, явно бракує. До того ж авторська позиція, при всій суперечно-

сті досліджуваного явища, є досить конструктивною, з приводу чого в роботі зазначається: «Важливою ознакою змістовного наповнення поняття «політична воля» є здатність останньої інтенсифікувати якісні політичні перетворення».

Відтак дана монографія є надзвичайно актуальною. Авторка чітко формулює проблему, глибоко обґрунтовує завдання дослідження, серед яких особливо слід відзначити: з'ясування можливостей і меж застосування політичної волі в державотворчій діяльності; виявлення мотиваційних чинників вирішення політичних проблем вольовими зусиллями; дослідження об'єктивних передумов і суб'єктивних проявів політичного волюнтаризму; визначення параметрів політичної волі як модернізаційного ресурсу влади й запоруки успіху політичних реформ. І те, що дослідниця розглядає проблему політичної волі в контексті державотворчої, а не в цілому політичної діяльності, можна вважати логічно вмотивованим, враховуючи сучасний період розвитку політичної системи України, зокрема значний рівень розчарування населення у функціонуванні постмайданної влади, нездатності останньої втілити в життя ті ідеали, які задекларувала Революція Гідності. У цьому контексті слід погодитись із висновком В. О. Смірної: «У сучасних умовах дослідження політичної волі набуває особливої актуальності для суспільств перехідного типу, до числа яких належить й українське. Адже від того, яким чином на практиці реалізується політичне волевиявлення у найширшому його розумінні, залежить у таких державах успішність здійснення демократичного транзиту та втілення національних модернізаційних проєктів».

Монографія засвідчує ґрунтовне опрацювання В. О. Смірноюю історіографії проблеми, її поважне, але водночас творче ставлення до результатів досліджень попередників, вміння використовувати існуючі здобутки для розвитку теорії функціонування політичної волі. Йдеться про глибоке осмислення потенціалу філософсько-політичної думки від А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Л. Петражицького, Х. Ортеги-і-Гасета до Ж.-П. Сартра, Х. Арендт, Р. Даля, Д. Гелда, Дж. Лінца. А також

всебічний аналіз напрацювань сучасної української політології. Особливо привертає увагу кореляція понять політичної волі та політичної відповідальності, політичної волі та політичної свободи, цілеспрямованих вольових зусиль і волюнтаризму, об'єктивних і суб'єктивних чинників модернізації.

Цілком логічно, що авторка аналізує проблему політичної волі в контексті здійснення політичного лідерства. Адже останнє не обмежується функцією політичного керівництва, а пов'язане з реалізацією поставлених цілей, мобілізацією громадян на їх досягнення. Про це, зокрема, свідчить систематизований у монографії досвід втілення вольових аспектів здійснення влади політичними лідерами другої половини ХХ – початку ХХІ століть, серед яких виділяються імена західних реформаторів Шарля де Голля, Конрада Аденауера, Маргарет Тетчер, Рональда Рейгана та пострадянських лідерів вождистського типу, таких, як Олександр Лукашенко, Нурсултан Назарбаєв, Гейдар Алієв, Володимир Путін. З огляду на це важливим здобутком дослідження є актуалізація й порівняння характерних рис політичної волі лідера за демократичного та авторитарного політичних режимів.

Враховуючи сучасний розвиток політичних процесів в Україні, важливим є аналіз проблеми політичної волі в контексті забезпечення модернізації суспільства. Звичайно, не можна обмежувати цю проблему необхідністю ухвалення непопулярних політичних рішень, однак авторка теж намагається вийти за межі такого тлумачення, аналізуючи викривлення владно-вольових проявів у процесі демократизації, звертаючи особливу увагу на такі негативні явища як слабкість владно-суспільної взаємодії, політиканство, популізм, зрощення влади і бізнесу, демагогія, спотворення механізмів реалізації громадських інтересів, авантюризм, бюрократизація державного управління, сваволя, дистанціювання політичних партій від проблем пересічних громадян.

Звичайно, не можна сказати, що монографія вичерпала усі аспекти досліджуваної проблеми. Зокрема, приділено недостатньо уваги аналізу сучасної зарубіжної літератури. Слід

погодитись з інституційним підходом авторки, але варто зауважити, що державотворчу діяльність здійснюють не лише органи влади, еліти та лідери, а й різні соціальні групи, непрофесійні політики тощо. Цей аспект не знайшов у роботі належного відображення. В цілому ж монографія є інноваційним, самостійним дослідженням і становить собою суттєвий внесок у вирішення актуальної наукової проблеми.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

- Кіянка І. Б.* Ідеї популізму в контексті політичної свободи 3
- Кукуруз О. В.* Взаємозумовленість політичної і правової систем: теоретико-методологічна основа 14

Розділ 2. Політичні інститути та процеси

- Берега А. В.* Падіння довіри до органів державної влади у глобальному контексті 25
- Стойко О. М.* Сучасні західні напрями дослідження взаємозв'язку права і політики 34
- Явір В. А.* Інституціоналізація правової політології у структурі політологічного і правового знання в контексті євроінтеграції України 43
- Демартино А. П.* Ресурси інформаційної війни у воєнно-політичній стратегії США та Китаю 55
- Гнатко М. М.* Політико-міфологічне підґрунтя права як суспільного явища 66
- Калініченко Б. М.* Формування політико-правових основ інформаційної безпеки України 78
- Яворська К. П.* Громадянські та політичні права і свободи в Азербайджані в умовах кланового характеру влади та домінування політико-правової культури східного типу 89

Гарькавий Є. М. Механізми формулювання стратегічних наративів у системі реалізації стратегічних комунікацій сил оборони України. 100

Розділ 3. Міжнародна політика

Глібова С. О. «Іміджева дипломатія» Італії 112

Розділ 4. Рецензії

Мироненко П.В. Державотворчий потенціал політичної волі 124

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у збірнику. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

Автор несе відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Вимоги до оформлення статей збірника «Держава і право»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи — двома мовами: укр., англ.
3. Заголовок — двома мовами: укр., англ.
4. Дві анотації: українська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті — 20 000 знаків (10 сторінок з переліком літератури).
6. Після тексту статті розширена англійська анотація на 2 сторінках, або 4000 знаків.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 84

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 27.06.2019. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 7,6. Наклад 200 прим.

ТОВ «Видавництво «Юридична думка»
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел./факс (044) 424-40-69